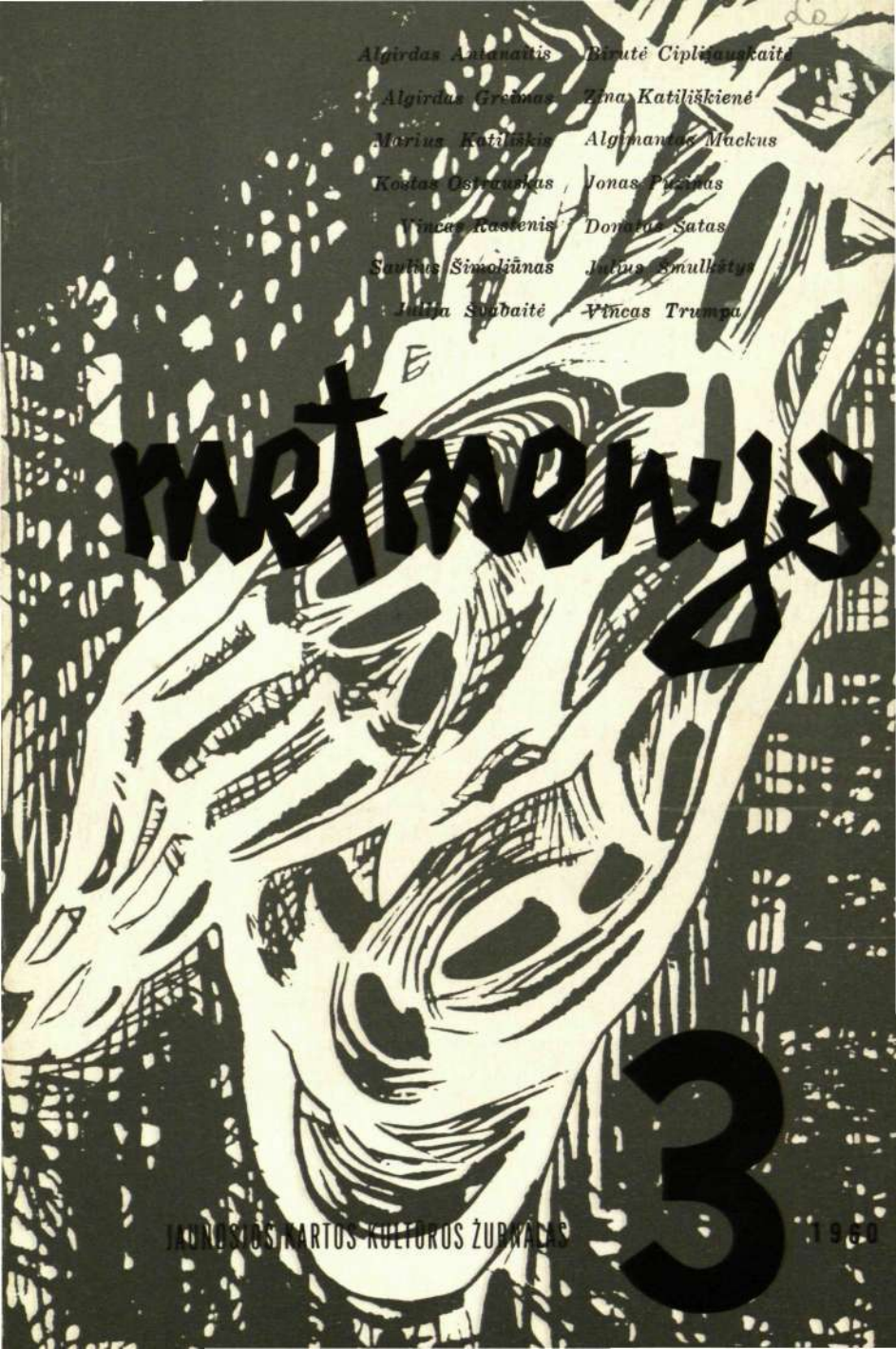
Algirdas Antanaitis
Birutė Ciplijauskaitė
Algirdas Greimas
Zina Katiliškienė
Marius Katiliškis
Algimantas Mackus
Kostas Ostrauskas
Jonas Puzinas
Vincas Rastenis
Donatas Satas
Saulius Šimoliūnas
Julius Smulkštys
Julija Švabaitė
Vincas Trumpa
metmenys
3
JAUNOSIOS KARTOS KULTŪROS ŽURNALAS
1960

metmenys

Algimantas Mackus, Neornamentuotos kalbos generacija: II 3 * *Vincas Trumpa*, Ties kultūrinio palikimo problema 16 * *Vincas Rastenis*, Priverstinės revoliucijos padariniai Lietuvoje 33 * *Algirdas T. Antanaitis*, Mintys ir pastabos apie Mariaus Katiliškio kūrybinį brendimą 54 * *Marius Katiliškis*, Žingsniai prie vandens 78 * *Valteris Banaitis, Jeronimas Cicėnas, Vytautas Čepas, Leonardas Dambriūnas, Teodoras Daukantas, Karolis Drunga, Jurgis Gimbutas, Algirdas Julius Greimas, Vladas Jakubėnas, Juozas Kaminskas, Jonas Mulokas, Jonas Paplėnas, Vincas Rastenis, Vanda Sruogienė, Vytautas Vaitiekūnas, Mykolas Vaitkus, Vytautas Vardys* Nepriklausomoji Lietuva šiandieniu įvertinimu: II 103 * *Julija Švabaitė*, Piemenėlis, Melburne, lapkričio dešimta diena 122 * *Birutė Ciplijauskaitė*, Vienatvės tema šio amžiaus ispanų poezijoje 130 * *Saulius Šimoliūnas*, Kur eini, manoji karta? 140 *

R. G. Idėjos ir liberalai 147 * *Algirdas Julius Greimas*, Politinis laiškas iš Turkijos 150 * *Donatas Šatas*, Moksliniai chemijos srities darbai okupuotoje Lietuvoje 156 * *Jonas Puzinas*, Trečiosios Vilniaus pilies beieškant 164 * *Zina Katiliškienė*, Reprezentuoju gyvenimą 172 * *K. Ostrauskas*, Literatūra plokštelėmis 174 * *J. Šmulkštys*, Pastabos dėl liberalinių grupių tremtyje 178 * *K. D.*, Žurnalistinė kūryba 183 * *Peter Paul Jonitis, Antanas Klimas, Ilona Gražytė*, Dizertacijų santraukos 187 *

LIETUVOS
NACIONALINĖ
M. MAŽVYDO
BIBLIOTEKA

Dailės darbai *S. Krasausko* 32, 47, *Ž. Mikšio* 77, 102, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 146 ir viršelyje, *H. Šalkausko* 48, 49, 50, 51, 52, 53, 186, *V. O. Virkau* 7, 9, 11, 12, 14, 122, 139.

NEORNAMENTUOTOS KALBOS GENERACIJA : II

ALGIMANTAS MACKUS

POKALBIS SU MIRUSIAIS VAIKAIS

Vitraže angelas rėkia stiklinės moteries.
Ne dabarčiai, angele, stiklinės moterys,
ne dabarčiai ilgesys.
Įšalęs džiaugsmas, angele,
gyvų ir mirusiųjų neapykanta,
kastruotas džiaugsmas, angele,
išdilusi kalba.

Ne dabarčiai, angele, angelams stiklinės moterys;
ne dabarčiai, angele, angelams ilgesys;
ne dabarčiai, angele, angelams betikslis pasiruošimas,
ne dabarčiai, angele, angelams konsekruotai savižudybei.

Nevaisingas laikas angele
supainiotas dangus
Jonukas išėjo vakar
pasitikti motinos
intuityviai atpažintos
protėvių dausose

Lietaus prašnekinta žolė dar glosto
panašų į vaikystės valandą
raudoną sviedinuką

Teresė atsigulusi kapuos
išaugo jau į didelę mergaitę
Siauruos mergaitės drabužėliuos
tik tėvo rankų paliestos
perdaug krūtinės

Vitražo angelas pas ją rytais
išklausęs numatytų
iš kalno pasmerktų maldų
atbėga su agrastų
obuolių ar kriaušių pintine
Tėvelis greitai tau atsiųs
platesnį drabužėlį
tik sudėvėk agrastus Teresėle
tik sudėvėki obuolių ir kriaušių pintines

Už žemę, angele, išaižytos stiklinės moterys dalina kūnus
šviesiaplaukių tamsiaodžių dukterų;
už žemę, angele, visi dievai plonai pavydūs ir pikti,
už žemę, angele, suprastintas dangus
ir iškastruotas džiaugsmas,
už žemę, angele,
ir Teresėlės pintinėlėje pražydęs
šiurkštus agrastų krūmas;

už žemę, angele,
gyvų ir mirusiųjų neapykanta.

POKALBIS APIE NEGYVŲJŲ GIMIMĄ

Iškankintame plote
esu tamsus ir užtikrintas:
Dievas su mumis,
Gott mit uns.

Transcendentiška mėnulio šviesa
liaudiškai filosofuoja
ties užvertais saulužės langais.

Užmigau amžinam
medaus mėnesiui su mirtimi.
Nepastebėta atėjo žiema,
nepastebėtas iškrito sniegas.
(Sninga, angele, sninga).

Žiema — tai laikas gimdyti,
tai laikas iškankintame plote,
tai laikas mėnesių šaltyje
svetimų sezonų ir kūnų
artėjančią šilimą
jausti ir justi.

(Ar negyvi vaikai
nereikalingi tikėjimo, angele?
Ar negyvi vaikai
nereikalingi pasakų?).

Iš atsargos pašaukti, —
Gott mit uns —
būriuojasi angelai.

PIRMOJI GRUBI VARIACIJA IŠKANKINTAM PLOTUI

Pagaliau galiu ilsėtis šitame iškankintame plote:
mano troškulį malšina duobė, —
duobės troškulį malšinu aš,
kauburiuos mano badui šliaužia švininės gyvatės,—
švininių gyvačių badui šliaužioju dar aš;
žaliuose užmaskuotų gėlių vitražuose mano pajuokai
drausmingai rikiuojasi generolų antpečių žvaigždės, —
jų pajuokai — nepaklausiau įsakymo gyventi aš.

ANTROJI GRUBI VARIACIJA IŠKANKINTAM PLOTUI

Staiga nebeleidžia ilsėtis šitame iškankintame plote.
Klausau, Dieve tėve! Tamsta klausau!
Klausau, kaip staiga prisikėlimo operacijos baimėje
verkiat, jaunatviškos akys.
Nebijokit, sakau: Mesijas dar negimė.
Klausau, Dieve tėve! Tamsta klausau!
Užmiršote šalmais prisidengti mobilizuotus smegenis, —
atleidimo nėra už tokią mirtiną nuodėmę.

MONOLOGAS

— Ir taip tampi Tu panašus į mus:
viešoj vienatvės valandoj,
Marijos vystykluos,
sterilizuotoj meilėj,
forsuotoj šypsenoj,
žuvies padauginime,
duonos gausume. . .
— Cha, cha.

IV

Atsiųsk sopulingą raudą
veidams išraudoti,

sopulingą liaudišką raudą
nemirtingai vaikystei išverkti, —

nepriekaištaujančią sopulingąją
generacijos liūdesiui baigti.

LIAUDIŠKOJI

Ne suvisam išėjo,
tik suvisam negrįžo, —
ošia medeliai,
ošia kirtėjai
iš liaudiškų kapų.

Pulki, mergele,
pulki, jaunoji,
į gilų vandenėlį,

kur lelija siūbuoja,
kur akmenėliai žydi,
kur debesėliai lyja.

Nebūk, mergele,
nebūk, jaunoji,
ant vėstančios smiltelės,

pulki, mergele,
pulki, jaunoji,
į gilų vandenėlį

saulelės paieškoti,
saulužės nebegrįžti.

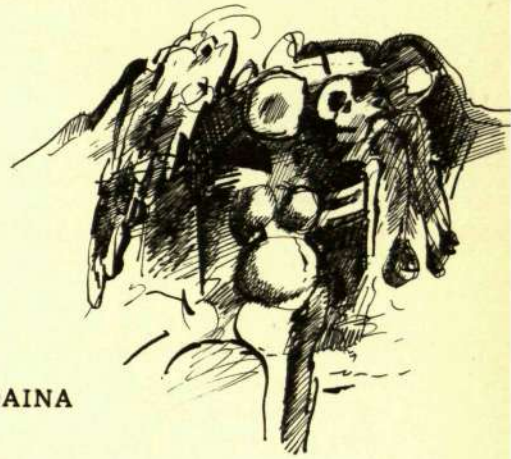

HERMETIŠKOJI DAINA SU REFRENU

Į juodus uogienojus
naktį subirusiais rožančiais,
neatkalbėtom Sveikom Marijom
mirštaičiųjų procesijos gieda.

Jaunas Teresės liemuo
negyvas keliasi iš žemės
apsidairyti šimtmečio.
Šiaurys, ledėjantis vėjas
kerta lazdynų šakas
jaunų teresėlių lankstumo.

Mirštančiųjų procesijos gieda.

Suvaikėjęs Poseidonas
sveria jūros lašus
užtroškusiem vaikam,
nešantiem savo kūnus
vogčia į kapus.
Mirštančiųjų procesijos gieda.

Užtroškę vaikai
ant sudrėkusio smėlio
numeta savo kūnus,
nelaukę krikšto.

Mirštančiųjų procesijos gieda.

Neišplaukė jų mirę tėvai
su vaškinėm komunijos žvakėm;
neišnešė gimtojo namo,
neišnešė krikšto rūbo
sielai paliudyti.

Mirštančiųjų procesijos gieda.
Užtroškę vaikai
sapnuodami skęsta
gėluos šuliniuos.
Mirštančiųjų procesijos gieda.

Dairykis, Teresėle, vaikystės,
dairykis neišraudojamo, —

pulki, mergele,
pulki, jaunoji,
į gilų vandenėlį,
kur lelija siūbuoja,
kur akmenėliai žydi,
kur debesėliai lyja.

Jaunas Teresėlės liemuo
(mirštančiųjų procesijos gieda)
negyvas grįžta į žemę
apsidairyti vaikystės.

V

lėtais vakarais
kaip vandenynas be kūno
išgelbėk mus Viešpatie
lėtais vakarais
kaip agrastų ovalai
prinokę rudenėjančioj saulėj
išgelbėk mus Viešpatie
lėtais vakarais
kaip įkyrus iš istorijos herbas
išgelbėk mus Viešpatie
lėtais vakarais
kaip kertamas medžio kamienas
gelbėkis Viešpatie
lėtais vakarais
kaip išbudintos džiunglės
gelbėkis Viešpatie

Kaip aštrus, neišraudojamas veidas,
kaip vandenynas be kūno
Mirštančiųjų procesijos gieda.

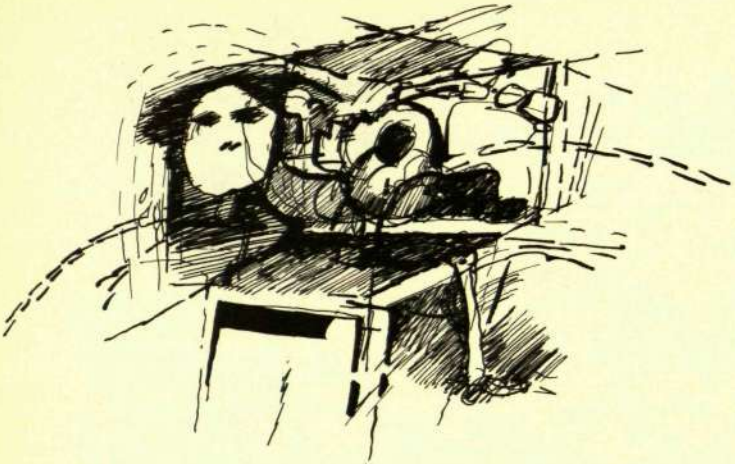

Į TOBULĄ ĮTAMPĄ

Čia niekas daugiau neateina gyventi:
čia ateina klausytis kojoto vaitojimo,
kondoro sparnų plėšraus monologo,
mirtino hienos kvatojimo.

Negyvenamą salą apleido
tigrai panteros ir liūtai;
negyvenamą salą apleido
taurūs plėšrieji.

Čia niekas daugiau neateina gimdyti:
čia ateina skausmingai, be vilties suvaitoti,
uždegti laužą į šiaurės pusę,
kad ledas ištirptų,
kad pelėsių žaliuojantis kvapas
prisikėlimo dienai išliktų
liaudiškuos senolių kapuos.

Čia niekas daugiau neateina gyventi:
čia ateina pažinti žemės pervertiškumą,
rokiruotis tobulam lentos išdalinime
vieną vienintelį kartą
prieš vienintelę tobulą įtampą;

čia ateinama supaprastėti
prieš dangaus tribūnolo
iš kalno paskelbtą sprendimą.

Negyvenamą salą apleido
išteisinti taurūs plėšrieji,
negyvenamą salą apleido
jų plėšrumo tobulas skausmas.

Omnipotencijos kupini kojotai,
omnipotencijos kupini kondorai,
omnipotencijos pilnos hienos
prieš naują mūsų Viešpaties aistrą
naujam absurdiškam kūriniui!

EILĖRAŠTIS BE RŪPESČIO: REČITATYVAS IR ŠAUKSMAS

Ateina vakaras,
ateina saulės išblėsimo laikas.
Surinkit dievukus, vaikai, —
žaidimas baigtas.

Minkštavilnių avinėlių kūnai, —
tegul jie klaupiasi skabyt žolės
Į vėstantį, suartą žemės delną,
kur būta Žodžio.

Dievo Avinėli,—
tu naikini pasaulio nuodėmes —
sunaikink paskutinę mūsų nuodėmę —
sunaikink šauksmą grįžt!

Viešpaties Angele, —
tu lydėjai mus nuo vaikystės —
tik vieno daikto gimtąja tarme!,
tik vieno šiaurės ištarimo!

Sunaikinto šimtmečio
baltųjų alyvų aliejum
tegul bus palytėtos
šiaurę išdavusios gentys.

Ištobulintos mirties
klaupiamės į vėstančią žemę,
atšauktos prisikėlimo nelaimės
meldžiam akmenėjančioj žemėj.

Tai saulės išblėsimo metas,
tai vakaro laikas.
Surinkit dievukus, vaikai, —
žaidimas baigtas:

jūsų vaikystė išaugo
į piktą, abejojančią sielą,
į plėšrų, išgaląstą kūną,
į grobiui paruoštą sapną:

motinos įsčioj,
anapus išdainuotų marių,
Jonukas gimtąja tarme
šneka namus,
šneka tobulesnio gyvenimo sampratą.
Tai saulės atėjimo metas,
tai namų amžinumas,
tai vaikystė be eilėraščio.

— Grąžinkite mano apskritimus!
— Grąžinkit augintinį miestą,
palaidotą mėnulio ir saulės šviesoj;
grąžinkit mane, —
ištariau vienas.

TIES KULTŪRINIO PALIKIMO PROBLEMA

VINCAS TRUMPA

Senesnės kartos poetas Vladas Mozūriūnas 1958 m. išleistame eilėraščių rinkinyje **Vilniaus etiudai** bandė organiškai sujungti dvi, iš paviršiaus prieštaraujančias idėjas į ateities viziją ir praeities nostalgiją. Nežinia, kuris motyvas čia ima viršų: ar ateities Vilnius su vis naujais kylančiais fabrikais, su naujų namų kvartalais, su kultūros parkais, su plačiomis ir tiesiomis alėjomis, ar senasis Vilnius su savo renesansu ir baroku, su bažnyčių bokštais ir pilies griuvėsiais, su siauromis ir kreivomis gatvėmis ir skersgatviais. Kartais atrodo kad,— kaip buvo ir su dauguma mūsų poetų, pradedant Maironiu ir baigiant A. Rūku ir K. Bradūnu, — praeities nostalgija yra galingesnė negu ateities vizija. Štai keli posmai iš Mozūriūno knygos:

Kada meistrų auksinės rankos
Pastatė Vilnių — nematei,
Bet jo senas gatves aplankęs
Tu tarsi metraštį skaitai.
Skaitai iš plytų samanotų,
Iš bokštų, skersgatvių siaurų.
Ir tavo širdį, tavo protą
Jie gaubia ilgesiu tauriu.
Jauti, kaip gotika maldinga
Tau kelia mingančius jausmus.
Sunkus barokas, ištaigingas,
Pritrenkia linijų griausmu.

Bet Mozūriūnas nebūtų sovietinis poetas, poetas komunistas,jeigu jis tik praeities nostalgija gyventų. Jis tiki ateitimi, kuri pagaliau kada nors taip pat apsivilks gražiu romantikos rūbu.

Tu gyveni prie Vingio parko,
Kur dar nėra virš gatvės arkų,
Nėra romantikos senos,—
Tu gyveni namuos naujuos.
Langai dar neseniai dažyti,
Už jų pušų viršūnės žydi,
Ir kvepia kalkėm ir smala
Šio priemiesčio svaigi tyla.
Čia dar karų žirgai nežvengė,
Gaisrai naktim namų nelankė,
Poeto išdidaus daina
Dar negimė su šia diena.
Bet gimė čia sūnus tavasis,
Čia augs jo draugės, geltonkasės
Ir samanos stogai namų
Po šios padangės žydrumu.
Taip laikas eis. . . Keis prastą rūbą
Šio priemiesčio gatvelės grubios —
Jas puoš istorijos ranka
Ir amžiai, pamažu slenką.
Ir gal būt, čia prie Vingio parko,
Išaugs didi triumfo arka
Ir gims nemirštanti daina —
Ateis romantika sena.

Taip, gali sakyti, homeriškai šaltai sprendžia praeities, dabarties ir ateities sąsajos problemą epinio braižo poetas. Jis nedramatizuoja, jam atrodo natūralus gyvenimo procesas, kai nauja pakeičia sena, bet jis taip pat nesijaučia pritrenktas ir naujų statybų, kurios bus vertos poeto dainos tik tada, kai apsamanos ir susigrąžins seną romantiką.

Žinoma, ne visi moka ir nori taip atitrauktai ir be skausmo žiūrėti į praeinančius amžius ir sūkuringus dabarties verpetus. Traktoriaus ar kombaino nuverstas

senas pakelės kryžius ne visiems yra tik paprastos kasdieninės būtinybės reiškinys. Ir kukurūzų laukas ant senų kapinių vietos ne visiems tėra šaltos dialektikos rezultatas. Jaunas rašytojas Vytautas Bubnys savo trumputėje novelėje "Vėjas nuo Nemuno" (**Pergalė**, 1959 m. Nr. 1), net Kauno jūrą ir hidroelektrinę aprašydamas, negali ramiai žiūrėti į paskandintas sodybas, slėnius ir velnio tiltus. Jis mato tame ne tik neišvengiamą dialektiką, bet tragizmą žmogaus, kuris, sakysime, sugrįš kur nors iš Brazilijos į savo namus ir namų neberas. "Į tėviškę... sugrįš į tėviškę... O kur ta tėviškė? Nėra tėviškės...." Ar tai ne Krėvės skerdžiaus Lapino tragizmas ties Rainio liepa?

Taip įvairiai bando spręsti praeities nostalgijos ir ateities vizijos klausimą rašytojas. Be abejo, jis čia kalba ne tik už save, jis kalba kiekvieno žmogaus mintimis ir jausmais. O kaip prie šio reikalo prieina Lietuvos politinio ir kultūrinio gyvenimo organizatoriai, kuriems tas reikalas nėra nei nostalgijos, nei vizijos rėmuose? Jiems tai yra idėjinė ir politinė problema, kurią privalu svarstyti partijos ir kultūrinių organizacijų suvažiavimuose, laikraščių ir žurnalų vedamuosiuose, istorijos, literatūros ir meno veikaluose.

I

Kultūrinio palikimo klausimas, apie kurį per pastaruosius kelerius metus tiek daug buvo kalbama Lietuvoje, iš tikrųjų, yra naujo ir seno sąsajos klausimas. Jeigu nauja iš tikrųjų būtų visiškai nauja ir jeigu sena tebūtų negyva ir jokios įtakos dabartiniam gyvenimui neturinti praeitis, nebūtų ir kultūrinio palikimo problemos. Tačiau taip nėra. Net ir pačios revoliuciškiausios idėjos negali Stikso upe atsitverti nuo praeities. Pavyzdžiui, krikščionybė savo laiku buvo labai revoliucinė idėja, bet ji negalėjo išsiversti be pagoninės Aristotelio ir Platono filosofijos.

Marksinė-leninė teorija taip pat bandoma rodyti kaip labai revoliucinė idėja. Tačiau bent dviem atvejais

ji taip pat negali išsiversti be praeities palikimo: 1. praeities argumentai jai reikalingi įrodyti, kad ji nėra atsitiktinumas, bet išaugusi iš giliai suprastos istorinės raidos ir 2. be praeities argumentų jai sunku būtų įrodyti, kodėl visas istorinis procesas būtinai ir neišvengiamai turi vesti į komunizmą. Šiuo pastaruoju atveju, marksinė-lenininė teorija, tur būt, daugiau susieta istorinių kategorijų negu kokios kitos idėjos. Istorinis ir dialektinis materializmas, kaip tos teorijos dvasinis pagrindas, jau savo esme atsiremia į istorines jėgas, iš kurių žmogaus valia ir jo kūrybinės galios tegu ir nėra visiškai išskirtos, bet joms tepripažįstama funkcinė reikšmė kažko daug pastovesnio ir galingesnio, kas iš tikrųjų ir yra istorinis vyksmas. Prisiminkime tik garsųjį Engelso bazės ir antstato teiginį.

Gal būt, dėl to ir kultūrinio palikimo problema atsistoja su tokiu aštrumu prieš marksinės-lenininės teorijos išpažinėjus ir jos vykdytojus. Viena, jie norėtų pabraukti savo idėjos naujumą ir šviežumą; antra, į ją jie norėtų sutelkti visų praeities amžių jėgą. Būtų labai sunku pasakyti, kuris momentas daugiau lemia. Nežiūrint bendro žvilgsnio į ateitį ir nežiūrint nuolatinio kartojimo, kad 1917 m. revoliucija buvusi vienintėlis tikrai revoliucinis posūkis, visiškai pakeitęs žmonijos raidos eigą, komunistai su nemažesne jėga stengėsi panaudoti praeitį savo idėjos įtvirtinimui. Žinoma, jų pažiūros į praeitį visiškai nesutampa su objektyvaus istoriko pažiūromis, kuriam svarbu atkurti tokį praeities vaizdą, koks jis iš tikrųjų buvo. Komunistas istorikas privalo iš praeities atrinkti tuos faktus ir tendencijas, kurios būtų naudingos dabartiniams ir ateities komunizmo veiksmams pateisinti. Žodžiu, jis yra tendencingas istorikas ir jis to savo tendencingumo visiškai neslepia, kaip neslėpė savo tendencingumo ir kai kurie ankstyvosios krikščionybės istorikai.

Šalia šio bendro uždavinio komunistinis praeities tyrinėtojas turi ir kitą, specifinį, uždavinį. Kadangi So-

vietų Sąjunga vis dar tebėra anos komunistinės idėjos vėliavnešys, kiekvienas turi padėti jai tą savo uždavinį vykdyti. Bet Sovietų Sąjunga yra daugiatautė valstybė, kuri siekia ir daugiau nacionalinių vienetų apjungti po savo sparnu. Tad viena pagrindinių ir, tur būt, sunkiausių problemų ir yra, kaip suderinti visus tuos nacionalinius elementus su bendra komunistine idėja. Lengva buvo Marksui pasakyti, kad proletaras neturi tėvynės, bet šiandien Sovietų Sąjunga, stojusi į ekonominės gerovės lenktynes su Amerika, jau nenorėtų būti laikoma proletarų valstybe. Dėl to ir pati kultūrinio palikimo problema Sovietų Sąjungoje yra glaudžiai ir neatskiriamai susijusi su vadinamąja nacionalinių savitumų problema.

Spręsdami abi šias problemas, ligi šiol komunistai laikėsi Lenino principo, kad kiekvienoje nacionalinėje kultūroje esančios dvi kultūros: "plačiųjų darbo masių, išnaudojamųjų ir engiamųjų klasių kultūra ir viešpataujančių ir išnaudotojų klasių kultūra". Tą principą dogmatiškai taikydamas, Stalinas ir išsprendė nacionalinių savitumų ir kultūrinio palikimo klausimą. Jis beveik visiškai nubraukė visa, kas ne pačios liaudies sukurta, palikdamas atskiroms Sovietų Sąjungos tautoms tik liaudies šokius ir dainas ir tik tuos revoliucinius kūrėjus, kurie aktyviai pasisakė už komunizmą ir Sovietų Sąjungą. Išimtis čia tebuvo padaryta rusų tautai dėl jos ypatingo vaidmens organizuojant ir vykdant komunistinę revoliuciją. Jos kultūriniai pasiekimai juo labiau turėjo būti iškelti, kad, kas visų kitų tautų buvo pasiekta, atrodytų padaryta ne be rusų tautos paramos ir kultūrinės įtakos. Stalino interpretacijoje Lenino teiginys apie dvi nacionalines kultūras išvirto socialistinio turinio ir tautinės formos kultūra. Iš tikrųjų tai reiškė rusiško turinio ir tautinės kalbos kultūrą.

Dvidešimtasis partijos suvažiavimas, aštriai pasisakęs prieš dogmatišką kai kurių Markso ir Lenino idė-

jų supratimą, davė naują ir daug liberališkesnę interpretaciją ir anam Lenino teiginiui apie dvi kultūras kiekvienoje nacionalinėje kultūroje. Viena to suvažiavimo rezoliucijų skelbė, kad "socializmas ne tik nešalina nacionalinių skirtumų ir savumų, bet priešingai, garantuoja visų nacijų ir tautybių visapusišką ekonomikos ir kultūros raidą ir žydėjimą. Suvažiavimas pritarė centro komitetui dėl respublikinių organų teisių išplėtimo ekonomikoje ir kultūrinėje kūryboje".

Tuojau pat reikia pasakyti, kad šis nutarimas buvo ne vien tik gražūs žodžiai, kurių netrūko ir Stalino laikais. Jis buvo vykdomas. Jis davė pagrindą visiškai naujai pažiūrai į kultūrinio palikimo ir nacionalinių savitumų klausimą. O ta bendra atolydžio atmosfera, kuri susidarė po Stalino mirties ir dalinės destalinizacijos, sudarė palankias sąlygas šiam klausimui svarstyti ir jį spręsti. Lietuvos atvejis šiuo atžvilgiu yra ryški iliustracija tų kraštutinių tendencijų, kurios reiškėsi ir visoje Sovietų Sąjungoje per pastaruosius keletą metų.

II

Senesnės kartos latvių rašytojas A. Upyts, aprašydamas rašytojų nuotaikas 1956-1958 m. laikotarpiu, prilygino juos galvijų bandai, išleistai į ganyklas po ilgos ir sunkios žiemos. Esą, ne tik jaunikliai, bet ir senesnieji ir, rodos, užsigrūdinę ir su patyrimu rašytojai negalėjo susilaikyti nuo begalinio džiūgavimo. Jie ėmė tiesiog lyg ant šakių kilnoti buržuazinius poetus, statydami juos net aukščiau už pačius save, visiškai pamiršdami ne vieno tokio buržuazinio rašytojo "tulžingus puolimus prieš socialistines idėjas". Jie, esą, ausis pastatę klausėsi iš tolo atplaukiančio Vakarų Europos vandenų sirenų dainavimo. Tie grožio žyniai visiškai pamiršę Vakarų dekadentinį supuvimą.

Jau pats faktas, kad tas jo straipsnis iš maskvinės **Literaturnaja gazeta** buvo persispausdintas lietuvių **Literatūroj ir mene,** rodo, kad panašiomis nuotaikomis gyveno ir mūsų rašytojai ir dailininkai, istorikai ir kultūros

darbininkai aplamai. Jeigu seniau Stalino socialistinio turinio ir tautinės formos kultūros laikais atrodė Sovietų Sąjungos kultūrinis gyvenimas kaip tam tikras monolitas, taip dabar, pavasario saulei suaižius ledus ir gruodą, gyvenimas pasileido visais upeliais ir visomis kryptimis, kartais net nežinant arba pamirštant, kur yra toji didžioji vaga, į kurią jie visi turėtų sutekėti. Jaunas kritikas Algimantas Radzevičius kalbėjo apie "tuos svarbius giluminius procesus, kurie štai jau keleri metai vyksta visoje daugianacionalinėje tarybinėje literatūroje, pergyvenančioje didelių lūžių, ieškojimų, kūrybinės minties atgimimo ir suaktyvėjimo periodą" (**1957 metų lietuvių tarybinė literatūra**, 1958, 50 psl.).

Viena tų ieškojimų sritis buvo kultūrinio palikimo ir su juo glaudžiai susijusių nacionalinių savitumų klausimas. Iš tikrųjų, tai reiškė savo tautos charakterio, arba lietuvių tautos, kaip nacijos, nustatymą, kaip jis pasireiškė ir tebesireiškia per kūrybinį jos genijų. Aišku, kad tautos charakterio negalima išryškinti atsiremiant tik į dabartinę tikrovę, kuri, beje, sovietinėje sistemoje neišvengiamai linkusi suniveliuoti bet kuriuos nacionalinius ir kitokius skirtumus. Teisingai, tur būt, A. Tvardovskis kalbėjo III sovietų rašytojų suvažiavime 1959 m. pavasarį, prilygindamas sovietinį gyvenimą G. Uspenskio kaimui, kur visi mužikai rašė vieną ir tą patį laišką. Prisiminus tą protestų mitingų bangą, kuri praūžė per visą Sovietų Sąjungą po suardytos Paryžiaus konferencijos prieš JAV, kurių metu Akmenės cemento fabriko darbininkas kalbėjo beveik lygiai tais pačiais žodžiais, kaip ir Maskvos mokslų akademijos pirmininkas, galima lengvai suprasti, ką tokia politinė idėjinė niveliacija reiškia. Gerai, kad Tvardovskis protestavo prieš tai ir gerai, kad kiti jo kolegos rašytojai palydėjo tuos žodžius gausiais plojimais.

Tą sovietinio gyvenimo monolitiškumą turint galvoje, lengva suprasti, kokia sunki ir opi nacionalinių

savitumų problema ir su ja susijęs kultūrinio palikimo klausimas. Todėl, negalima nekreipti dėmesio į patį faktą ir negalima mažinti jo vertės, kad per pastaruosius kelerius metus tiek daug apie tuos dalykus buvo kalbama. Dar įdomiau, kad bent iš pradžios Lietuvos komunistų partija ne tik toleravo tas diskusijas, bet kartais jas net skatino. Lietuvos komunistų partijos suvažiavime 1958 m. vasario mėnesį A. Sniečkus kalbėjo: "Demaskuodami buržuazinę santvarką, mes, komunistai, didžiai vertiname visa tai, kas buvo lietuvių tautos sukurta įvairiose gyvenimo šakose buržuaziniais metais... Mums svetimas bet koks nihilizmas lietuvių praeities literatūros ir meno palikimo, liaudies meno atžvilgiu". Ta pačia proga jis griežtai pasmerkė ("mes negalime toleruoti") "tuos, kurie yra abejingi tokiems klausimams, kaip nacionalinių kadrų ugdymas, gimtosios kalbos vartojimas ir kt." Jis lygiai griežtai pasisakė prieš "nihilistines pažiūras į nacionalinius ypatumus". Ir tų pačių metų birželio 24 d. tas pats A. Sniečkus dalyvavo Joninių iškilmėse ant Rambyno kalno, tuo lyg pademonstruodamas, kad patriotizmas jam nėra tik tuščias žodis.

Tai, ką Lkp suvažiavime A. Sniečkus apmetė, lietuviai rašytojai, meno ir kultūros istorikai ir aplamai kultūros darbuotojai jau seniai visu tempu audė. Jiems nebuvo reikalingas joks skatinimas. Pasipylė gausiais tiražais rašytojų klasikų veikalai (Maironio, Žemaitės, Sruogos, Krėvės, net Vaižganto). Įdomu, kad L. Gineitis savo įžangoje Maironio poezijos rinkiniui, skirtam mokyklai, užpuolė vadinamuosius buržuazinius Maironio kritikus. "Tarybiniai žmonės", rašo jis, "tvirtindami savo dvasią geriausiais praeities meno laimėjimais, daug ką pasisavino iš Maironio poezijos". Jonas Lankutis savo studijose apie lietuvių dramaturgiją rašė: "Tikrąją tautos dvasią ir jos nacionalinę kultūrą galima pažinti ne iš aprioriniu schemų, ne iš iliustratyviai perteiktų to ar kito autoriaus samprotavimų, o iš gyvenimiškai objektyvių charakterių, kurie maitinasi nacionalinės dir-

vos sultimis" (**Lietuvių dramaturgija, kritikos etiudai,** Vilnius 1958, 188 psl.). Be abejo, J. Lankučio nacionalines sultis reikia suprasti ir tiesiogine, ir simboline prasme. Vytautas Kubilius teisino Balio Sruogos idealistiškai nacionalistinę pasaulėžiūrą (**Pergalė,** 1957 Nr. 12), o J. Dovydaitis net bandė (*horribile dictu!*) suprasti tuos, kurie daugiau ar mažiau bendradarbiavo su vokiečiais.

Ne tik daugumas (beveik visi) vadinamųjų buržuazinių rašytojų buvo rehabilituota, bet netrūko bandymų ir sovietinius rašytojus nusovietinti. Maždaug taip atsitiko su Salomėja Nerimi D. Saukos knygoje **Salomėjos Neries kūryba,** kurioje, pavyzdžiui, berods, nei karto nėra paminėtas socialistinio realizmo metodas, nors tai yra vienintelis sovietinės literatūros metodas. Žinoma, linijos sargai neliko skolingi D. Saukai už tą neapsižiūrėjimą, kaip jie neliko skolingi ir nei vienam kitam neva pasidavusiam revizionizmo ir buržuazinio nacionalizmo įtakoms.

Bet, nežiūrint didesnio ar mažesnio linijos sargų budrumo, pradedant 1953-54 metais, visas Lietuvos kultūrinis gyvenimas pasuko blaivesniu tiesos ieškojimo ir nupropagandinimo keliu. Būdinga čia gali būti, pavyzdžiui, 1957 m. pačios Lietuvos Kultūros Ministerijos paskelbta **Lietuvos TSR spaudos statistika 1940-1955 m.** Palyginę, kiek knygų buvo išleista 1950 ir 1955 metais, randame, kad marksizmo-leninizmo klausimu skaičius nuo 26 knygų nukrito ligi 22, partinės propagandos — nuo 254 ligi 140, o tuo tarpu mokslinės literatūros pakilo iš 87 iki 130, grožinės literatūros iš 95 iki 130, gamybinės literatūros iš 242 iki 498 ir vadovėlių iš 141 iki 214. Yra pagrindo spėti, kad per tolimesnius porą trejetą metų toji proporcija buvo dar palankesnė pastarųjų pozicijų atžvilgiu.

Einant kultūrinio palikimo ieškojimo keliu, akys savaime nukrypo į tolimesnę ir tolimą praeitį. Praeities tema pasidarė aktuali ne tik kultūros ir literatūros is-

torikams, bet ir rašytojams, dailininkams ir kompozitoriams. Tokių veikalų pasirodymas, kaip visos liuksusinės serijos apie liaudies meną, kaip Vilniaus architektūros albumas, lietuvių literatūros chrestomatija, Lietuvos istorijos šaltiniai, serijinis leidinys iš lietuvių kultūros istorijos, pagaliau lietuvių literatūros istorijos 2 tomai bei visa eilė monografijų apie praeities rašytojus ir dailininkus plačiai atidarė vartus į kultūrinio palikimo nagrinėjimą.

Pirmuoju smuiku, kaip ir galima buvo laukti, grojo literatūrinio palikimo problema. Kaip daug apie tai buvo šnekėta spaudoje, galima suprasti kad ir iš šitokio fakto. 1959 m. pasirodė ištisa 148 puslapių knyga, kaip bibliografinė rodyklė, kurioje suregistruotos visos studijos ir straipsniai, 1944-1953 m. laikotarpyje nagrinėję literatūrinio palikimo klausimą. O kur dar istorija, menas, muzika ir kitos tautinės kultūros šakos, kurios įeina į žymiai platesnę kultūrinio palikimo problemą.

Neįmanoma čia būtų nei suminėti visų aspektų, kurie iškilo tose diskusijose dėl kultūrinio palikimo. Atkreipsime tik dėmesį į porą trejetą būdingesnių atvejų. Kaip žinia, jau gana nuo seniai Lietuvoje buvo daug rūpesčio rodoma kultūrinių paminklų apsaugai ir rekonstrukcijai (plg. J. Gimbuto straipsnį pirmame **Metmenų** numeryje). Šalia to vyksta ir dideli naujų statybų darbai, ypač Vilniuje ir Kaune. Suprantama, kad, vykdant tuos darbus, iškyla architektūrinio stiliaus klausimas. Ir dėl sovietinės architektūros pamėgto monumentalumo aplamai ir dėl kitų, greičiausia, nacionalinių, motyvų tose naujose statybose kartais imta net per daug sekti klasiniu architektūros stilium net įstaigų ir mokyklų pastatuose. Prieš tokį per didelį architektūros suklasinimą pakėlė balsą architektas J. Minkevičius (**Literatūra ir menas,** 1959 m., Nr. 31). Jis taip pat architektūrinių tradicijų klausimą sieja su nacionalinio savitumo problema. Jo nuomone, senų architektūrinių stilių pamėgdžiojimas nebūtinai reiškia nacionalinės ar-

chitektūros puoselėjimą, nes tie senieji stiliai dažnai ne pačių lietuvių buvę sukurti, bet atėję iš Vakarų. Dėl to jis siūlo daugiau sekti "liaudies architektūra", kuri niekados nebuvusi statiška. "Ne praeities stilių ir formų pertransformavimas", išveda J. Minkevičius, "bet kritiškas ir kūrybiškas jų progresyviųjų principų, galinčių pakelti dabartinės architektūros kokybę, panaudojimas turi būti tuo tiltu, kuris jungtų lietuviškąją senosios ir naujosios — tarybinės epochos architektūrą".

Priešingą J. Minkevičiui tezę bandė ginti prof. J. Jurginis, siūlydamas sekti senosiomis klasinės architektūros tradicijomis (**Literatūra ir menas,** Nr. 27, 1959). Nesiimant spręsti, kuris tų autorių teisus, negalima nepripažinti fakto, kad panašios diskusijos rodo, kaip rimtai svarstomas kultūrinio palikimo ir nacionalinių savitumų klausimas dabartinėje Lietuvoje. Sintezės tarp praeities ir dabarties ieškojimas, kurį architektūroje gina J. Minkevičius, literatūros ir meno srityje pasireiškė vadinamosios vieningosios srovės tendencijomis. Berods, niekas ligi šiol nėra mėginęs plačiau išaiškinti, kas toji vieningoji srovė yra, bet iš tų pasisakymų prieš įvairias jos apraiškas, ypač literatūrinės kritikos straipsniuose, galima spėti, kad ji yra viena pavojingiausių herezijų kultūriniame gyvenime, kaip kad revizionizmas ir buržuazinis nacionalizmas yra visame kitame gyvenime. Režimo šalininkai ta herezija kaltina visus tuos, kurie bando vienodai traktuoti kultūros reiškinius, nežiūrėdami klasinių ir idėjinių skirtumų. Vieningos srovės šalininkai nenorėtų kultūriniame tautos procese matyti cesūros, net tokia cesūra jie nenorėtų laikyti ir paties sovietinės santvarkos įsigalėjimo Lietuvoje. Be abejo, su tuo negali sutikti sovietinės santvarkos ir ypač Lietuvos prijungimo prie Rusijos apaštalai. Jis norėtų įtikinti, kad 1917 m. revoliucija ir tos revoliucijos perkėlimas į Lietuvą 1940 m. sukūrė visiškai naujas (ir geresnes!) sąlygas lietuvių kultūrai tarpti. Ir to niekas neturėtų pamiršti. Dėl to jis norėtų skirstyti į proletarinius-revoliu-

cinius rašytojus, kurie kovojo ir tebekovoja dėl sovietinės santvarkos, ir buržuazinius rašytojus, kurie nesuprato ir nenori suprasti sovietinio fakto išimtinumo ir originalumo. Jie lygiai smarkiai puola ir tuos dabartinius rašytojus, kurie, vaizduodami dabartinį gyvenimą, kažkaip neįstengia ar nenori jame to išimtinumo ir originalumo suvokti ir atvaizduoti. Jie norėtų ir pačią lietuvių kultūros raidą padalinti į du aiškiai išskirtinus laikotarpius: laikotarpį prieš sovietinės santvarkos įvedimą ir sovietinį laikotarpį, kuris pagimdęs naują žmogų ir naują to žmogaus kultūrą.

Žinoma, jie taip pat nenorėtų nurašyti viso pirmojo laikotarpio, kaip smerktino ir nereikšmingo, iš kurio nieko negalima pasisakyti ir pasisavinti. Tuo Chruščiovo sovietiškumas skiriasi nuo Stalino sovietiškumo. Bet jis norėtų, kad kiekvienas aiškiai jaustų ir reikštų skirtumą tarp sovietinio ir buržuazinio laikotarpio. Ypač neturėtų to pamiršti kultūrinio palikimo ir nacionalinių savitumų problemos nagrinėtojai. Kitaip jie bus apkaltinti vieningosios srovės herezija. Kada, pavyzdžiui, Vytautas Kubilius, kalbėdamas apie Balio Sruogos dramaturgiją, parašė, kad "B. Sruoga nauju idėjiniu pamatu pagrindė vaizgantišką mūsų literatūros tradiciją, kuri šiandien tęsiama ir V. Mykolaičio-Putino Sukilėlių romane" (**Pergalė**, 1957, Nr. 12), jis tuojau pat buvo pakaltintas, kaip vieningosios srovės propagatorius. Tuo pačiu galėtų būti pakaltintas ir architektas J. Minkevičius, kuris, kaip matėme, ieško sintezės ir tęstinumo tarp įvairių architektūrinių stilių. Galima kalbėti apie literatūrinį ir kultūrinį palikimą, bet negalima kalbėti apie literatūrines ir kultūrines tradicijas. Tradicijos yra antisovietiškas reiškinys aplamai.

Taip suprasta vieningosios srovės herezija gali būti apkaltinti ne tik Lietuvos ir kitų pavergtų kraštų rašytojai ir kultūros darbininkai, bet ir pačios Rusijos. Ir reikia pasakyti, kad vienu metu toji herezija buvo ten gana plačiai paplitusi.

III

Kitas vieningosios srovės heretiškumo bruožas specifiškai teliečia tik pavergtąsias sovietų tautas, nes jis tiesiog susijęs su nacionalizmo klausimu. Niekas, žinoma, nedrįstų rusų pakaltinti nacionalizmu. Lietuvos atveju tas klausimas visu aštrumu iškyla nagrinėjant lietuvių tautinio atgimimo sąjūdį. Seniau buvo stengiamasi to klausimo visiškai neliesti. Nei Basanavičius, nei Kudirka, nei **Aušra** nei **Varpas,** atrodė, visiškai lietuvių tautos istorijoje neegzistavo. Juos visiškai buvo nustelbęs žydiškai lenkiškas ir kapsukiško tipo socializmas.

Lietuvos komunistų partijos suvažiavime pats A. Sniečkus kėlė reikalą atsisakyti nihilistinės pažiūros į Kudirkos ir jo laikų įvertinimą, bet siūlė jį vertinti pagal marksinius ir leninius principus. Visa bėda tik, kad tie principai šiuo atžvilgiu buvo tokie migloti. K. Marksas nei svajote nesvajojo apie lietuvių tautinį atgimimą, o ir pats Leninas apie tai nedaug ką tenusimanė. Praktiškai klausimas buvo, kaip išaiškinti lietuvių tautinio atgimimo sąjūdį, nepakliuvus po buržuazinio nacionalizmo sparnu. Kaip žinia, vadinamieji buržuaziniai istorikai ir literatūros istorikai aiškino tą sąjūdį, kaip visos lietuvių tautos sąjūdį. Ir, tur būt, jie buvo teisūs, nes maždaug ligi XIX a. pabaigos tai ir buvo vieningas sąjūdis, nesvarbu ar jam atstovavo **Aušra,** ar **Varpas,** ar **Tėvynės Sargas.** Jeigu buvo koks skilimas, tai tarp aplenkėjusios dvarininkijos ir kunigijos ir lietuviškos ūkininkijos ir inteligentijos. Pats išsamiausias lietuvių tautinio sąjūdžio tyrinėtojas Mykolas Roemeris stengėsi ir tuos skirtumus išlyginti (plg. jo **Litwa,** 1908). Vargas tam, kuris to laikotarpio lietuvių kultūriniame gyvenime bandytų ieškoti Lenino dviejų kultūrų. Atrodo, tokios pastangos iš **Lietuvių literatūros istorijos** II tomo redaktorių ir autorių pusės taip pat nedavė didelių rezultatų. J. Būtėnas, recenzuodamas šį tomą, rašė: "Ypač svarbu yra teisingai nušviesti nacionalinio išsivadavimo

judėjimą. XIX a. paskutinių dviejų dešimtmečių lietuvių literatūros raida glaudžiai susijusi su nacionalinio išsivadavimo judėjimo pakilimu, kuris buržuazinių literatūros istorikų buvo vaizduojamas ir aiškinamas neteisingai, per daug jį išpučiant, atitraukiant nuo visos Rusijos revoliucinio judėjimo, nuo darbininkų klasės kovos. Nacionalinio išsivadavimo judėjimas, nors ir vadinamas kitais vardais, buržuazinių nacionalistų visada buvo naudojamas kaip švyturys skleisti vieningosios srovės teorijai, neigti klasių kovai lietuvių tautoje" (**Pergalė** 1959, Nr. 5). J. Būtėnui atrodo, kad minėtosios **Literatūros istorijos** autoriai surado tą klasių kovą. Bet kur ji? Nei J. Būtėnas nenurodo, nei toji kova jaučiasi perskaičius pačią knygą. Tiesa, joje bandoma surasti ir iškelti revoliucinius elementus J. Mačio-Kėkšto, J. Biliūno, Jovaro raštuose, bet tik Julius Janonis (1896 -1917), jų nuomone, tebuvo "pirmasis lietuvių poetas, savo kūrybą grindęs marksistine pasaulėžiūra, sąmoningai ją skyręs proletariato kovos reikalui" (543 psl.). Bet J. Janonis pradėjo rašyti tik pačios 1917 m. revoliucijos išvakarėse. Tiesa taip pat, kad **Literatūros istorijos** autoriai stengiasi riebiau pabraukti lietuvių tautinio atgimimo laikų kovas tarp turtingųjų ir neturtėlių, tarp dvarininkų ir valstiečių, tarp carinės priespaudos ir lietuvių tautos. Bet ar tą patį nesistengė daryti ir kai kurie kraštutiniai nacionalistai, kaip J. Šliupas, V. Kudirka, J.Basanavičius, A. Jakštas, Vaižgantas, J. Maironis ir kiti. Juos vėliau stengėsi pakoreguoti blaivesni ir objektyvesni Lietuvos kultūros ir literatūros istorikai, kaip M. Roemeris, broliai Biržiškos, V. Mykolaitis ir kiti, neišskiriant ir paties J. Būtėno. Kyla klausimas, ar kartais **Lietuvių literatūros istorijos** autoriai, bijodami būti apkaltinti vieningosios srovės herezija, vėl, bent iš paviršiaus, nepapuolė į anų kraštutinių ir nekritiškų nacionalistų spąstus, ar kartais jie nacionalizmo prasme nenuėjo toliau už jų pačių smerkiamus buržuazinius nacionalistus? Ar, besisaugodami Vakarų įtakų ir kos-

mopolitizmo, jie nepradeda vėl šlovinti primityvųjį nacionalizmą, kurio jau bent iš dalies buvo atsikratę Nepriklausomosios Lietuvos literatūros ir kultūros tyrinėtojai? Kai kurie jų aiškinimai, pavyzdžiui, apie Maironio antivokiškus eilėraščius, labai jau kvepia tokiu primityviu nacionalizmu. Pagaliau, ar jie, tuo keliu eidami, kartais nepriartėjo prie kai kurių emigrantų puoselėjamo primityvaus nacionalizmo ir patriotizmo, kuris daugiau ar mažiau jau buvo bepranykstąs nepriklausomosios Lietuvos kultūriniame gyvenime?

Žodžiu, kartais neaišku, ar, kovodami su buržuaziniu nacionalizmu, dabartiniai Lietuvos kultūros vairuotojai žengia žingsnį į priekį į tolerantiško ir humaniško nacionalizmo sampratą; ar, priešingai, atgal — į primityvų, beveik gyvuliškai biologinį nacionalizmą? Kad tuo neretai pasižymi jų šeimininkai Maskvoje, man rodos, nereikia nei aiškinti.

Palikę tą klausimą neatsakytą, norėtume tik atkreipti dėmesį į tai, kaip kartais kultūrinio palikimo ir ypač nacionalinių savitumų ieškojimų problemoje slypi dideli pavojai. Ir visiškai ne ten, kur tuos pavojus norėtų matyti Maskvos ir Lietuvos kultūrinio gyvenimo vairuotojai. Visiškai nenuostabu, kad ypač Maskvos vadams daugiausia rūpi išsaugoti Sovietų Sąjungos integralumas. Jų akimis, visa, kas galėtų silpninti tą integralumą, kas galėtų įnešti skaldomos dvasios į sovietinės imperijos pastatą, turėtų būti kuo griežčiausiai pasmerkta. Būtų galima sutikti su jais, kad revizionizmas ir nacionalinis komunizmas ir yra tas didžiausias pavojus, kuris gręsa Sovietų Sąjungą sprogdinti iš vidaus. Bet vargu būtų galima sutikti su A. Sniečkaus XII Lietuvos komunistų partijos suvažiavime 1960 m. mestu kaltinimu, kad buržuaziniai nacionalistai kaip vieną pagrindinių savo ideologinės kovos priemonių, visuomet mėgino panaudoti buržuazines koncepcijas įvertinant kultūrinį pakilimą bei istoriją". Iš tikrųjų revizionizmo ir ypač nacionalinio komunizmo šaknų A. Sniečkus, kaip ir jo viršininkai

Maskvoje, turėtų ieškoti ne buržuazinio nacionalizmo sampratoje, bet tame primityviame nacionalizme, kuris Stalino laikais buvo puoselėjamas Rusijoje ir kuris Chruščiovo laikais bandomas puoselėti įvairiose Sovietų Sąjungos pavergtosiose tautose ir už jos ribų.

Man atrodo, pavojus Sovietų Sąjungos arba ir viso komunistinio pasaulio integralumui kyla ne iš buržuazinio nacionalizmo, kuris iš tikrųjų yra humaniškas, šviesus ir visų laisvės ir lygybės principais pagrįstas nacionalizmas, bet iš to primityvaus biologinio nacionalizmo, kuris, sakysime, pasireiškia nenoru mokytis jokios svetimos (ir rusų) kalbos, nenoru mene ir literatūroje pripažinti jokios svetimos įtakos, kuris iš savo kalbos nori išbrukti visus skolinius, kuris tesiremia savo tautos ekonominiu egoizmu, ir t. t.

Sekant paskutinių kelerių metų Lietuvos gyvenimą, negalima nepastebėti, kad tokio primityvaus nacionalizmo reiškinių ten yra gana daug. Galima suprasti ir net simpatizuoti A. Sniečkaus susirūpinimui dėl to, ypač kai XI Lkp suvažiavime 1959 m. jis kalbėjo apie nacionalistinius prietarus ir apie istorines sąlygas, kurios padėjo tokiems prietarams atsirasti. Tačiau mes negalime simpatizuoti tam, kad šiandien Maskva ir tas pat Sniečkus, tariamai kovodami su tais prietarais, vėl stengiasi sukurti kaip tik tokias sąlygas, kurios paprastai neša su savimi ne ką kitą, kaip tik tą primityvųjį nacionalizmą. Ne dirbtiniu Lietuvos istorijos, kaip atskiro dėstomo dalyko, pašalinimu iš Lietuvos mokyklų, ne dirbtiniu skiepijimu internacionalizmo dvasios, kuri iš tikrųjų tėra dvasia rusų tautai pataikauti, net ir ne grįžimu prie Stalino taip grubiai praktikuotos tautų maišymo politikos pagalba bus galima kovoti su nacionalistiniais prietarais. Priešingai, tokios priespaudos priemonės, kaip teisingai A. Sniečkus pastebėjo XI Lkp suvažiavime, tik ir padeda augti ir klestėti visokiems prietarams, jų tarpe ir primityviam nacionalizmui. Jeigu šiandien Sovietų Są-

junga tampa primityvaus ir laukinio nacionalizmo siautėjimo arena, kaltas dėl to ne koks nors buržuazinis nacionalizmas, ne kokios nors užsienio įtakos ar intrigos, bet kalta dėl to jos priespaudos ir uždaros visuomenės politika. Kelias iš primityvaus nacionalizmo į nuoširdžią ir sąmoningą tautų draugystę veda kaip tik per blaivų ir šviesų kultūrinio palikimo ir nacionalinių savitumų svarstymą, per kultūrinius santykius su kitomis tautomis, per tautos auklėjimą bendroje humanistinėje dvasioje.

Vienu metu atrodė, kad Sovietų Sąjunga suks šia kryptimi. Deja, kaip kitose srityse, taip ir šioje ją lyg koks likimo prakeikimas persekioja. Lenino žodžiai, kuriuos jis taikė savo priešams, bet kurie labai nemielaširdingai atsisuko prieš ją pačią, būtent, kad Sovietų Sąjunga, padariusi žingsnį į priekį, neišvengiamai turi daryti du žingsnius atgal.

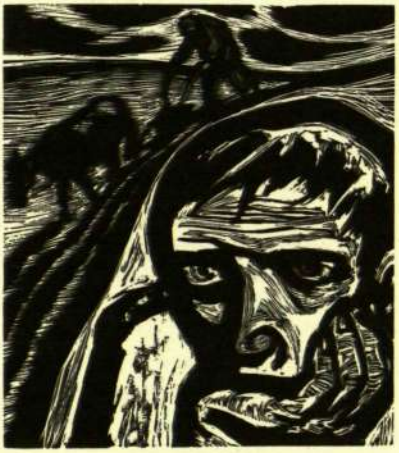

S. Krasauskas. Iliustracija.
Iš J. Marcinkevičiaus knygos
"Kraujas ir pelenai", Vilnius, 1960.

PRIVERSTINĖS REVOLIUCIJOS PADARINIAI LIETUVOJE

VINCAS RASTENIS

Prosovietinėje propagandoje nestinga tvirtinimų, pagal kuriuos Lietuvoje esanti įvykusi ar dar tebevykstanti proletarinė revoliucija.

Revoliucija yra radikalus kurios nors žmonių visuomenės santvarkos keitimas, vykdomas kovą dėl santvarkos laimėtojo ar laimėjusio tos pačios visuomenės sluoksnio valia arba jėga.

Lietuvoje padarytų ar dar tebedaromų politinės, ūkinės bei socialinės santvarkos pakeitimų radikalumas neabejotinai revoliuciškas. Tik tuos pakeitimus nubrėžianti ir vykdanti valia ir jėga nėra kilusi iš jokio Lietuvos visuomenės sluoksnio. Vadinamoji "proletarinė revoliucija" Lietuvoje vyksta nei Lietuvos proletariato, nei kokio kito Lietuvos visuomenės sluoksnio valia. Proletariatas Lietuvoje niekad nebuvo nei taip gausus, nei taip energingas, kad būtų bandęs priversti visus kitus visuomenės sluoksnius paklusti jo vieno valiai. Antra vertus, Lietuvos proletariatas, kiek jo buvo, nei nerodė sąmoningo palinkimo keisti Lietuvos visuomenės santvarką visiškai tokia prasme, kokia ji dabar Lietuvoje keičiama.

Nors dabartinės revoliucijos Lietuvoje vykdytojai nepaprastai stengiasi sudaryti įspūdį, kad visa Lietuvos liaudis troškusi dabar vykdomos revoliucijos ir dėl jos kovojusi, bet jau yra susidaręs ištisas rinkinys jų pačių viešų prasitarimų ir net oficialių prisipažinimų, sakančių visiškai ką kita—būtent, kad tik Maskvos pasiųstoji armija yra ta jėga, kurios atsiremdama gali vykti Lietuvoje tos pačios Maskvos diktuojamoji "proletarinė revoliucija". Revoliucija Lietuvoje nėra sava. Ji yra priverstinė revoliucija, iš svetur primesta.

Labai suprantamas ir gerai pagrįstas yra visų silpnesniųjų ir ypač pralaimėjusiųjų nenoras pripažinti teisėtumo smurto padariniams. Labai suprantamas yra ir mūsų atoveikis tam, kas įvyko bei vyksta Lietuvoje: priverstinė revoliucija, kaip svetimos jėgos daromas smurtas, Lietuvoje—mūsų nesvyruojančiu įsitikinimu—negali įsiteisėti; tos revoliucijos vykdytojų daromi pakeitimai mūsų akyse neturi teisinės galios, jie mums teisiškai tiesiog neegzistuoja, mes jų nepripažįstam ir nesirengiam pripažinti; mes trokštam kaip nors pašalinti smurtą ir atstatyti teisėtumą...

Taip. Jei smurtą būtų pavykę pašalinti, sakysim, tik po metų kitų, tai toks smurto pasėkų nepripažinimas ir stengimasis jas panaikinti gal būtų buvęs beveik tikroviškas. Bet ar taip yra po dviejų dešimčių metų? Ar bus taip dar po nežinia kiek metų?

Čia nejučiomis pasivaidena už nemylimo per prievartą nuduotos merginos pavyzdys. Jei po visai trumpo laiko priverstinė santuoka būtų panaikinta ir nuotaka grįžtų atgal prie to, kurį mylėjo ir tebemyli, įvykis gal ilgainiui galėtų būti beveik ir užmirštas. Bet santuokai, nors ir priverstinei, užtrukus, ypač davus vaisių, veltui būtų pastangos ištrinti ją iš gyvenimo lyg nebuvusią. Motina neišsižada savo vaikų, nors ir be meilės gimdytų. Ir jai sunku būtų ryžtis keršyti gyvenimą suardžiusia-

jam net ir tada, kai atsiranda proga, nes nebėra joje valios sukilti prieš tą, kurs yra jos vaikų tėvas...

Smurtas tikrai nesukuria teisės. Bet smurtas, ypač susidėjęs su laiku, sukuria faktų, kurių, deja, neįmanoma nepaisyti, nors jie ir neteisėti.

Priverstinė revoliucija Lietuvoje irgi kuria faktų, kurių daugelio nebebus galima nei ignoruoti, nei panaikinti, net ir prievartai išnykus.

Ne mūsų galioje šiandien iš tolo tiksliai įsižiūrėti į visą tą įtaką, kurią priverstinė revoliucija bus padariusi Lietuvos žmonių pažiūrose į Lietuvos ateitį ir į Lietuvos idealo vaizdavimąsi. Bet bandymas nors apytikriai apčiuopti ar bent atspėti tos įtakos pobūdį ir kryptį yra svarbi kiekvieno rūpestingo apie Lietuvą mąstymo dalis.

590 000 darbingų Lietuvos gyventojų (jų tarpe nemažas kiekis iš Rusijos atkeltų) yra įrašyti nariais į profesinių sąjungų vardą turinčias organizacijas. Tas skaičius, sakoma, apimąs 92% visų Lietuvoje dabar esančių pramonės bei administracijos darbininkų ir tarnautojų. Iš to išvada, kad Lietuvoje, neskaitant dirbančiųjų žemės ūkyje, yra apie 641 000 samdomų darbininkų ir tarnautojų. Tai yra apie 36% visų darbingo amžiaus gyventojų. Nepriklausomybės laikais Lietuvoje pramonėje samdomų darbininkų ir tarnautojų skaičius buvo apie 33 000. Valstybės samdomų administracijos darbininkų ir pareigūnų buvo apie 30 000. Prekyboje palyginti maža tebuvo samdomų darbinínkų. Taigi dabar iš algos gyvenančiųjų skaičius Lietuvoje beesąs padidėjęs kone dešimteriopai.

Taip atsitiko ne tik dėl gana žymaus pramonės praplėtimo, bet ir, visų pirma, dėl viso ūkio suvalstybinimo, dėl savarankių amatininkų ir prekybininkų likvidavimo, dėl valstybės užsimojimo smulkmeniškai tvarkyti visas gyvenimo sritis ir dėl su tuo susijusio nepaprasto administracijos išsiplėtimo. Tačiau, kaip visas priežastis be-

vertintum, jos sukūrė labai žymią permainą Lietuvos visuomenės struktūroje. Tą permainą dar labiau padidina žemės nuosavybės ir savarankių ūkininkų luomo panaikinimas. Tik nesugebėjimas kolektyviniuose žemės ūkiuose sudaryti pragyvenimui pakankamo darbo atlyginimo verčia revoliucijos vykdytojus tuo tarpu palikti žemdirbiams (ir kai kuriems tarnautojams) šiokią tokią galimybę apsirūpinti maistu dar savarankiško ūkininkavimo būdu, naudojantis šeimoms užleidžiamais žemės sklypeliais. Kai (jeigu!) revoliucijos vykdytojams pavyks sudaryti būtiną atlyginimo minimumą iš kolektyvinių žemės ūkio įmonių, savarankiško ūkininkavimo liekanos, greičiausiai, bus panaikintos, ir žemdirbiai liks tokie patys už atlyginimą dirbą žemės ūkio įmonių darbininkai, kaip ir pramonės darbininkai. Visa tai reiškia, kad priverstinė revoliucija Lietuvoje siekia ištrinti iš gyvenimo ir iš naujosios kartos sąmonės pačią savarankiško gamybininko bei verslininko sąvoką. Neišskiriamos nei laisvomis anksčiau vadintosios profesijos: naikinama ar išnaikinta savarankiška gydytojo, advokato, architekto, menininko ir kt. praktika. Visuomenė verčiama ištisai samdinių visuomene. Tuo neva siekiama panaikinti galimybę žmogui žmogų išnaudoti. Tačiau išnaudojimo galimybė nepanaikinama: ji pasilieka, tik ji tampa monopolizuota valstybės ir praktikoje naudojama tų, kurie ką nors veikia valstybės vardu...

Didžiausias tos permainos atgrasumas, be abejo, yra tas, kad revoliucijos vykdytojai tuo tarpu patenkinamus darbo atlyginimus tepajėgia suorganizuoti tik vadovaujančiuose vaidmenyse pastatytiesiems samdiniams, o kitiems, nepatenkinamai atlyginamiems, net nėra legalių galimybių panaudoti savus sugebėjimus bei išradingumą savo gyvenimui pagerinti. Tačiau, jeigu jiems pavyktų visų samdinių atlyginimą pakelti iki patenkinamo lygio, ta nauja visuomenės struktūra joje gyvenantiems nebūtinai turėtų atrodyti atstumianti. Nes gi

žmogus šiais laikais samdinio būklės ne tik iš esmės nesibaido, bet dažnas jos net pageidauja, jei tik yra geras darbo atlyginimas, ypač jei dar yra ir tolesnio jo gerėjimo perspektyvų. Veržlios iniciatyvos charakteriai savo veržlumą gali patenkinti kildami į vadovaujamas pozicijas, nors ir samdomas; tokį reiškinį galime stebėti ir ten, kur savarankiška ūkinė veikla nevaržoma. Kiti dažnai ir jaučiasi laimingesni normalaus eilinio samdinio negu savarankiško verslininko padėtyje, nes patenkinamai užtikrintą ir atlyginamą darbą turinčiam nėra tos atsakomybės ir nereikia to budėjimo, kurie yra neišvengiami savarankiškame versle.

Priverstinė revoliucija Lietuvoje stengiasi pakeisti ir žmonių pažiūras į nuosavybę. Jau nepriklausomojoje Lietuvoje nuosavybės "šventumo" dėsnis buvo kiek sukrėstas. Žemės nuosavybė valstybės buvo globojama tik iki tam tikro kiekio ribos, kurios peržengti nuosavybės teisė nebegalėjo. Jau buvo kalbama apie naują dėsnį, kuriuo nuosavybė būtų "sociališkai įpareigota", ir brendo nuostatai, kuriais savininko teisė galėjo būti susiaurinta ar net atimta, jam neatliekant iš jo turimos nuosavybės kylančių socialinių prievolių. Bet savajai evoliucijai nesuskubus ta linkme nei iš užuomazgos išsiristi, svetimoji revoliucija atėjo su visiškai radikaliais pakeitimais. Privatinės nuosavybės teisė, kadai buvusi "šventa", iš karto tapo "prakeikta", nedorovinga, net nusikalstama. Išimtis palikta tik nuosavybės teisei į vadinamuosius asmens bei šeimos reikmenis, kurių apimties apibrėžimas priklauso nuo iš svetur atėjusios valdžios nuožiūros. Nuosavybės teisė į didžiąsias turto mases tapo sukoncentruota svetimos valstybės ar jos surikiuotų kolektyvų rankose. Paskiram asmeniui nuosavybė, kaip didesnių galių šaltinis, liko nebeprieinama ir ilgainiui gal net nereikalinga. Valstybės, tai yra, jos vardu veikiančiųjų, galios sritis nepaprastai išsiplėtė ir kelias į galios potroškio patenkinimą pakrypo nebe per turtų nuosavybę, bet

per galimybę jais disponuoti iš aukštesnės administracinės pozicijos revoliucijos vykdytojų hierarchijoje. Stengiamasi, kad iš žmonių sąmonės išnyktų net pageidavimas turėti nuosavybės teisių į kitokias gėrybes negu asmens bei šeimos reikmenys, tai yra—maistas, apranga, pastogė, transportas ir priemonės, reikalingos naudotis kultūros bei civilizacijos laimėjimais ir patogumais. Jei pavyktų visą samdinių visuomenės masę patenkinamai aprūpinti tais reikmenimis (o "patenkinamai" yra reliatyvi sąvoka!), tai atstatymas privatinės nuosavybės teisės žemei, pastatams bei įmonėms galėtų visuomenėje pasirodyti net nebeaktualus. Tačiau tuo tarpu beveik visas to aprūpinimo svoris tebekybo revoliucijos vykdytojų pažaduose ir planuose, kurių vykdymo tikrovė klupdama vejasi ir dažniausiai niekaip nepasiveja net to lygio, kuris geresnės ateities kūrimo vardu revoliucijos vykdytojų buvo sugriautas. Visa tai stato visuomenės masę prieš dilemą, ko norėti: grįžimo prie senųjų ūkio pagrindų ar naujųjų kokio nors pataisymo?

Beveik be rizikos galima teigti, kad propagandos kalamas šūkis, esą, kas valstybės—tai mūsų Lietuvos žmonių net per ilgus metus neįtikins. Visų didžiųjų turtų (ir naudojimo galimybių!) monopolininkas—kolosali svetima valstybė—jų meilės nesusilauks. Bet būtų rizikinga iš to daryti išvadą, kad Lietuvos žmonės to tik ir telaukia, kaip čia sugrąžinus senąją, privačios nuosavybės šventumo dėsniu pagrįstą turtinės teisės sistemą ir kaip čia viešojoj nuosavybėj atsidūrusius bei sukuriamus turtus atgal išdalinti buvusiems savininkams ar jų įpėdiniams. Visiems pergyvenus tiek visokių nei grąžinti, nei atlyginti neįmanomų nuostolių, pastangos atstatyti turto nuosavybės teisių tęstinumą daugumui galėtų atrodyti nebesvarbios, o jaunajai kartai net nesuprantamos ir nepateisinamos.

Iki neapykantos apkartusi didžioji savininkė — svetimoji valstybė—vargu bus išugdžiusi bent kiek simpati-

jų valstybiniam nuosavybės monopoliui, net jeigu tas monopolis būtų perkeltas į savos, nepriklausomos valstybės rankas. Nėra sąlygų Lietuvoje dabar išsilaikyti simpatijoms ir stambiam privačiam savininkui: jis niekad nebuvo labai mėgiamas, o dabar nuolatinis jo priminimas, jį bevaizduojant kaip ryklį išnaudotoją, tikrai nežadina palinkimo kada nors, aplinkybėms pasikeitus, perduoti stambius turto vienetus (įmones, žemės plotus) paskirų asmenų ar šeimų nuosavybei, net jei tai būtų šeimos, dėl kadai įvykusio smurto netekusios atitinkamo turto.

Jau ligšiolinė dalykų eiga Lietuvoje sudaro pagrindo manyti, kad Lietuvos visuomenė, jeigu net dabar tučtuojau išsilaisvintų nuo priverstinės revoliucijos vykdymo, vargu ar būtų linkusi stambesnius nedalijamus ūkinius vienetus perduoti individualion nuosavybėn: vakarietiškai tvarkomi kooperatyvai ar masinio pobūdžio, ypač atitinkamose vietose dirbančiųjų sudarytos akcinės bendrovės, tur būt, daug lengviau susilauktų visuotinio palaiminimo savininkų vaidmeniui atlikti.

Ypač gilią ir sunkią operaciją priverstinės revoliucijos vykdytojai atlieka ūkininkavimui naudojamos žemės valdyme. Teisė individualiai turėti nuosavybės tam tikrą žemės plotą panaikinta ir ežios tarp tokių plotų užartos. Dyla jos ir žmonių atmintyse. Buvusį žemės nuosavybės paskirstymą ryškiausiai tebeprimena tik senosios sodybos—vienkiemiai, kuriuose iš dalies tebegyvena dar senieji aplinkinių plotų savininkai, iš dalies jau ir visai nauji žmonės.

Nepriklausomoji Lietuva apsikaišė vienkiemiais. Tai buvo didžiulis ūkininkijos gyvenimo būdo pakeitimas, truputį pradėtas vykdyti jau ir priešnepriklausomybiniais metais. Tai buvo pažanga, lyginant su senąja rėžių sistema kaimuose. Bet ir kliūtis vėliau naujai atsivėrusiems modernesniems ūkininkavimo metodams, o ypač kliūtis žemdirbių kultūrinio gyvenimo lygio kilimui.

Priverstinė revoliucija paskelbė sieksianti pažangos, eidama priešinga kryptim: kurdama stambius žemės ūkio vienetus ir užsimodama sukelti žemdirbius iš išbarstytų vienkiemių net nebe į pirmykščius, bet į dar didesnius kaimus-miestelius. Tikslas atrodo puikiai: žemės ūkiai turėtų įgyti pramonės įmonių pabūdį, tapti daug našesni, o žemdirbių gyvenimo būdas turėtų tapti panašus į miestiečių gyvenimą. Argi tai nebuvo Lietuvos žemdirbiams ramybės nedavusi svajonė—gyventi, jei ne kaip stambiame mieste, tai bent kaip nedideliame miestelyje!

Bet ta svajonė neskuba tapti kūnu. Žemės nusavinimo ir sukolektyvinimo pliusai nesirodo arba rodosi tik kur-ne-kur ir labai iš lėto. O minusai reiškiasi ko veikliausiai. Visų pirma, liko sunaikinti patys svarbiausi ūkininkavimo sėkmingumo elementai: ūkininko savos žemės pažinimas, jo meilė savam žemės plotui, jo rūpinimasis darbo sėkmingumu, jo interesas pasigaminti ir žinojimas, ką pasigaminęs turės. Vietoj to stojo tik reikalavimas dirbti, dažniausiai ir pats chaosiškas, be aiškios žinios, ar ir kas už tą darbą bus gauta. Rezultatai katastrofiški. Po dvylikos metų pasirodą šiokie tokie pagerėjimai nei kiek dar nekelia pasitikėjimo, kad bent pakenčiama žadėtojo tikslo dalis būtų kada nors pasiekta (ypač matant, kad nepasiekta nei ten, kur ta pati žemės ūkio revoliucija pradėta prieš apie 30 metų). Tad nėra jokios abejonės, kad, jei dabar atgautų laisvę apsispręsti patys, Lietuvos žmonės tą pačią valandą atmestų svetimosios revoliucijos primestą ūkininkavimo būdą. Bet kur eitų atmetę? Ieškotų senų ežių? Gaivintų buvusius vienkiemius aplink pasenusias, bet dar tebestovinčias trobas? Bandytų atstatyti 1920 metų žemės reformos sukurtą padėtį? Gilintų tą reformą?

Tai sunkūs atsakyti klausimai. Galimi atsakymai gal dar metai iš metų ir dabar keičiasi, o to keitimosi kryptis daugiausiai pareina nuo to, kas dedasi sutaršy-

tame Lietuvos žemdirbių gyvenime. Vienas ypač įdomus klausimas iškyla, prisimenant buvusios žemės reformos gilinimą. Ta mintis yra susijusi su mintim dar siauriau apriboti žemės nuosavybės teisę, tai yra, sumažinti vienai šeimai leidžiamo turėti žemės ploto dydį (buvo leidžiama turėti žemės ne daugiau kaip 80 ha, atskirais atvejais net 150 ha). Ta mintis remiama spėjimo, kad ir ateityje, kaip ir praeityje, gali būti nelengva aprūpinti žeme visus, norinčius verstis žemės ūkiu. Bet kažin, ar Lietuvoje tikrai trūktų ūkinės žemės, jei tektų ją vėl dalyti individualion nuosavybėn? Dabar, kada žemdirbiai Lietuvoje pergyveno katastrofišką skurdą ir dar toli jiems nuo išsikasimo iš to skurdo, yra stiprus palinkimas bėgti nuo žemės į miestą. (To palinkimo nestigo ir nepriklausomybės laikais, ir tai vis dėl tos pačios priežasties, kad mieste buvo daugiau geresnio gyvenimo galimybių). Iš žemės ūkio gyventi norinčiųjų skaičius Lietuvoje dabar labai žymiai sumažėjęs. (Nepamirština, kad dešimtys tūkstančių labiausiai prie žemės prisirišusių ūkininkų šeimų perkelta į tolimą Sibirą ir tik paliegusios nuotrupos iš jų tarpo begrįžta). O padidinta pramonė tuo tarpu traukia ir priima nuo žemės bėgantį jaunimą, nors bėgimas nuo žemės ir bandomas stabdyti. Vienkiemių atgaivinimas bėgimo nuo žemės nesustabdytų, nes vienkiemiai, nuosavybė, nepadarytų žemdirbystės patrauklesne už miesto gyvenimą. Tad kažin ar vietoj ieškojus iš kur imti žemės jos norintiems žemdirbiams, netektų dairytis, iš kur imti žemdirbių jų laukiančiai žemei? Nebent pramonė būtų drąstiškai susiaurinta ir miestas "užsidarytų". (Įsidėmėtina, kad ir išeivijoj atsidūrę ūkininkai, paragavę aukšto standarto gyvenimo, nors ir svetimuose miestuose, dažnas nebesvajoja apie grįžimą ūkininkauti, ypač ūkininkauti anų metų sąlygomis).

O, be to, tas tikslas, tegu ir priverstinės revoliucijos rodomas, būtent, tikslas padaryti žemdirbio gyvenimo

būdą panašų į miestiečio gyvenimo būdą, nėra nepatrauklus. Jis gali prilaikyti žemdirbį prie žemės geriau negu perspektyva grįžti į žemdirbio gyvenimo būdą, įklimpusį į ūkininkavimą primityvokais metodais. Todėl, ir nuo prievartos nusikratę, Lietuvos žemdirbiai, gal būt, galvotų ne būtinai apie seno gyvenimo atstatymą. Gal būt, jiem labiąu rūpėtų, kaip rasti kelią į tą patį, smurtininkų rodytąjį tikslą, tik kelią geresnį negu tas, kuriuo smurtininkai dabar varo.

Nėra be reikšmės ir tai, kad priverstinė revoliucija Lietuvos žemės ūkyje sukūrė naują "žemdirbystės elitą": apie trijų dešimčių tūkstančių jauno ir vidutinio amžiaus žmonių armija — mechanizatorių, zootechnikų, agronomų, sąskaitininkų, "urėdų" (pirmininkų ir direktorių), kurie jau yra ir bus reikšmingas elementas, nebepageidaująs grįžimo į senąją žemės ūkio santvarką.

Ir pramonės plėtimą Lietuvoje vargu kas vertintų neigiamai vien iš principo, vien dėl to, kad tai daroma svetima valia ir laikantis svetimų nurodymų. Bet, drauge su nauda Lietuvai, tas pramonės plėtimas beveik tiesiogiai stoja skersai kelią siekimui grįžti į senąjį nepriklausomybės kelią, kokiu Lietuva buvo ėjusi. Sovietinės valstybės planuojamas ir vykdomas pramonės plėtimas Lietuvoje integruoja Lietuvos ūkį į Rusijos ir visos sovietinės imperijos ūkį taip, kad Lietuvai susidarytų kiek galima daugiau kliūčių iš tos sistemos išsikapstyti, kad atsitraukti tebūtų galima tik per mirtinai pavojingą operaciją, po kurios Lietuvos ūkis turėtų beveik viską pradėti iš naujo. Visa eilė įmonių, kurių atsiradimą Lietuvoje beveik visi priskaito prie šviesesniųjų priverstinės revoliucijos apraiškų, didžiąja dalimi ar net ištisai dirba ne Lietuvos rinkai ir gamina ne iš Lietuvos žaliavų. Tos įmonės, atskirtos nuo Rusijos, bematant taptų nereikalingos, ir turėtų virsti tamsialangėmis šmėklomis. Dešimtys tūkstančių jose dirbančių susidurtų su problema, —o ką dabar veiksim? Į Europos Vakarų ūkio sistemą

su tomis įmonėmis įsijungti būtų sunkus, negreitas ar gal ir visai neįvykdomas užsimojimas. Lietuvos elektrifikacija ir aprūpinimas gamtinėmis dujomis—šiaip jau didelis laimėjimas kraštui—dar labiau integruos Lietuvą į sovietinės imperijos ūkį: Lietuvos ūkis taps lyg viena kraujotakos sistemą turinčio kūno sąnarys. Dalykai tyčia tvarkomi taip, kad Lietuvos atjungimas nuo Rusijos automatiškai paraližuotų žymią dalį Lietuvos pramonės ir net namų apyvokos. Taip smurto vykdytojai riša Lietuvą prie savęs tokiais raiščiais, kurie kitomis aplinkybėmis iš esmės būtų vertintini tik teigiamai. Daroma taip, kad nepriklausomybės atgavimas savaime taptų susijęs su atėmimu dalykų, kurie jau bus pasidarę gyvybiškai reikalingi. Lietuvos nepriklausomybės kovotojus bei siekėjus norima pastatyti prieš labai keblų klausimą: ar leistina nepriklausomybės vardu dar kartą stumti kraštą į ūkinę katastrofą?

Priverstinės revoliucijos vykdytojai turi nepaprastų gabumų įkyrėti ir sukelti prieš save neapykantą. Lietuvoje jie tikrai ligi šiol šalia kiekvieno išauklėto savo šalininko sugebėjo išauklėti ne mažiau kaip tris dešimtis atkaklių priešininkų. Ir jų daugumas, gal būt, nesiteiraus, kokia bus laisvės kaina, nesvarstys, ko teks išsižadėti, nusikratant neprašytų globėjų. O vis dėlto reikia matyti klūtis, kraunamas ant kelio atgal į nepriklausomybę.

Atitvėrimas nuo Vakarų pasaulio Lietuvos žmones, be abejo, veikia labai slegiamai. Bet, kita vertus, palyginimas dabartinių galimybių be užsienio pasų ir vizų keliauti ligi Krimo ir Vladivostoko įskaitytinai su kadai buvusia tvarka, kai reikėjo užsienio pasų ir vizų net iš Mažeikių į Liepoją ar iš Šiaulių į Mintaują nuvykti, nepriklausomybės aureolę kiek temdo, ypač jaunosios kartos akyse. Jiems nepriklausomybė—o taip, didelė svajonė, bet būtų geriau, kad ji nebūtų "užrištame maiše"! Visa tai reiškia, kad svajonėje apie Lietuvą, laisvą nuo

rusų kompartijos ir biurokratijos, nepriklausomosios Lietuvos idealas naujojoje Lietuvos kartoje gali nebebūti—valstybė su visai tokiais pačiais rekvizitais, kuriais didžiavosi ir gėrėjosi Pirmoji Lietuvos Respublika: absoliutus suverenumas (bent teorijoje), diplomatiniai santykiai, sargybomis apstatytos valstybės sienos, muitinės, eksporto-importo licensijos, devizų kontrolės priemonėmis nuo infliacijos saugojama nuosava valiuta, savomis jėgomis nepajėgiama moderniai apginkluoti sava kariuomenė... Net gyvendami kraštuose, kurie pavydulingai tebesaugoja savojo suverenumo žymes, leidžiame sau kartais pagalvoti, kad ateity, kai Europą jėga slegianti ar niūriu šešėliu temdanti sovietinė Rusų imperija žlugs, Europoje turėtų susikurti naujo tipo valstybių sąjunga, įgalinanti tautas gyventi savarankiškai, bet tuo pačiu metu ir savitarpinėje priklausomybėje: gera valia pagrįstame ir tampriau organizuotame sutartiniame bendradarbiavime, kur daugumas minėtųjų valstybinių požymių būtų nebereikalingi. Sovietinės imperijos santvarkoje gyvenantiems mintis apie tokią galimybę, gal būt, dar dažniau ir ryškiau pasisiūlo, nes ją, tarp kitų, gana įsakmiai pakiša ir pati tos, kaip sakoma, "daugianacionalinės" imperijos santvarka. Atimk iš tos santvarkos kraštutiniai pavydulingą centralizaciją ir varu primetamą fanatišką ideologiją su jos ūkinėmis-socialinėmis teorijomis, ir toji santvarka liktų gana neblogas planas taikingam ir racionaliam laisvų tautų ūkiniam bei politiniam sambūviui, laiduojančiam joms savose teritorijose visišką kultūrinį savarankiškumą. Lietuva, žinoma, visada bus linkusi būti organizuotoje laisvų Europos tautų bendruomenėje ne tik su rytinės, bet ir su vakarinės Europos tautomis.

Priverstinė revoliucija, talkininkaujama laiko, nepraeina be pėdsakų ir Lietuvos žmonių pasaulėžiūroje, papročiuose, teisinėje sąmonėje. Šiandien—nors palyginti vis tiek dar nedaug, bet jau daugiau negu buvo—yra

Lietuvoje ir įsitikinusių komunistų, ateistų, ypač religinių indiferentų jaunesniojoj kartoj, lygiai kaip ir tautinių indiferentų, pasiduodančių įžūliai spaudžiančiai "proletarinio internacionalizmo" ar tiesiog rusifikacijos bangai. Kita vertus, toms bangoms nepasidavusiuose sluoksniuose tautinė sąmonė ir tautinis jausmas yra pasilikę žymiai aukštesnės įtampos negu esti normalaus, laisvo gyvenimo sąlygose. Tas pats tinka ir beveik visiems nepasiduodančiojo religingumo atvejams.

Kaip tautiniuose, taip ir šeiminiuose santykiuose, ilgą laiką tvarkomuose svetimos valstybės primestais ir kitokia ideologija pagrįstais įstatymais, vyksta daugybė faktų, kurie nebegalės būti laikomi neteisėti, net ir bendrai nepripažinus teisėtumo smurtiniams įstatymams. Nors religijos dėsniais pagrįstos pažiūros Lietuvoje ir nebus išdildytos, Lietuva jau bus nebeįsivaizduojama, pavyzdžiui, be valstybinės registracijos civilinės būklės aktams sudaryti arba su privalomu religinių apeigų prie tų aktų jungimu, nepaisant to, kad metrikacijos suvalstybinimas Lietuvoje irgi yra neteisėtas smurto padarinys. Religijų, bažnyčių, kunigų padėtis Lietuvos visuomenėje dabar yra smurtu pakeista, ir, laisvei grįžus, ji vėl keisis, bet, tur būt, ji jau niekad Lietuvoje nebebus visiškai tokia pati, kaip buvo.

Niekad Lietuvoje nėra buvę tiek daug "profesionalų kultūrininkų", tai yra, valstybės apmokamų, įvairiose kultūrinio gyvenimo srityse atitinkamus uždavinius atliekančių veikėjų, kiek jų yra dabar, tos pačios priverstinės revoliucijos vykdytojų dėka. Jų veiklos turinys, be abejo, radikaliai keisis laisvei grįžus, bet tos veiklos mastas, tur būt, ir ateičiai pasiliks Lietuvoje sektinu pavyzdžiu.

Siekdami kompromituoti Lietuvos žmonių akyse Lietuvos nepriklausomybės idėją ir ją ginančių lietuvių pastangas, prosovietiniai propagandistai stengiasi nepalankiausioje šviesoje ryškinti nepriklausomojo Lietuvos lai-

kotarpio tikrus ar tariamus trūkumus bei ydas ir įtikinėja Lietuvos žmones, kad nepriklausomybininkų vienintelis siekimas esąs—"grąžinti praeitį".

Jeigu Lietuvos nepriklausomybės užgniaužėjai iš "praeities grąžinimo" daro savo tikslams, matyt, tinkamą baidyklę, tai tas yra ženklas, kad jie Lietuvos visuomenėje mato nepalankaus nusiteikimo tam "praeities grąžinimui".

Nėra skirtumo, ar tas nusiteikimas kyla iš pasidavimo propagandininkų įtikinėjimams, ar iš savarankiško dalykų perkainojimo, ar iš prijunkimo prie priverstinės revoliucijos nešamų naujovių. Jeigu Lietuvoje tokio nusiteikimo yra ir jeigu prie jo dar prisidės įsitikinimas, kad užsieniuose veikiantieji lietuviai nepriklausomybininkai tegalvoja apie šimtanuošimtinį "praeities grąžinimą", tai pagrindas bendrai kalbai ir pasitikėjimui tarp nepriklausomybininkų Lietuvoje ir svetur pasirodys beesąs labai stipriai apardytas.

Nepripažindami leistinumo įsiteisėti smurto padariniams, laikydami nepriklausomą Lietuvos respubliką teisės požiūriu tebeegzistuojančią, stengdamies išsaugoti apčiuopiamuosius to egzistavimo požymius (Lietuvos pasiuntinybes, konsulatus, pilietybės pripažinimą, pasus ir kt.) ir skelbdami, kad siekiame atgaivinti prislopintą, bet neužgesusią Lietuvos nepriklausomybę, esame nuoseklūs ir tai laikysenai pagrįsti turime motyvų, kurių dar niekas nesugriovė nei teisiniais argumentais, nei neva "realistiškomis" patyčiomis. Bet privalu saugotis, kad nesusidarytų pagrindo tos nuoseklios laikysenos tokiai interpretacijai, kuri paverstų ją pašaipos teverta karikatūra. Būtent, privalu nedviprasmiškai atremti tokią, gal net ir tyčia suniekinimo siekiančią interpretaciją, pagal kurią ši laikysena esanti absurdiškas užsimerkimas prieš faktus, aklas ir visiškai nerealus įsitikinimas į jau nebeegzistuojančią praeitį.

Pats smurto vadinimas tikruoju jo vardu ir jo vertinimas pagal teisės "kainoraštį" nėra jo nematymas ar jo reikšmės nesupratimas. Tik nesigilinimas į jo ilgamečio poveikio pėdsakus Lietuvoje gali išugdyti nesusipratimų pažiūrose į ateičiai puoselėjamą laisvos Lietuvos idealą. Lietuvos nepriklausomybės priešininkų pastangos jau dabar išugdyti tokį nesusipratimą tarp lietuvių Lietuvoje ir svetur gali būti atremtos nusiteikimu blaiviai įvertinti priverstinės revoliucijos Lietuvoje daromą įtaką ir tuo vadovautis Lietuvos ateities planų pasirinkime. Būtina stengtis, kad toks nusiteikimas pasidarytų teisingai žinomas Lietuvoje.

S. Krasauskas. Iliustracija. Iš J. Marcinkevičiaus knygos "Kraujas ir pelenai", Vilnius, 1960.

HENRIKAS ŠALKAUSKAS,

gimęs 1925 *m. Kaune, mokėsi Freiburgo L'Eccole des Art et Metiers ir Freiburgo universitete.* 1953 *m. pirmoje Australijos Lietuvių Meno Parodoje Sydney mieste laimėjo trečiąją premiją. Nuo* 1956 *m. abstrakti kūryba. Dažniausiai naudojamos techninės priemonės: lino raižinys, monotipas, piešinys, tempera, "senų daiktų skulptūra" Contemporary Art Society of Australia valdybos narys. Priklauso neo-dada grupei "Muffled Drums".* 1960 *m. dalyvauja pirmoje australų moderniojo meno grupinėje parodoje "15 Australijos dailininkų" Anglijoje, Londone ir kituose miestuose. Pakviestas dalyvauti Antrojoje Tarptautinėje Grafikos Meno Bienalėje Tokijo,* 1960 *m. lapkričio-gruodžio mėn. Kūrinių yra įsigijusi North South Wales valstybinė Meno Galerija Sydney mieste. "Metmenyse" spausdinami yra visi nespalvoti darbai.*

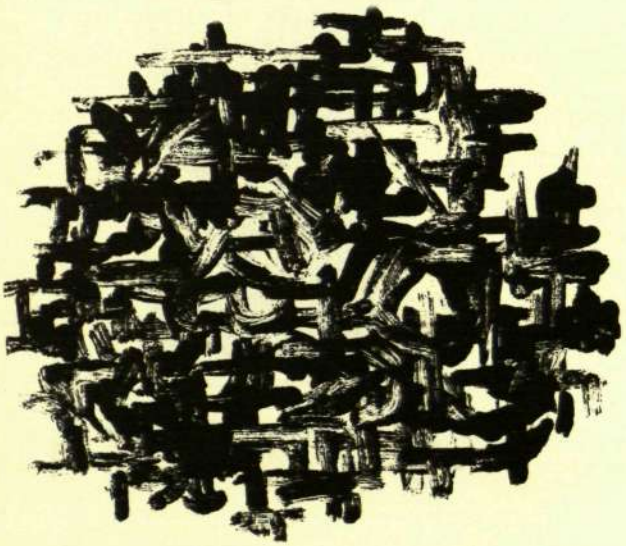

"Untitled".

Kompozicija Nr. 59. Linoleumo raižinys.

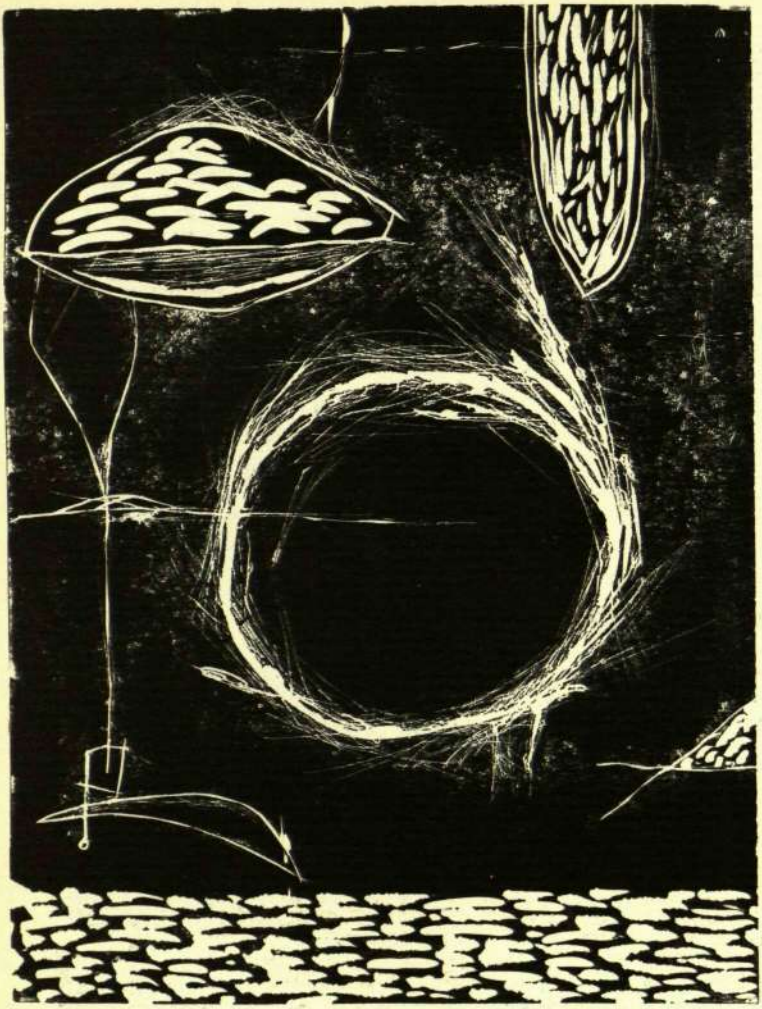

Peisažas po rugiapiūtės. Linoleumo raižinys.

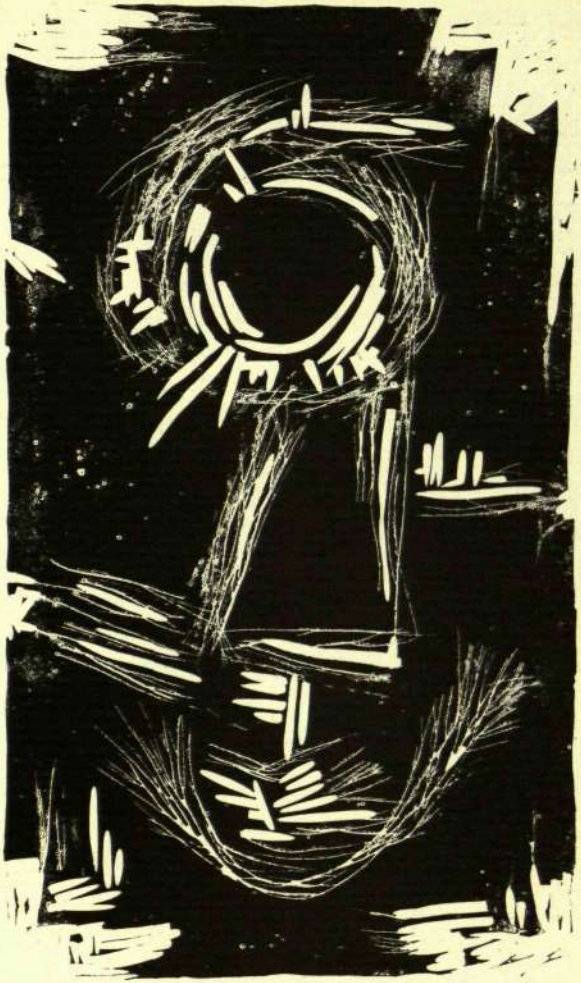

Fragmentai iš rugiapiūtės Nr. 2. Linoleumo raižinys.

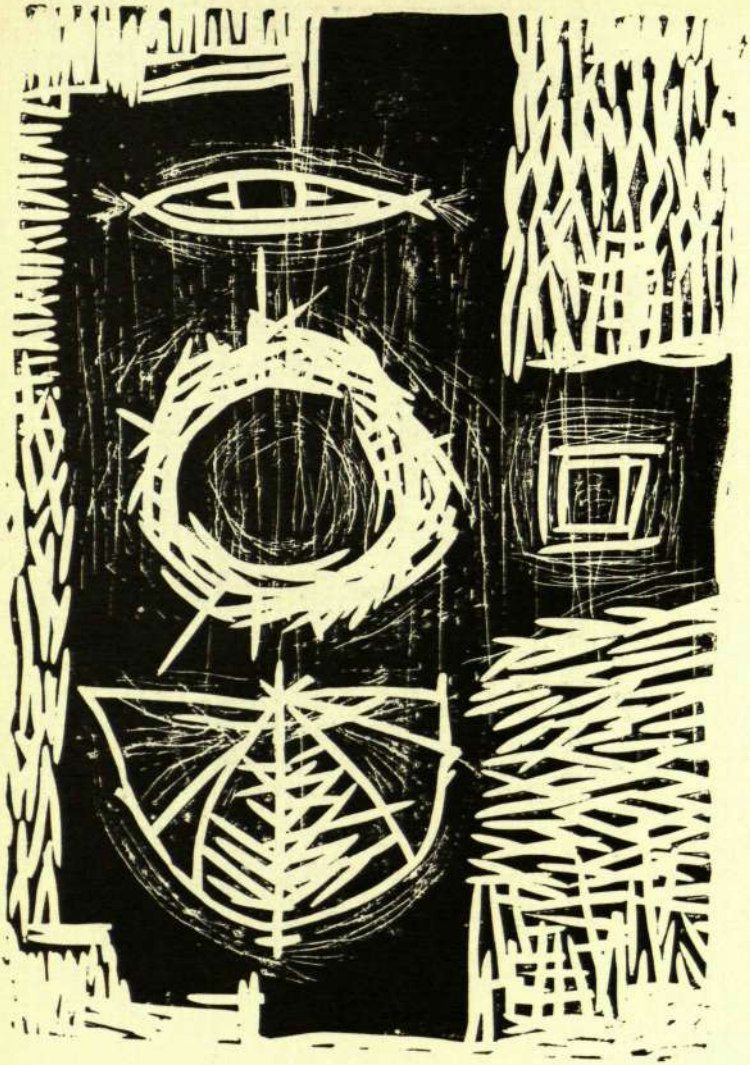

Rugiapiūtės fragmentai. Linoleumo raižinys.

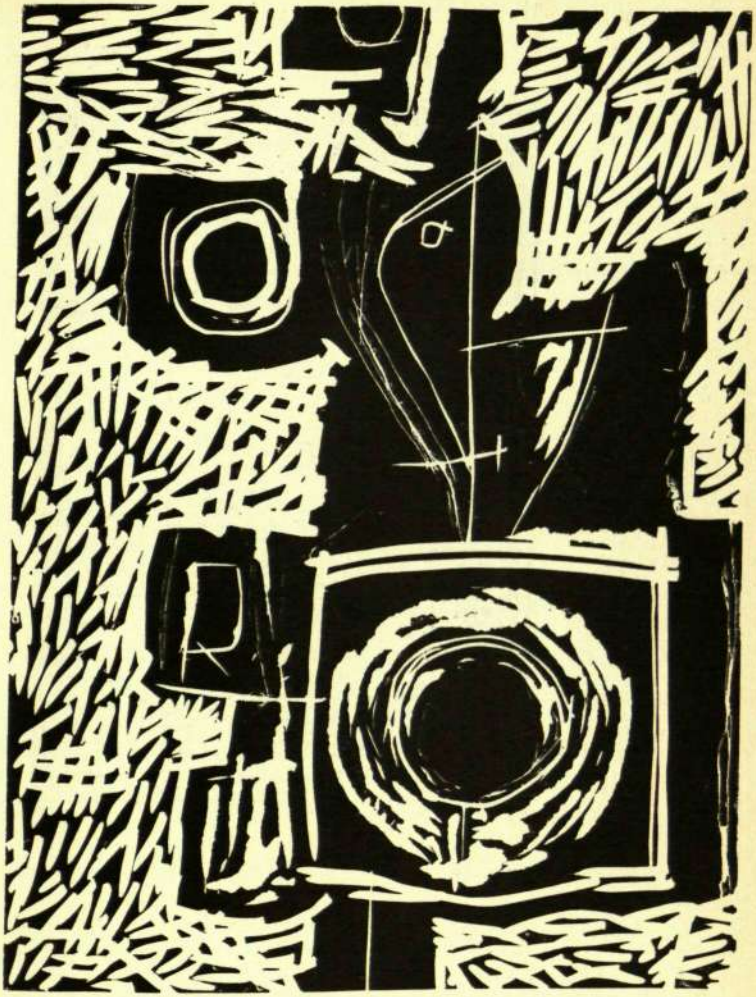

"Crusader". Linoleumo raižinys.

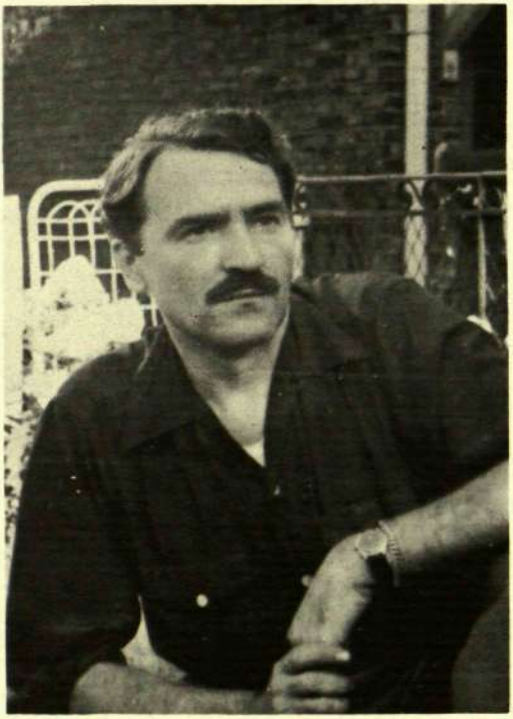

"...bet aš galvojau apie jaunuomenę, sumaiščių metais išsipūtusią ir čia visu gražumu suĮapojusią. Galvojau apie tuos, kurie jau maž nieko nebeatsimena, kuriems tėvų žemė netrukus liks tik neaiškus vaidinys. Jie neatsparūs ir be atramos, nes neganė bandos kirtimuose ir nevėžiavo pakluonių upelyje. Kur jau jiems, kai daug vyresni laužosi sprandus ir kūliais verčiasi apsiputojusiame amerikoniško gyvenimo verpete?" (M. Katiliškis, *Atspindžiai*, 1952, 17-18).

MINTYS IR PASTABOS APIE MARIAUS KATILIŠKIO KŪRYBINĮ BRENDIMĄ

ALGIRDAS T. ANTANAITIS

Jau pirmaisiais savo beletristiniais darbais nepriklausomoje Lietuvoje Marius Katiliškis (tuomet Albinas Vaitkus) atkreipė literatūros mylėtojų dėmesį. Jie buvo dinamiški, ekspresyvūs, pagaunąją skaitytoją šviežio ir drąsaus žodžio sukūrin. Neatsitiktinai jo, tada dar dvidešimties nesulaukusio jaunuolio, noveles ir apysakas, šalia kitų periodinių leidinių, noriai spausdinosi ir **Naujoji Romuva,** bene pažangiausias tuomet lietuvių kultūros žurnalas. Šio žurnalo redaktorius Juozas Keliuotis labiau negu kas nors kitas mokėjo jaunus talentus užuosti, pritraukti ir ugdyti. M. Katiliškio atveju tai buvo ypač dėkinga aplinkybė, nes, pirmojo leidėjui atiduoto rinkinio "Seno kareivio grįžimas" rankraščiams žuvus karo sumaištyje, **Naujosios Romuvos** komplektai bėra vienintelis šaltinis, iš kurio galime vertinti jo pirmuosius kūrybinius žingsnius. "Skara", "Miškai", "Laiškas mano merginai", "Senis ir auksas" ir kiti per keletą metų ten spaudinti impresionistiški gabalai rodo Albiną Vaitkų savitą ir be abejonės dėmesio užsitarnaujantį kūrėją.

Nebūtų visai logiška pirmuosiuose Albino Vaitkaus kūriniuose ieškoti išbaigtos formos ar tobulos kompozicijos. Ypač, kad ir jam pastebimos įtakos turėję impresionizmo šulai (Knut Hamsun, Kellermann) šiomis dorybėmis nepasižymėjo. Tačiau svarus spalvingas žodis, sugebėjimas giliai pažinti savo personažus, mąstyti jų mintimis, kalbėti jų kalba jau ir tada buvo ryškus jaunojo rašytojo kūrybos bruožas, vėliau išaugęs į retai kieno pasiektas aukštumas.

Kada 1948 metais Vokietijoje pasirodė pirmoji Mariaus Katiliškio knyga **Prasilenkimo valanda,** jis savo kūriniais tremties periodinėje spaudoje jau buvo plačiai prisistatęs, lauktas, palankiai sutiktas, pripažintas ir noriai perkamas. Knygos paženklinimas skaitytojų literatūrine premija gana tiksliai pavaizduoja jų santykį su autorium.

Neužmirštant gerųjų **Prasilenkimo valandos** pusių, kurių, be abejonės, buvo daug, šiandien, tuzino metų ir ketverto knygų perspektyvoje, vis dėlto reikia pripažinti, kad nemaža dalis šiame rinkinyje sutelktų nelygios vertės gabalų nesiekia nepriklausomosios Lietuvos periodikoje spausdintų lygio. Tėvynės netekimo skausmas dar buvo perdaug sunkus ir slegiantis, neeilinių pergyvenimų antplūdis per gausus, noras viską greitai "ant karštųjų" išsakyti perdaug nesuvaldomas. Visa tai **Prasilenkimo valandai** neišvengiamai turėjo palikti savotiško skubotumo, išsiblaškymo ir nuovargio žymių.

Pats autorius, antrosios knygos išleidimo proga **Atspindžiuose** pareiškė, kad **Prasilenkimo valanda** buvusi ra šoma

> "malonaus ir viltingo dykinėjimo stovyklose" metais, "kasdien laukiant grįžimo", "iki kaklo atsigėrus Rheino vyno, kaire ranka žegnojant nuo savęs emigracijas į Belgiją ir Angliją".

Rimtesniam susikaupimui tokia atmosfera, be abe-

jonės, nebuvo palanki. **Prasilenkimo valandoje** M. Katiliškis negalėjo būti nuosaikus, šaltas ir nesuinteresuotas stebėtojas, nes aprašomieji dalykai išplaukė arba iš dienos aktualijų, arba tik neseniai praužusių įvykių, kurių įrėžtos žaizdos dar tebebuvo atviros. Be perspektyvos rašant, išorinių įvykių fonas dažnai autoriui atrodė paprastu ir savaime suprantamu dalyku; tačiau šiandien, vos keliolikai metų tepraėjus, kas buvo atpasakota keliais lakoniškais sakiniais arba neprisakyta vengiant banalumo nebevisada skaitytoją beįtikina. Gi tokių paskubomis, prileidžiant, kad ir taip skaitytojas viską žino, prabėgtų esminių detalių **Prasilenkimo valandoje** neretai pasitaiko. Negalėtume netgi pasakyti, kad rašytojas tai darė koncentruodamasis tik į tą patį pagrindinį, novelei esmingiausią, įvykį. Atvirkščiai. M. Katiliškis dažnai nesigaili laiko nei vietos gana manieringoms ir asmeniškumu dvelkiančioms įžangoms ar įtarpams (pažymėtina, kad ir du trečdaliai kūrinių parašyti pirmuoju asmeniu), dalyką bereikalingai ištęsiantiems ir skaitytoją išblaškantiems.

Žinoma, ne visos tokios įžangos, kad ir nedėkingos novelei formos prasme, kūrinį tik sunkina ar daro nuobodų. Vietomis jos prasiveržia itin skaidria ir gaivinančia, intymių emocijų pilna tikrosios lyrikos versme, kūriniui suteikiančia ypatingą spalvą ir skaitytojo nuotaiką iš anksto lyg ir įstatančia į tinkamas vėžes.

> **Skęstate jūs praeities rūkuose —medžiai— didžiųjų mano atsiminimų vasaros. Basų kojų brydė dar buvo likusi žvangučių lankoje, kur pūkinės miglos ritosi iš slėnio, ir nuėjo pjovėjų būrys tuo metu, kai pakilęs saulės atšvaitas tiško plieno ąšmenyse. Žioravo pašvaistė už miško, ir negęso ištisą naktį ir baltavo rūmų sienos pro šakas, tartum mėnesienos lopiniai, o toliau — linų žydėjimas ir gubos, gubos virpančiame ore.**
>
> **Žalsvai balsguna dėmė, kaip liepos naktis, kaip sodrios ganyklos, kuriose pranyko duobėtas sodybų kelias. Ant jų rymojo ištryškusi ugnies versmė,**

nubrėžusi iškilnų lanką ir išbridusi sietuvoje: didelė, skaisti ir šilkinė dermės juosta, tartum pilnaties dignis, glėbusi mano vėšlųjį sodną. Pro tuos skliautus —puošnius sutiktuvių vartus— išėjau anuomet. . .

("Paskendusi vasara", 5 psl.).

Šitie sodrūs lyriniai prasiveržimai bus būdingi ir vėlesniems Mariaus Katiliškio veikalams, tik jais bus žymiai taupiau ir efektingiau operuojama.

Prasilenkimo valandos kūriniai novelėmis pavadinti gana tikslingai: visi jie, išskyrus feljetoniškąjį "Ponios kiaulytės galą" ir apysakinius "Šulinio istoriją" ir "Šypseną pro miglas", šiam žanrui ir yra artimiausi. Tematika daugiausia paprasta, kitokiomis aplinkybėmis ar kitokia forma nuolat besikartojanti: pagrindiniam veikėjui, kurio lūpomis įvykis dažniausiai ir atpasakojamas, kokis nors puošeiva ar uniformuotas mergogauda paveržia moterį ar merginą. Dėl to veikėjas labai griaužiasi ir ieżinasi. Įvykis pažymi savotišką lūžį veikėjo tolimesniame gyvenime. Veiksmas stumiamas ir intryga rutuliojama ne charakterių vidiniams išgyvenimams ar konfliktams to reikalaujant, bet dėl išorinių aplinkybių. Tik ką minėta tema, vis kitokiais variantais parašytos: "Nelaimė", "Paryčio vėsa", "Tylusis miegas, "Vienos bažnyčios piešinys", "Sunkios pagirios" ir "Nuobodžiu krantu". Vyro ar moters neištikimybė paliečiama novelėse: "Nutolusi meilė", "Epizodas" ir "Smuikininkas ant tilto".

Prie pirmosios Mariaus Katiliškio knygos protarpiais dar teks grįžti ir vėliau, kalbant apie tas savybes, kurios, nuolat puoselėjamos, pasidarė pačiu ryškiausiu ir esmingiausiu šio rašytojo kūrybos bruožu.

Jis pasekė šokinėjančių aukšlių būrelį prie maldyno ir mąstė, kad žemės palaima tvoskia jam tiesiog į veidą ir užlieja rankas, kaip vėsa iš upės. Bet tai ne jo nuopelnas. Jis tai suprato didelei savo gėdai. Tai buvo tėvų globojanti ranka, jų dvasia — ne-

rimstanti ir nemieganti dėl savo paklydusio sūnaus. Šapeliai plaukė iš miško ir sukaliojosi sukūrėlyje po nusvirusiomis karklų šakomis. Ir ten toliau, po žaliu stogu, klegėjo paukštės prie savo lizdų. ("Miško kelias", 115 psl.).

"Miško kelias", "Tylusis miegas" ir "Šulinio istorija" pirmojoje Mariaus Katiliškio knygoje šiandien skamba lyg savotiškas preliudas antrajam veikalui — **Užuovėjai,** kurią kažkokis kritikas pavadino šiaurinės Lietuvos kaimo epu. Preliudas ta prasme, kad siužetai, fabula, personažai yra iš to laikotarpio, tos M. Katiliškiui taip savos aplinkos, į kurią **Užuovėjoj** ar vėliau **Miškais ateina ruduo** jis pasineria iki pat dugno, visa, kas ten brangaus slypi, iškeldamas ir parodydamas ryškiausioje šviesoje.

Su šiais gabalais Mariaus Katiliškio žvilgsnis nukrypsta į daug labiau jam pažįstamo žmogaus vidų. Personažai jau kalba ir galvoja už save daug įtikimiau negu kitose novelėse. Jie jau nebėra satelitiniai meteorai pagrindiniams veikėjams ryškinti. Tirščiau čia suspindi ir gausus M. Katiliškio žodingumas, skaitytojų dėmesį atkreipęs jau nepriklausomoje Lietuvoje ir su kiekvienu nauju kūriniu vis labiau stebinęs ir žavėjęs vertintojus.

Tarp **Prasilenkimo valandos** ir **Užuovėjos** praėjo ketvertas metų.

Atsimenu, ką M. Katiliškis kalbėjo 1950 m. rudenį, metus jau praleidęs šiame kontinente:

— Turiu visai suplanavęs ir apmetęs naują veikalą. Bereikia tik atausti ir išlyginti. Jeigu galėčiau nors savaitę ištrūkti iš miesto, kur nors į laukus, gal prie miško, gal prie upelio. . . Atsisėsti vienas taip ir susikaupti valandėlę. . .Pajusti žemės kvapą ir jos alsavimą. Jaučiu, kad viskas greitai susikristalizuotų. . .

Rudeniop tokia proga jam ir pasitaikė. Turėjo savaitę atostogų. Praleido ją už Čikagos, viename ūkyje. Atsimenu Mariaus džiaugsmą ir entuziazmą viename,

po šių atostogų man rašytame, laiške.

Tada dar tik planuojamos knygos vienas skyrius —"Vasaros ugnys"— jau buvo spausdintas **Aiduose. Užuovėjoje** jis vadinasi "Pupžydis" ir yra vienas charakteringiausių šiam veikalui. Joninių nakties laužų šviesoje akimirkai lyg ir susijungia du pasauliai: praeitis ir dabartis, senatvė ir jaunystė. Pasidaro vienas antro reikalingi, vienas su antru suaugę.

Trumpa ir tokia neišdildomai atmintyje pasiliekanti ta vasaros naktis. Kaip ir tie groteskiški, tačiau gyvi ir su meile rašytojo piešti veikėjai: senasis Gaudentas Lapeika, degutiniu vadinamas, jo stragi senė, špitolninkas Levukas ir visas žaliojo jaunimėlio būrys. . .

> **— Gal, sakau, arklinės po kieliškėlį? Po silkės, alus, — tai, kaip garas ant krosnies tiktų. Taip šūtina, matyt perkūnijos bus. — Po kieliškėlį. . .— pamėgdžiodamas plonai nutęsė Lapeika. — Nupirk degutą, tai ir pusgortinę pastatysiu. — Jis baigė valgyti silkę ir pasisiekęs kumelės uodegą, nusišluostė į ją rankas ir burną. Špitolninkas pasekė jo judesį ir suvokęs, jog ne kas, ūmai užvedė kitą. . .**
>
> (*Užuovėja*, 122 psl.).

Kiekvienas dialogas **Užuovėjoje** yra spalvingas ir puikiai atitinkąs situaciją. Jų eilėje palaipsniui atsiskleidžia personažas: gyvas, išbaigtas, sau žmogus. Autorius čia — lyg tobulai pastatyto scenos veikalo režisorius. Skaitytojas jo nemato ir apie jį negalvoja. Tik pasąmonėj jaučia jo viską stebinčią akį, viską grupuojančią ranką. Žodžiu, judesiu ir mintimi veikėjai visada lieka savo rolės ribose, priversdami stebėtoją koncentruotis scenoje, nesukeldami abejonių vedančių į užkulisius.

Dvylika **Užuovėjos** skyrių, kurių kiekvieną galima klasifikuoti atskira novele, organiškai jungia tik veiksmo vieta — Gružiškių kaimas, gi literatūriškai arba techniškai — pats pirmasis gabalas, "Lietus", lyriška dviejų plotmių preliudija.

Aš pamačiau debesis, kylančius priešais iš vandenų. Juos pažinau ir ko nesurikau iš laimės — pačią pažvelgimo akimirką. Jie lipo, vertėsi, kabinosi, lyg rankomis iš gilumos ir paskui lėtai, pamažiukais, sugulė panamės danguje.

Galva apsisuko bežiūrint užsivertus, ir širdis suskambo varpu. Mes vėl, susitinkame, mano jaunų dienų auksiniai debesys! Kokiais keliais turėjome išklajoti dešimtis metų, kad susidurtume akis akin svetimų pasaulių tolimame krašte! Dieve brangiausias! . . . (6 psl.)

Pirmojoje plotmėje tie debesys ir nuveda autorių iš dabarties į praeitį, iš tikrovės į sapną, iš svetimos į savąją, seniai jo belankytą gimtąją žemę.

Antrojoje plotmėje, autorių (Antaniuką) jau "lazdelę pasibrukusį po pažastim", "išnašiai žengiantį nuo mažens išvaikščiotom vietom", pasiveja dėdė Vaitiškis, pasisiūlo pavėžinti ir keliais žodžiais pristato įvykius Gružiškėse, nutikusius Antaniukui ten nėsant. Prie kiekvieno šių įvykių vėliau bus atskirai sustota, kiekvienas jų bus plačiau nušviestas. "Lietuje" iš dėdės Vaitiškio kartu su Antaniuku sužinome, kad Juozapas Dryža pasimirė ("Polaidis"), kad Kristinukė į kalvį Elyzą buvo įsižiūrėjusi ("Apyaušrė"),

(— Eik jau eik, dėde? Kokiam kalviui pajuodėliui, tokia mergina. Rodos mūsų krašte ūkininkų trūktų? Blauzdas botagu pagenėti! — sakau didžiai pasipiktinęs.)

kad senasis žydas Elija į Grūšiškes nebepasisuka ("Apynojus"). . ., kad eigulis Girdvainis su Beržiniu susipyko ("Sniegas"). Vaitiškio ir Antaniuko dialogas labai vykusiai suraišioja padrikus **Užuovėjos** gabalus ir lyg "Naktigonė" V. Krėvės **Šarūne**, įveda į naują pasaulį, pristato žmones, su kuriais skaitytojas turės praleisti vienerius metus Gružiškėse.

Užuovėja veikiai buvo pripažinta vienu geriausių mūsų kaimo buitį vaizduojančių veikalų, ir jos autorius pastatytas vienoje gretoje su V. Krėve, Vaižgantu ir

Žemaite, mūsų klasikais, kurių veikaluose lietuviškos kaimo buities vaizdavimas ir pasiekė viršūnes.

Pats gi Marius Katiliškis nevienu atveju yra pagrįstai pasisakęs prieš nuolatinį jo kūrinių statinėjimą į "kaimo buities veikalų" rėmus. Ir tai dėl pačios pas mus nusistojusios siauros ir nevieną skaitytoją iš anksto atbaidančios "kaimo buities" sąvokos. Jeigu kaimas neliečiamas — veikalas yra sociologinis, psichologinis, sprendžiąs painias problemas, keliąs naujas idėjas, gi jeigu tik veikalui siužetas paimamas iš lietuviško kaimo gyvenimo, jis jau pasidaro "kaimo buities veikalu". O kas gi ta "kaimo buitis"? A, tai mėšlavežis, šienapiūtė, rugiapiūtė, vestuvės, pakasynos, krikštynos. . .Ir vis tas pats. Žinom! Nusibodo. . .Žmogaus su savo žmogiškomis, visiems bendromis problemomis ten nėra, kaip nėra pačios "buities" niekur kitur, kaip tik kaime.

Taip. Kaime žmonės veža mėšlą, sėja, piauna ir kulia javus, šeria, augina ir melžia karves, lygiai kaip mieste žmonės dienų dienas stovi prie mašinų, sėdi raštinėse, krautuvėse ar mokyklose. Bet ir mieste, ir kaime žmogus pirmiausia yra žmogus. Nei vieno, nei kito jų problemos nėra daugiau nei mažiau sociologinės ar psichologinės — jos visos žmogiškos problemos.

Mariaus Katiliškio **Užuovėjoje,** kaip ir kituose jo veikaluose, pirmoje vietoje ir stovi žmogus. Žmogus individualus, vis naujas, nesikartojąs. M. Katiliškis jį giliai pažįsta, kaip jis pažįsta ir tą žmogų supančią aplinką, kurioje gimsta ir dūžta jo siekimai, nusivylimai, džiaugsmai, kurioje formuojasi jo charakteris.

Smulkmeniškai ir tiksliai atskleisdamas savo veikėjus supančią aplinką, detaliai nupasakodamas jų kasdieninę rutiną, pačius veikėjus autorius skaitytojui padaro daug tikresnius. Jų žodžiai pasidaro prasmingesni, veiksmai logiškesni, labiau skaitytoją įtikinį. Ar begalime suabejoti Juozapu Dryža "Polaidyje" (didingas Requiam senam ūkininkui!), ar galime nesuprasti Kristinos Kelpšaitės mergautinio nerimo "Apyaušrėje", ne-

pajusti eigulio Girdvainio sielvarto dėl nušautos stirnos "Sniege"?

Alaus darymo procedūra "Polaidyje", linų paruošimas "Linarūtėje" ar kūlimo detalės "Kūlėje" yra tik ryškūs pavyzdžiai, kad autorius aprašomąjį dalyką yra taip kruopščiai išstudijavęs, jog ir mažiausiai nusimanančiam skaitytojui juos gali taupiais žodžiais suprantamai perduoti, niekur per daug nesulėtindamas paties kūrinio ritmo ir nesidarydamas įkyrus. Tai didžiai teigiamas rašytojo bruožas, visais laikais vertintas ir klasikuose, ir modernistuose. Nieko skaitytojui nesugestionuodamas, šiam savo teigimui paremti tenoriu priminti amerikiečių klasiko Ernesto Hemingwayaus medžioklės detales (**Green Hills of Africa**), bulių kautynių (**The Sun also Rises**) ar giliųjų vandenų žvejybos(**Old Man and the Sea**) aprašymus, kurie nejučiomis prisiminė **Užuovėją** beskaitant. Jeigu aplinkos nuodugnus pažinimas padaro veikalą "buitinį", mūsų daugelio klaidingai suprantama neseniai minėta prasme, nedaug gerų nebuitinių kūrinių terasime savoje ar svetimoje literatūroje.

Mariaus Katiliškio žmogus ne tik kad suaugęs su aplinka, bet tiesiog į ją įaugęs. Šitokiu įaugimu nudažyta jo kalba, poelgiai, galvosena. **Užuovėjoje** niekur nesijaučia, kad už savo veikėjus kalbėtų ar galvotų autorius. Atvirkščiai. Autorius pasidaro lyg ir savo veikėjų tarnu, jų pasauliui taikindamas ir savo stilistines priemones aprašomuosiuose įtarpuose. Klebonas galvoja ir kalba, kaip klebonui dera, maršalka — maršalkiškai ("Nedermė"), žydas Elija — biznieriškai ("Apynojus"), kalvis Elyzas — kalviškai ("Kūlė"), eigulis Girdvainis — eiguliškai ("Sniegas"). M. Katiliškis moka įeiti į kiekvieno jų vidų, sutapti su juo, gi paskui atskleisti skaitytojui, sodriu, šviežiu žodžiu, prisunktu originalaus ir drąsaus sąmojo, ypač tirštai sužvilgančio dialoguose.

Piemuo keikėsi, kaip tikras vyras. Jis ir dirbo su

vyrais, o vakare dar pristatė suvarinėti karvių iš dobilienos. Juzė šaukė ant jo visa gerkle:

— Kur nyrini neužkėlęs vartų?

— O kas tu esi? Tavo žargtai, kaip vartai! Išplėsk sijoną ir bus — atsiriejo piemuo. (64 psl.).

— Šauk ir gaspadinės! Visas bobas varyk! — subliuvo maršalka įkandin. Bet jau dviratis mirgėjo pro darželio tvorą ir krūmus gatvėje.

— Isitaisė šuva pavalkus. Nė per spragą, nė į būdą. Visur kliūva. . . . Pavažiuos ir — piš, piš — gumijos. Mašina, matykitės, už penkias dešimtis litų. Užmirš krupmaušis ir nepasakys, kad ir moterys privalo susirinkti. (84 psl.).

— Taigi, nežinot. . . Ogi čia tas, kaip ten jį vadina, naujoviškas, iš miesto. . . Ar ne bambatrynis?

— Kva kva kva. . . — sudrebėjo puodynės ant darželio statinių sumaustytos.

— Nežinai pats, bile tik liurški. Tai — pastrotas. Vincė per šventą Oną grajino Veršiuose ir ten nusikįausė. (189 psl.).

Iš keleto čia cituotų ištraukų skaitytojas jau turėjo progos pastebėti visų vertintojų ir apžvalgininkų iškeltų Mariaus Katiliškio žodingumų. Kada mūsų, atitrūkusių nuo gyvosios kalbos versmių, kalbą užgožia ir susina svetimybės, M. Katiliškis su kiekviena knyga lyg iš gausybės rago beria naujus perlus, vis iš naujo parodydamas, kokia turtinga, lanksti ir vaizdinga yra mūsų gimtoji kalba.

Girdėjau jaunuosius nusiskundžiant, jog jie nebegali M. Katiliškio knygų įkąsti dėl jų žodingumo. O neturėtų gailėtis daugiau pastangų! Nes tai yra didelis turtas. Turėtų įsisąmoninti, kad geros knygos, kaip ir geras vynas, nėra ryjamos. Norint pajusti ir įvertinti gero vyno skonį, reikia jį gerti palengva, pasimėgaujant. Ne kitaip ir su gera knyga.

Dosniai ir gausiai atidavusi žemė grimzdo užtarnautan poilsin, šiltai apsiklodama juodų vagų apklotu. Šilkinis voratinklio nernys, suplėšytas vėjo, pamažu leidosi ant šviežios, atverstos velėnos, ją

išgražindamas melsvai balto siūlo raštais, nepakartojamai įstabiais. Tereikėjo prikristi ant sausos žolės ir stebėti pasauliui, kaip atrodė žemė, rengiama poilsiui, lyg jaunoji, lyg motina, kasmet atgyjanti, atsikelianti su tokia gaivališka jėga, kad jai pasipriešinti būtų beprasmė — vykdyti praamžinojo įstatymo. Kaip giesmė paukščio širdyje, kaip sakų klodan įsuktas pumpuras, pritilę ir prisnūdę, iki ateis jų laikas.

(*Miškais ateina ruduo.* 469 psl.).

Dar didesnį šuolį į kūrybines aukštumas Marius Katiliškis padarė savo trečiąja knyga **Miškais ateina ruduo,** išleista 1957 metais, taigi penkerius metus po **Užuovėjos** pasirodymo. Kritiškai nusiteikęs skaitytojas **Prasilenkimo valandoj** galėjo pastebėti blaškymąsi ir skubotumą, **Užuovėjoj** galėjo pasigesti glaudesnio ryšio tarp paskirų gabalų ar net pačiuose gabaluose ("Nedermė", "Kaitra"). Tokių trūkumų jis jau neberas romane **Miškais ateina ruduo.** Šis romanas yra neabejotinai ne tik M. Katiliškio kūrybos, bet ir mūsų tremties beletristikos viršūnėse.

Tai nebuvo atsitiktinis reiškinys. Atidžiai sekęs M. Katiliškio kūrybą nuo pirmųjų jo pasireiškimų periodinėje spaudoje iki **Prasilenkimo valandos,** iki **Užuovėjos,** juose įžiūrėjęs logišką palaipsnį augimą, skaitytojas galėjo nujausti, jog šis rašytojas brėsta žymiai didingesniam kūriniui, kuriame jau nebebus pastebimų plyšių tarp detalių ir visumos, kuriame smulkiausi barelj'efai ir miniatiūros darniai organiškai jungsis į visą pastatą ir pasidarys neatsiejama jo dalimi. Pastatą, iš kurio tvirtų pamatų — žemės ir aplinkos — į viršų kils kolonos — personažai, šakosis ir kryžiuosis skliautuose įvairiomis linijomis jų siekimai ir jausmai, neišvengiamai išplaukią iš jų būdo ir patirties, neatšaukiamai jiems lemią laimę ar prakeikimą.

Miškais ateina ruduo siužetas apima vieną atmintiną vasarą miškingame šiaurinės Lietuvos kampe. Vasarą, kuri

> pleškėjo, kaip laužas kirtėjų miške sukurtas, plėšdamasis ir tratėdamas pro eglišakių glėbius, versdamas milijonus kibirkščių ir tirštų dūmų debesis. . . Ir nenurimdama nė naktim, tik sutelkdama galybes žvaigždžių ir susisupdama balzganame rūke. (569 psl.).

Vasarą, savo karščiu ugdžiusią ir brandinusią žmones, kursčiusią juose aistrų ugnį, juos svaiginusią, alpinusią ir žudžiusią, neatmezgamai supynusią jų likimus ar išmušusią gyvenimus iš įprastinių vėžių jau niekad i jas nesugrįžti.

Kas gi nutiko tą vasarą Virsnių ir Basiuliškių apylinkėse?

Valdžia sumanė nusausinti pelkes ir paversti jas durpynu. Vietos mažažemių ir padienių trobelninkų nepakako kasimo darbams. Apylinkę užplūdo valdžios susamdyti gimnazistai, studentai, valkatos ir zymagorai. "Girtuoklių, keikūnų, tvirtų darbininkų iš viso pasviečio " gauja. Šis elementas į ramų ir sėslų užkampį įnešė gerokai vėjo:

> Nebuvo nė šeštadienio ir tos šventės, kad nesusimuštų. Seniai negalėjo užmigti, kai ant jų gero kęsinosi tiek nevalyvų rankų. Nespėjo prinokti soduose vaisiai, kai juos purtė, nuplėšdami su šakom. Negeriau buvo ir su vyšniom. Kada jie gulėjo ir kada ilsėjosi? To senieji nesusigaudė. Mergų klėtis reikėjo geležim apkalti arba su vėzdu vaikščioti per naktį. Bet kas nusaugojo mergą, jeigu jai pačiai užėjo pasiutimas? Kitos pabūdo. Inyko maivytis, pradėjo manyti, jog labai gražios ir šaunios, ir kaimiečiai jau joms perprąsti. Kol griovakasių gauja ėjo pakluonėmis, teko kęsti dantis sukandus, ir tikėtis atsigriebti, pasibaigus tai velnystei. (425 psl.).

Tačiau tai tik kontrastais ir netikėtumais dažytas romano fonas. Jo pagrindinių personažų keturkampį sudaro suktumu ir nagingumu iš neturtingo berno į stambius ūkininkus išsimušęs senis Petras Doveika, iš

mokyklos suolo į šį užkampį pienininke atsiųsta ir Doveikos prisikalbėta gražuolė jo žmona Monika, pas juos bernauti persisamdęs jaunas, tačiau apsitrynęs nenuorama Tilius Gelažius ir jaunutė kaimyninės krautuvės savininkės Veronikos duktė Agnė Gužaitė. Romano turinį būtų galima nusakyti vienu sakiniu: Tiliaus, Agnės širdyje sukurščiusio pirmosios meilės ugnį, jausmus ir protą audra užvaldo Monika, apie ką neišvengiamai patiria senasis jos vyras Doveika, gi tai, žinoma, geruoju nebegali baigtis.

Bet, šitaip turinį nusakant, autoriui būtų padaroma tikrai didelė skriauda, nes iš gyvai pinamos intrigos tinklo būtų išskirti solidarusis Tiliaus draugas Raudonasis Petras, rūstusis piemuo Laurynas, amžiais skriaudžiamas mažažemis Krivickas-Vargdienis, nagingasis bernas Jonas ir jo būsimoji Julė, taikusis expolicininkas Tugaudis, besimerginąs Agnės vyresniajai seseriai Milei, amžinasis mužikų priešas Každaila, senasis eigulis Bakštys ir visa spalvingoji plejada miesčionių, kaimiečių ir zymagorų, taip aktyviai besireiškiančių įvykiuose ir vystančių kūrinio įtampą, jį turtinančių savo charakterių spalvingumu. Kiekvienas jų savo vietoje yra svarbus ir padaręs nepakeičiamą įnašą romano visumai. Nes Marius Katiliškis, ar duodamas savo personažo tik kelių tikslių brūkšnių škicą, ar piešdamas jo portretą su visais sudėtingiausiais niuansais, skaitytojui jį pristato gyvą, išbaigtą, situacijai reikalingą ir reikšmingą.

Savo veikėjus M. Katiliškis skaitytojui leidžia pažinti iš visų pusių, su visomis jų žmogiškomis ydomis ir stiprybėmis, patsai nesišokdamas nei jų teisinti, nei smerkti. Jeigu Tilius valsčiaus policijos vachmistro akimis tėra paprastas valkata ir chuliganas, Julei nekalbus ir galvą panarinęs bernas, tačiau toks, kuris "jau kad griebtų, Dieve susimylėk, jau kažin ar beatsitūrėtum", Agnei — jos nuolatinė svajonė, jos pirmoji meilė, Monikai — jos lūkesčių įkūnėjimas, metais tausotos ir slo-

pintos aistros išsiliejimo objektas. Jeigu Doveikai Monika yra pasididžiavimą ir pagarbą kelianti žmona, Tiliui — audringoji ir niekad taip nepergyventa meilė, Agnei ji tėra bjauri pasalūnė ir apgavikė. Lauryno ir Krivicko-Vargdienio pažiūros į Petrą Doveiką labai jau skiriasi nuo valsčiaus ponų arba Doveikos nuomonės apie patį save. Gi ir tos vienų personažų nuomonės apie kitus, savo draugus, priešus ar rivalus keičiasi, besikeičiant įvykiams ir situacijoms. Tuo kaip tik ir sukeliama gyva, nuolat verdančio gyvenimo iliuzija.

Vargu lietuvių literatūroje rasime tokių žmogiškų ir visapusiškai išbaigtų moters ar mergaitės charakterių, kokius davė Marius Katiliškis romane **Miškais ateina ruduo.** Tai Monika ir Agnė.

Agnė,

> **vaikas liaunu liemenėliu, gniužtanti nuo menkiausio apkabinimo. Ji dar tik prasikalęs daigas, sprogstantis pumpuras, visoj grožėj atskleidžiąs lapelių švelnumą. Neiškabins ji akių nagais — perploni pirštai. Toli jai dar iki sesers. Daugiausia, ką ji galėtų, tai rėkti, bet kas išgirs miške? Neik viena į mišką uogauti. Neik. Agne mieloji, nežinai koks galvažuda zimagoras driekiasi pakrūmėm. (75 psl.).**

Agnė vis stovinti ant tilto ir laukianti. Agnė "tolstanti nuo vaikystės vartų į vargą ir vėjus". Agnė "ragavusi džiaugsmo ir visa jam atidavusi, viskuo tikėdama ir viskuo pilnai pasikliaudama".

> **Ji alsavo, lyg būtų bėgusi ir skubėjusi. Ji nesuvokė, kad tai, kas darosi šiuo metu, tejvyksta vieną kartą gyvenime. Kad po to jau viskas eina savaime ir nebeatšaukiamai. O jei ir jautė ką, tai taip neaiškiai ir miglotai. Ji baigė praeiti paskutinę savo vaikystės valandą. Ji drebėjo visais sąnariais. Agnė mylėjo. (234psl.).**

Agnės šviesų paveikslą autorius piešia lyg apsimovęs baltomis pirštinėmis. Jos trapumas svajonių suduzimo tragediją padaro dar skaudesnę ir labiau jaudinančią.

O Monika?

> Ji buvo moteris iš tokių, kurias galima palyginti su užvilkintu pavasariu, su pavėlavusiu augliumi, kurio alkiui ir rajumui nėra vardo ir panašumo aplinkoje. (421 psl.).
>
> Ji turi eiti su gyvenimu ir su jaunyste. Jaunystė netelpa jos kraujuje, ir jis gaivališkai plūsta, lyg daina iš miško, ir jis užlieja viską pakeliui ir nustebina, kaip daina skurdžią šermenų giesmę. 342 psl.).

Monika laukianti kūdikio. Monika besiryžtanti daryti kažką, ko nė autorius neišdrįsta skaitytojui išsitarti (492 psl.). Monika "išėjusi pasiimti savo dalies".

> Monika sprendė kietai ir nesivarzydama. Ji turėjo siekti savo. Monika mylėjo. (330 psl.).

Yra mergaitė ir moteris. Yra meilė ir meilė. Tarp 234 ir 330 puslapio sprendžiasi Tiliaus likimas. Tiliaus, besiblaškančio tarp meilės ir meilės.

> Už upės dainavo mergaitė, kaip žolė glėžna ir lengvai nuimama koja, bet lygiai lengvai ir pakylanti, sudrėkinus lietui, ir saulei iš po nakties įspindus. (369 psl.).

Ir jis pasiduoda jėgai, kuriai negali atsispirti. Monikos dainuojamos "Pasisėjau balandėlę" jėgai, dainos romane nuolat atsikartojančios Didžiojo Molno šauksmu. Nes

> Jis tebebuvo vaikas ir reikalingas globos. Vaikas todėl, kad suaugusį vaizdavosi kaip savarankų ir nieko nebojantį. Jam toli iki to. Ji šaukė ir jis ėjo. Ir ėjo vedinas vienui vieno balso — nežinojimo. (411 psl.).

Šviesaus Agnės pavelkslo veikiamas skaitytojas gali kartu su ja Monikos nekęsti, bet negali ja netikėti. Jis gali pasmerkti Tilių dėl jo silpno charakterio, bet negali jo nesuprasti ir neatjausti. Gali pasmerkti Doveiką dėl jo neskrupulingumo, siekiant turto ir garbės, tačiau negali nepripažinti, kad visa tai eina iš jo būdo, kad kitokie pasielgimai kaip tik nebūtų nei suprantami, nei įtikiną. Ir

kaip tik dėl savo silpnybių ir aistrų M. Katiliškio personažai nėra vaikščiojančios bekraujės schemos, nėra impotentiški moralistai. Tai gyvos būtybės, impulsyvios ir reaguojančios į viską, kas joms ar su jomis daroma.

Žemė ir žmogus, dvi viena su kita suaugusios vertybės, yra M. Katiliškio kūrybos centre. Iš kiekvieno jo kūrinio spinduliuoja nemeluota meilė žemei ir žmogui.

Jau vien dėl to, kad romane aktyviai reiškiasi senoji ir jaunoji karta, daugiau ar mažiau liečiami įvairių grupių (ūkininko, zymagoro, tarno, miestiečio) tarpusavio santykiai ir iš to išsivystą konfliktai, **Miškais ateina ruduo** socialine prasme įdomus veikalas. Tačiau M. Katiliškio keliamos problemos yra perdėm psichologinės. Tokioje plotmėje jos ir sprendžiamos. Raudonojo Petro išstojimas medkirčių vardu prieš miško pirklį Melamedą dėl atlyginimo pakėlimo už naktinį darbą bei per visą knygą nusitęsęs Krivicko vargdienio ir Doveikos incidentas tėra vieninteliai ryškesni socialinio pobūdžio momentai. Tačiau jie nėra ryškinami, nėra vystomi į priekaištą esamai tvarkai ar net klasių kovą, taip įprastą sovietinėj Lietuvoj. (Literatūriškai stipriausias pavyzdys — J. Baltušio premijuotasis romanas **Parduotos vasaros**). Marius Katiliškis savo veikaluose rodo gyvenimą tokį, kokį jis matė ir pažino, nepropaguodamas ir nenuslėpdamas, leisdamas pačiam skaitytojui suvokti, kur čia pažanga ir kur atsilikimas. Šitas Mariaus Katiliškio bešališkumas daro jo kūrinius ypač rekomenduotinus viskam kritiškai jaunajai lietuviškajai tremties kartai, kurios praeities ryšiai su gimtuoju kraštu yra daugiau ar mažiau išblukę.

> **Gi štai juoda skarelė, lyg pakasynose užtraukta ant kaktos. Ji didėja, išsiplečia, kaip visa nerami naktis. Ji užkloja mane visą. Prislegia ir palaidoja. Ir žinau gerai, kad to vaizdo niekuomet nebeatsikratysiu. Su juomi gulsiu ir kelsiu. Ir sunkumo valandose šauksiuosi į jį rankas iškėlęs. Ji apims visas mano likusias dienas, kurių gal jau visai ma-**

žai belikę, nors ir stengiuosi jas prailginti, desperatiškai bėgdamas pirmyn.

(*Išėjusiems negrįžti*, 26 *psl.*).

Ketvirtoji Mariaus Katiliškio knyga **Išėjusiems negrįžti**, rodos, buvo rašoma lygiagrečiai su **Miškais ateina ruduo**, nes nevieną jos epizodą teko girdėti kelerius metus prieš knygai pasirodant. Taigi literatūrinio autoriaus subrendimo atžvilgiu, gal būt, būtų tiksliau statyti šiuos abu veikalus vienoje gretoje, nors, dėl visiškai skirtingos tematikos, toks gretinimas ir neatrodytų logiškas.

Veikalas apima pačius tragiškiausius Lietuvai ir lietuviams mėnesius, kada tūkstančiai jų turėjo apleisti savo gimtąsias sėdybas ir ieškoti prieglaudos Vokietijoje, priešo krašte, jų gi žemę užplūstant dar žiauresniam priešui, kurio letenų dar taip neseniai buvo visi patyrę. Tai paskutinieji 1944 ir pirmieji 1945 metų mėnesiai. Knygoje vaizduojama vokiečiams besitraukiant Žemaitijoje suorganizuotų lietuviškų pulkų tragiškoji odisėja į vakarus. Liepsnojančioms gimtojo krašto padangėms tolstant, mirtį sėjančioms patrankų salvėms palydint, pragaištingų tankų vikšrams nuolat lipant ant kulnų.

Skęstate jūs praeities rūkuose — medžiai — . . .

Juoda skarelė didėja, išsiplečia, kaip nerami naktis.

— Pasilik su mumis . . .

. . .nes artinasi vakaras ir diena jau baigiasi. . .

Kodėl manęs niekas nepasodino medžiu?

Šis pasitraukimo kelias yra kur kas tragiškesnis, negu Remarque klasiškai aprašytasis pralaimėjusio **Kelias atgal**, nes ten tas kelias vistiek vedė į savąją žemę, pas savuosius kraujo žmones, su viltimis vėl prigyti ir sulapoti. Šis gi kelias veda iš savo žemės. Į nežinią. Iš mirties į mirtį. Gal tik lėtesnę ir mažiau skausmingą.

Seda.

Pasileidau, kiek įkertu, o iš užpakalio vis, rodos,

girdžiu žlegančius viksrus ir, kaip porinio dyselį, svyruojantį vamzdį. Apatinės kelnės atsisegė, jos nusmuko žemiau kelių, bet sustoti ir pasitaisyti nebuvo kada. Kelnės ne kelnės, o kudašių turiu išnešti. (161 psl.).

Tas komizmas mirties šokyje daro jį dar tragiškesnį. Panaikina apgaulingiausiai paguodžiančio heroizmo iliuziją, nes

> heroizmo ietys lūžo nespėjus dorai išjoti, ir dviašmeniai kalavijai atšipo, atsikirtę į pakelės akmenis, nebūtinai į priešo skydus ar Toledo kalvių mėlynojo plieno šarvus. (7 psl.).

Tačiau ir šitokiose, visame jo nuogume pajuokai pastatančiose, situacijose žmogus negali pripažinti sau savo menkystės. Ypač jeigu toji menkystė iki šiol buvo jo kasdieninė duona titulų ir blizgučių pavidalu. Stiprios Mariaus Katiliškio ironijos prožektorių šviesoje švysteli ištisa galerija rvškiuju veidų ir vadų.

> — Karas, — sako Rak-ćiak-čiak, ir numanu iš viso, kad jis bevelytų prasmegti kur nors, kad ir šios daržinės šiauduose. Jis inteligentiškas vyras ir kartais sugeba vienu žodžiu pasakyti daugiau, negu kitas plepys ištisom valandom. Šią minute mūsų prakilnusis kuopininkas, užmiršęs savo padėtį ir neišnaudotus konservus, nusileido iš aukštumų ir buvo toks pat, kaip ir kiti. Tik gal plačiau apžvelgiąs ir daugiau suprantąs ir dėl to besijaučiąs blogiau. Jis ir bijojo daugiau už kitus, ir ta baimė turėjo šimteriopus ir labai rafinuotus niuansus (149 psl.).

Gi štai tragikomiškas portretas žmogaus, lyg to A. Nykos-Niliūno **Praradimo simfonijų** karaliaus, kuriam dvariškis "su šypsena gudria" praneša apie audros sugriautus jo miestus ir iliuzijų šalis.

> — Kapitone, — stengiuos kiek galint išlaikyti orumą, — Jūs sutiksite, kad situacija daugiau negu kritiška, atsiprašant.
> — Ji labai puiki.
> — Labai puiki? Atsiprašau — aš būsiu nenugirdęs?

— Nevaidink kurtinio, raštininke eilini. Ką pasakiau, tą ir girdėjai.
— Hm. . . Girdėjau. Bet, kad ji puiki. . . Tai nežinau.
— Tai ko tu daugiau nori? — kapitonas pašiaušė stačiai suaugusius antakių šerius. — Mes ginkluoti ir apsikasę. Visa — kas reikalinga moderniškame kare.
— Bet kur tie apkasai? Aš į juos, atleiskit man, kapitone, nemeilyčiau tūpti šiuo metu.
— Vadai žino, ką daro, nebijok. (153 psl.).

Mariaus Katiliškio knyga nėra pirmoji, palietusi šį sumaiščių laikotarpį. Ir savojoje literatūroje jų priskaitytume jau keletą. Tačiau, bendrai paėmus, jose atsispindės kapitono pažiūros. Plunksnos pavirs į "heroizmo ietis" ir bus bandoma įtikinti, kad jos nebuvo lūžusios "nespėjus dorai išjoti". Ir pasigesime gyvo žmogaus, su šiltu krauju ir ne taip jau maloniai kvepiančiu baimės prakaitu.

Kretinga.

. . .Aš tik bėgau ir bėgau. Ir dabar, turbūt, tenoriu pabėgti.
Ir bėgsiu, jei bus kur.
. ..Dangus raudos už mus, už mus paklydusius sūnus, savo žemę ir savo tėviškes apleidžiančius. Apleidžiančius taip negražiai, taip gėdingai. (180 psl.).

Žmogus, toks šakotas ir daugialypis, o tačiau taip organiškai suaugęs su aplinka, taip skaudžiai pajuntąs savo pažeidžiamas šaknis, iš jos išraunamas.

Neringa. "Ir sakau visą laiką draugams: — Žiūrėkite, ten spindi Neringos kopos! Tasai sidabrinis siūlas! Tai mūsų žemės pasaka. Mes prisimerkime tame nepasikartojančiame žėrėjime ir užgniaužkime savo vyzdžiuose jį, kaip neparduodamą ir neprarandamą savastį. Ji bus mums labai reikalinga kada nors. Aš jums tą sakau. . ." (189 psl.). Šilutė. Trys naktys be miego. Ketvirta naktis. Be duonos. "Skęstate jūs praeities rūkuose. . ." "Alle Raeder muessen rollen fuer den Sieg! . . ." "Su-

diev, kvietkeli tu brangiausias. Kodėl manęs nepasodino medžiu? . . ." Žvarbios naktys. Šaltis ir utelės.

Doruthal.

> — Kas toks būsi?
> — Kareivis, — mikčioju.
> — Soldbuch, Ausweis, Papier, Dokument!. . .
> Nieko panašaus neturėjau ir parodžiau suglamžytą geltoną popierių su įrašu kampe, kad tai pirmas lietuvių savanorių pėstininkų pulkas. Visokie asmens liūdijimai, pasas ir kita popierija gražiai supakuota, liko anapus Šilutės.
> — Keine Ahnung, — pakraipė galvą pirmas nuo krašto žandaras. (260 psl.).

Kareiviai? Be šautuvų ir dokumentų? Nepripažįstami ir niekinami net krašto, už kurį (kokia likimo ironija!) kovoja? Ir savųjų vadų nemažiau ujami? Ne be reikalo M. Katiliškis, juos aprašydamas, savo aštrią satyros plunksną dar pasmailina! Jonas Žiaurusis, Akiniuota Gyvatė, Artojėlis, Kiškis-Zuikevičius krinta vienas po kito ryškūs, kaip juodi tušo lašai, ant balto popieriaus lapo. Tačiau dar ir jiems toli gražu iki Čičinsko.

> . . .Tai greičiausiai prūsų-danų karo dalyvis ir karinius mokslus baigęs Bismarcko akademijoje. Taip jau jis atrodė nukaršęs ir iškorėjęs, kad ne tik plaukai, bet ir antakiai ir blakstienos iš senatvės išbyrėję. Aukštas ir labai plonas ir toks liesas, tartum specialiai nokintas kokioje džiovykloje. (321 psl.).

(Ne vienas, skaitęs **Prasilenkimo valandą,** Čičinską prisimins iš "Nelaimės". Novelės nuotaika, aprašomieji įvykiai ir jų traktavimas irgi labai jau **Išėjusiems negrįžti** artimas. Šitokių pasikartojimų autorius turėjo vengti, nes kritiškesniam skaitytojui jie gali duoti pagrindo įtarti jį išsekimu ar panašiomis ydomis.)

Johannisburg. Sichelberg. Stiliaus ir formos deimančiukai: "Dangus kaip užsimiršime". Nenutrūkstama pilkųjų vyrų grandinė nepasibaigiančioje kelionėje į nežinią. Pradedant senuoju Gaigalu, Kuosa, Savaičiu ir bai-

giant jaunuoju Joniuku. "Nors trupučio, nors trupinėlio atvangos mano varganai sielai. Viešpatie" (309 psl.). Lėktuvai, bombos ir vėl alkis, ir vėl nemiga. Dieną ir naktį. "— Vyrai! Laikykimės išvien. Galim uodegas įmerkti" (315 psl.). Nuvertintas ir išniekintas žmogus, pasiilgęs šilumos, meilės, moters. Nors surogato, nors peřkamos už blizgutį ar pinigą" — Kur tas prakeiktas šašuotas lenkelis? Aš jam snapą atgręšiu į pakaušį. . ." (320 psl.). Thornau. Hoch Stueblau. Sviediniai, dūmai, panikoj bėgančių kareivių ir varomų vergų kolonos. "Juodos tavo akys Sulamita". Pakelėse šalstą kūdikių lavonai ir motinų skausmas. Ir beprasmybėje rankas į dangų pakėlusio žmogaus beviltiškas grūmojimas Dievui ir žemei." — Ausweis, Ausweis, bitte! Donnerwetter, Sakrament. . . "(424 psl.). Įspūdingiausioji knygos dalis. Atrodo, kad autorius rašo širdies krauju. M. Katiliškis čia kalba pačia vaizdingiausia — palyginimų — kalba.

Tačiau ir pro sprogimus uostų ir sandėlių, pro dūmus ir mirtį, lyg neužgniaužiamas noras išlikti ir gyventi, lyg nesunaikinama viltis, vis sužiba M. Katiliškio šviesios niekad neišsenkančio humoro ir satyros kibirkštys.

> — Ar tik ne anodija? — paklausiau linksmai.
> — Gal ir anodija. O mediciniškai vadinasi Aether Sulfuricus. Priimk ir tu dozę, — paruošė šaukštelį lašų Juozapui.
> — Kad man kojos nutrintos, pons daktare.
> — Nieko, nieko. Visas ligas mes pradedame gydyti iš vidaus. O iš kur tavo kojos dygusios? Ar ne iš vidaus? Be atsikalbinėjimų prašau. (439 psl.).
> Leitenantas padarė skausmingą miną, lyg būtų prarijęs vabalą smaločių ir tas dabar lipa jo stemple aukštyn, šimtanagėm kojom draskydamas jo gyslas. Jis patempė krūtinę ir rankomis nuskleidė žemyn, kas turėjo reikšti visų ginčų ir nesutarimų pabaigą. Jo laipsnis ir autoritetas pagaliau turėjo paimti viršų. Ir jis pasireiškė tokiais tauriais žodžiais:
> — Pirmyn, į kojas už tėvynę! Smulkmenas mes sutvarkysim. (435 psl.).

Išsigelbėjimo krantui beartėjant ir karui besibaigiant,

kyla naujos smulkiųjų "herojų" plejados: Daikteliai, Rek kompiniot, Jakšė — mezgasi naujos situacijos, atsiranda nauji tikslai. Tačiau ilgiau ties jais sustoti — nebe šios knygos paskirtis.

Antroji banga, kad ir šilta, kad ir gaivinanti naujam gyvenimui, horizonte visiškai paskandina gimtosios žemės rėželį ir dar giliau palaidoja sugrįžimo viltis.

Marius Katiliškis veikale **Išėjusiems negrįžti** daiktus ir asmenis vadina tikraisiais jų vardais. Nesigaili drąsios ir šiurkštokos satyros rykštės, tačiau nesibijo ir nevengia nė širdį veriančių sentimentų. Šitokia kontrastų jėga jis ir pavergia skaitytoją.

Objektyvumas — viena iškiliausių Katiliškio dorybių. Gi kad jį galimai tobuliau išlaikyti piešiant knygoje vaizduojamąjį laikotarpį, pačiam buvus įveltam įvykių sūkurin — reikėjo perspektyvos. Gal todėl veikalas ir buvo brandinamas daugiau negu dešimtmetį.

Kritiškiau nusiteikęs skaitytojas ir **Išėjusiems negrįžti** veikalė ras trūkumų. Jam, gal ir visai pagrįstai atrodys, kad kai kurie skyreliai per daug ištęsti, kad kai kurių stilius kiek reportažinis, kad kai kur asmeniškumo kiek per daug, o kai kur jo trūksta. Tačiau visi šie priekaištai nublanks ir pasiliks šešėlyje gerųjų ypatybių, knygą rikiuojančių viršutinėn naujosios mūsų literatūros lentynon.

> **Ir niekai todėl, kokius didelius žemynus ir nuostabias naujas šalis atrado ir užkariavo drąsūs jūreiviai ir konkvistadoriai. Kad jie pasakytų, kaip atgauti tai, kas jau daug tūkstančių metų buvo mano! Niekas to nežino ir niekas to nepasakys. Nedaugeliui pavyko kokioje žemėje išaugo beržas, ir kokie paukščiai sukrovė gūžtas jo šakose. O beržo šakos dainuoja vėjuje ir jo lapų rasa drėkina mano tėvų kapus.**
>
> **(Iš Mariaus Katiliškio kalbos, pasakytos Montrealyje, gavus Vinco Krėvės vardo literatūros premiją už *Išėjusiems negrįžti*).**

Kiekvienas Mariaus Katiliškio žingsnis jo kūrybos kelyje buvo darytas su pagrįstu ir vis didėjančiu pasitikėjimu savimi. Buvo drąsesnis, platesnis ir stipresnis. Su kiekvienu žingsniu jam vėrėsi nauji horizontai, nauji vaizdai, kuriuos jis pilniau, išsamiau sugebėjo perduoti skaitytojui, sugebėjo jį užimponuoti formos įvairumu, kompozicijos darnumu, personažų spalvingumu ir jų išbaigtumu, lietuviškojo žodžio spindesiu ir turtingumu. Marius Katiliškis, anot tos liaudies patarlės, veik niekad neapžiojo tiek, kiek nepajėgtų nukąsti, ir nenukando tiek, kiek negalėtų suvirškinti.

Už savo žemės, savų žmonių impozantiškus paveikslus jam ypač turėtume būti dėkingi tie, kurie jos nespėjom tinkamai pažinti ir pamilti.

ŽINGSNIAI PRIE VANDENS

MARIUS KATILIŠKIS

Už sienos, kiemo pusėje, kaukšėjo žingsniai. Sausai, lyg medinėmis lentelėmis plakant į akmeninį šaligatvį. Jis pašoko iš guolio ir apsidairė, ir pirmą akimirką nenusivokė kur esąs. Kaukšėjimas aidu atsimušė jo galvoje, jam dar miegant ir jį meste išmetė. Žingsniai buvo nutilę kažkur kiemo gilumoje, bet jis girdėjo kitą dunksėjimą, atitinkantį žingsnius. Tai širdis ardėsi, nebeišsitekdama krūtinės erčioje. Kažkas žingsniavo namo pasieniu, nuėjo ir vėl grįžo, ir jis žinojo, kad tai betarpiškai susiję su jo keista ir beveik nenusakoma būkle. Ausis įtempęs, klausėsi ir nieko, ničnieko be to, kas jau savaime jį buvo užvaldę ir privertę susigūžti savin. Jis atsikėlė ir pirštų galais priselino prie lango, perpinto kryžmai piršto storumo geležimis. Tai regimai paveikė jo išsiblaškiusią vaizduotę, nes, griebęs abiem rankom, įsikirto į geležis ir jas papurtė. Virbai net nesujudėjo. Jie atitiko savo paskirtį, nors, įlinkę lauko pusėn, beveik siekė lango stiklus. Ruginis vėliau pasakojo, kaip vienas vaikinas bandęs prasiskinti kelią laisvėn. Jis suaižęs šipu liais storų lentų suolą, ir ne jo kaltė, kad suolas pirmiau subiro. Reikėjo dar poros gerų smūgių, ir geležies pinučiai būtų išsinėrę iš savo įtvarų medinio namo sienoje. Bet už lango nieko. Kiemas nušluotas, neskaitant keleto

sargienės vištų, neskaitant pažemio saulės nubraižytos sandėlio sienos ir šulinio su senoviniu sukamuoju ratu.

Jis neaptiko jokių praėjusiojo pėdsakų. Ir vienok žinojo buvus čia ką nors, ir buvus dėl to, kad jis čia buvo.

Jis niekad nepabusdavo siaučiant pikčiausiai audrai, ir tik pusryčiaujant klausydavosi, kaip mama, užtikrintai remiama Petrutės, aiškindavosi praėjusios nakties išgyvenimus. Griaustinis buvęs toks baisus, kad mūrinės jų namo sienos drebėjusios, ir krištolinių indų rinkinys jų bufete skambėjęs kimbolais. Taip. Nuo to siaubingo perkūno. Ten medis perskeltas, o ten vėl stogo kampas nuardytas, ir, pamanykite kaip tyčia priešais jų namus, Nepriklausomybės Aikštėje, vėliavos stiebas, it nuodėgulis, styro. Tėvas nebūtų žemaitis, jeigu pusryčius dėl praėjusios nakties susigadintų. Perkūnas tai perkūnas, ir man nėra ko bijoti. Perkūnas nesispardo su žemaičiais. Be to, tėvas mokėjo pabraukti iš apačios per savo ūsus: kai Benjaminas Franklinas nutraukė žaibą iš debesų, ko bėra vertos sveika marijos ir pone karaliau?

Mama ir Petrutė tik susigūždavo po tokios tėvo erezijos.

O jis nieko negirdėdavo. Tačiau pajusdavo mamos aksominių šlepučių šlepsėjimą atokiai nuo savo lovos. Ir vis tiek kada bebūtų jon įkritęs, ir vis tiek, po kokios rungtynių įtampos. Jis girdėjo tik tą, kas tiesioginiai lietė jį: žingsnius, cukrinę aimaną — laikas jau kelti, sūneli, arba, vaikuti mažas, tu pavėluosi gimnazijon. Tą jis išgirsdavo. Jis tą visada sugaudavo, ir ne klausa, o kažkuriais pojūčių įtaisymais. Jis tarėsi galįs išgirsti motinos alsavimą kitame kambaryje.

Kas buvo praėjęs akmeniniu kiemo šaligatviu? Jis svarstė grįžęs nuo geležinio lango ir atsisėdęs ant kieto, nors ir pakloto Petrutės antklodėmis, guolio.

Troškulys sugniaužė gerklę, netrukus po jo pirmųjų pastangų išsiplėšti iš nakties košmaro. Nejaugi tai pagirios? Jis klausė savęs ir tuomi netikėjo. Jis susijaukė

laiko tekmėje. Kuri valanda? Jis žvelgė į savo rankos riešą, kur kadaise turėjo savo vietą laikrodis. Tokio laikrodžio dar nebuvo matęs ir Gordonas, kai jis atėjo ir paklausė, kiek už jį duosiąs.

— Aš duosiu dvidešimt litų, — pasakė žydas.

Jam tereikėjo penkiolikos. Ir jis atidavė laikrodį, uždirbdamas penkis litus.

Nei tų penkių litų, nei laikrodžio, ir tik vienas nepatogumas ir nuolatinė baimė, kad mama nepastebėtų. Ir dar nežinia, ar ji to nesuuodė? Tai nėra taip paprasta, kai suaugusio žmogaus žvilgsniai ir mintys sminga vienon vieton. Ir tave gano, ir tave sekioja. Ir vienui vienu tegyvena — tavimi. Po velnių tokį gyvenimą — jis atsikrenkštė, sausai įdrėksdamas gomurį ir tuomi skaudinančiai save nukeldamas staiga išbujojusių pojūčių tikrovėn. Kurie dalijosi lygiomis: į buvimą dėl savęs paties ir į visišką beprasmę.

Būtų protingiausia užmigti ir pritrinti vakarykščio nuotykio aštriai sukeltą gruodą. Jo dantys barškėjo tartum važiuojant prieškalėdyje lengvame ūkininko vežimėlyje baisių šalčių sušiaustu keliu. Jis troško užbaigti kelionę klaikiose ūkininko vežėčiose ir išsitiesti padrikai. Ir nieko neprisiminti, ir nieko negalvoti. Žingsniai. Laikrodžiai Gordono krautuvėje. Šimtas laikrodžių jo lentynose — patentuotų ir gryno aukso kevaluose. O senis Gordonas laiką tvarko pagal bažnyčios bokšto laikrodžio dūžius. Jo krautuvė priešais bažnyčią. Ir jam per daug laikrodžių, ir jis, kaip senas mašinistas pensininkas, skaičiuoja savo mašinas, tvarkingai sudėliotas lentynose. Vienos groja iškilmių maršą, o kitos kukuoja medinėmis gegutėmis. Schwarzwaldo ir šveicarų meistrų išmonė susikaupusi niekingoje Gordono krautuvėje prieš bažnyčią, o jo kairiosios riešas lyg nuskustas. Tik balta juostelė rusvai įdegusioje odoje — ten, kur turėjo būti laikrodis.

Velniai žino, kiek dabar laiko?

Aštunta? Ne, šio kaimo piliečiai sau ramiausiai te-

bemiega. Tai gal septinta? Ne. Tai gal šešta valanda šio išskirtinai prakeikto ryto? Jeigu žmonės turėtų laikrodžius savo kišenėse ir ant savo rankų, jie nieko nevargintų panašiais klausimais.

Ir jokio krabždesio už sienos, kur laikėsi ramybėje sargo šeima. Jeigu Ruginis dar nepakilęs iš savo jaunavedžio lovos, tai suka mane šimtas ir keturiolika velnių! Penkta? Greičiausiai, nes patsai vasaros vidurys ir saulė teka tuojau po trečios.

Jis gulėjo ir migdė save, tardamas, kad niekas nesąs taip užsipelnęs poilsio, kaip jis. Jis būtų miegojęs iki devintos, jei ne tie žingsniai. Kas jį prikėlė tokią valandą, kai pabudimas savaime yra kančia ir prakeiksmų versmė? Tik sargienės vištos išsipylusios kiemelyje, ir nieko daugiau. Sargo šeima duso nirtulingame jaunavedžių glėbyj.

Galėjo trankytis perkūnai ir griausmai. O jis būtų sau miegojęs ir ilsėjęsis iki dešimtos. Ir kodėl jis pašokęs nepuolė prie lango? Žingsniai negalėjo dingti taip sau, be pėdsakų. Jis žinojo neapsirinkąs nė per plauką, kad jo kas nors ieškojo, jo geidė, jam meldėsi ir nešė aukas išsižadėdamas savęs. Tik motina jį taip myli, ir gal būt Aldona, bet ji tikriausiai jau pakely iš savo didžiojo nuotykio. Ji nebegrįš, ir labai gerai padarys nebegrįždama. Jis kaip tyčia sapnavo ją, gal tik prieš valandą ar net prieš pusę. Ir žingsniai kieme, nuklapsėję ten ir atgal, viską nutraukė ir sujaukė. Ar jis būtų daugiau ką išvydęs be to, ką jau seniai žinojo ir kuo grožėjosi, tai jau visai kas kita. Ji buvo smulki detalė tojo pasaulio, kuriame nieko nėra perdaug, kuriame nepasisotinama ir nepavargstama siekti ir trokšti. Už jos kaupėsi šešėliai ir gludo tamsa, o ji pati tviskėjo saulėje. Dvi akinančiai baltos juostos — krūtinėje ir šlaunyse atsišvietė jos variu įdegusiame kūne. Jo ranka pastėro ir nukrito, kaip nulaužta šaka, pakilusi apglėbti boluojančių jaunų mergaitės krūtų.

Tada, ir pačiu laiku, suklego akmeninis gatvių grindinys. Kaimiečiai veržėsi į miestą, žvangėdami pieno bi-

donais ir paniūkdami arklius. Skaudus pasagų klepsėjimas, kimi mieguista skubančių į darbą žmonių kalba ir bruzdesys sargo bute įrėžė šios dienos pradžią. Netrukus jis kuisėsi apie duris, vis nepataikydamas rakto ten, kur reikia.

Kai jam pagaliau pavyko, įsispraudė tarpdury suvelta galva ir užgriuvusiomis akimis, jas staiga praplėšdamas iš nuostabos:

— Ką? Jau tu gyvas, Algirdai?

— Aš nei gyvas, nei miręs. Aš tik kalinys. O kad savo jaunavedžio pareigas eini sąžiningai, matyti iš tavo rankų drebėjimo.

— Ką tu niekus? Tai pagirios! Juk šiąnakt mes išdažėme pusėtinai. Ar tau nieko?

— Man nieko, nes tai mano įkurtuvės šiuose namuose.

— Kokios čia įkurtuvės? Nejusi, ir praeis tos dvi savaitės. Gi tas Kostė, kad jį kur kelmai, nežinojau, kad jis tiek gali... — nuoširdžiai stebėjosi Ruginis, užmiršęs uždaryti duris už savęs ir užmiršęs, kad jis sargas, o priešais jį — jo globojamas imtinys.

— Kostės tu nepažįsti. Tai vyras, kokio tu niekur aplink nerasi. Ar nėra sakoma, kad draugą tik nelaimėje pažinsi? Jis lydėtų mane ir į pragarą, kaip lydėjo į kalėjimą. Ir ne tuščiom. Tris pusbutelius skaidriosios jis nešėsi savo kišenėse, — pasakė Algirdas ramut ramutėliai. Ir tas, matyti, paveikė Ruginį. Jis pagyvėjo tardamas:

— Reiškia — galvai po pusbutelį?

— Ne. Nes ir tavo žmona gėrė.

— E, kiek ji ten gėrė...

— Nedaug, tiesa. Jai rūpėjo, kad tu nusisprogtum, o Kostė liktų blaivus. Aišku tau?

Ruginis pasimaivė. Nei to, nei kito jis negalėjo sakyti. Kiekvienu atveju jis išeitų pralaimėjęs. Bet, pagaliau, ar čia gaila? Ar lieka žymė, botagu šliaukus per vandenį?

— Aš nepavydžiu.

— Už tai danguje tau atlygins. Bet tiek to. Pildyk savo tarnybą, Rugini, — vesk mane rytmetiniam pasivaikščiojimui ir žiūrėk, kad nepabėgčiau.

— Bėk, ar man gaila? Tave vis tiek sugaus Audzijonio žandarai ir vėl man pristatys. Ir giesmė prasidės iš naujo. O žinai, praustis eik į mūsų virtuvę.

— Neisiu. Nusiprausiu prie šulinio.

Jis prausėsi ten, Ruginiui spaudžiant siurblio rankeną. Prausėsi ir prunkštė kaip jaunas arklys, išplėstomis šnervėmis rydamas traškų rytmečio orą, įkvėpintą piliarožių ir nasturtų žydėjimo. Šalto vandens kriokliai tvino ant jo plačios krūtinės, ant jaučio sprando ir rudai saulėje nusvilintos nugaros, išpintos raumenų mazgais.

— Išnešiu rankšluostį, — pasisiūlė Ruginis.

— Apsieisiu be jo, — atsisakė Algirdas.

Kiemo gilumoje, pašiūrėje, kur riogsojo seno laužo ir visokio atliekamo daikto krūvos, jis pastebėjo ūkinio vežimo pirmgalį. Tai buvo masyvi geležinė ašis su ratais galuose. Ruginis iškart suvokė, kur jo imtinys taiko, ir tikras savimi, juokėsi net atsilošdamas:

— Neįkasi! Mėgino jau ne vienas..

Vaikinas apėjo aplinkui, pasipustė delnus ir sugriebė vežimėlio pirmgalį, pirštais apgniaužda mas ašies geležį iš apačios. Kilstelėjęs pora pėdų nuo žemės, nuleido, lyg nutaręs, jog neverta prasidėti su tokiais žaidimais. O Ruginis tai suprato tiesiogiai, ir džiūgavimui nebuvo galo:

— Atsimink, jog čia svoris netoli poros centnerių!

— Vadinasi, nė šimto kilogramų? — klausiamai atsisuko Algirdas. — Tai mes imsim ir iškelsim.

— Aš statau litrą, kad ne. Tu stiprus berniukas, bet atsimink, jog čia buvo uždaryta visokių mušeikų ir galvažudų. Ir visi bandė. Ir visi ne taip sau iš klyno traukti.Ir nieko. Pakels iki kelių.... — karštai tikino Ruginis, atsilapojęs ir pastiras, kaip eilinis plevėsa sandėlio tarpduryje, seniai užmiršęs bet kokį orumą, būtiną savo padėčiai.

— Statai? Tik nėra kam rankų perimti. Paskui išsiginsi, — rūpesčio raukšlė įsirėžė Algirdo tarpukaklyje.

— Aš perimsiu! Pirmyn, Algirdai!

Vyrai krūptelėjo, ir atsigręžę pamatė Ruginienę, kuri, persisvėrusi per langą, įdėmiai sekė įvykių eigą.

Ruginis sumurmėjo pasijutęs nesmagiai, o Algirdas, nieko nesakęs, griebė ašį ir pirmu trūktelėjimu išnešė ją iki krūtinės. Po to jis tartum dvejojo, bet tai tetruko akimirką. Sekančiu judesiu jis išsižergė, ir ašis su ratais galuose pakilo ant jo iškeltų rankų. Jo įsirėžusi figūra panešėjo į raidę X. Kaip jis atrodė plonas kojose ir juosmenyje, taip jo viršutinė dalis priminė tiltus ir kitokius sunkius pastatus remiantį kolosą. Šitokį vyruką, ant savo pečių nešantį žemės rutulį, kiekvienam teko matyti įvairiuose reklaminiuose leidiniuose.

— Valio! Ruginis stato litrą!

Vyrukai vėl atsisuko ir matė, kaip putojosi Ruginienė, persisvėrusi per virtuvės langą. Ji plojo rankomis ir draskėsi kaip beįmanydama, pasiruošusi iškristi lauk. Jos baltos ir nemenkos krūtys jau krito iš po naktinės, gėlėtos palaidinės.

— Na, tu ne taip garsiai, — barėsi nepiktai vyras, skersom atsisukdamas į vieną ir į kitą. — Kas jau pralošta, tai pralošta. Litrą aš pastatysiu, bet būčiau derėjęsis ir iš dešimties. Iškelk tu man šitaip tokią mašiną!..

— Ką tu, žvirblis, gali lygintis prie vyrų? Ir ką tu, bendrai, išmanai apie vyriškus reikalus? — ardėsi moteriškė, aiškiai nebetilpdama lange ir savo palaidinėje.

Ruginis tik gūstelėjo petim. Ir Algirdas, kukliai nuleidęs galvą, tokių neeilinių reginių paveiktas, tarė pusbalsiu:

— Tu man galėtumei prikimšti maišą piuvenų. Aš pasikabinsiu paluby ir daužysiu prieidamas. Paprašysiu Petrutės, kad atneštų mano bokso pirštines. Kitaip juk apsitrauksiu pelėsiais šioje skylėje

— Gerai. Galėsiu piuvenų maišą tau atgabenti.

— Ir paprašysiu, kad mano šokinėjimo virvutę atneštų. ....

— Jokios virvutės tu negausi. To tu nesitikėk.

— Kodėl? — abu vyrai paklausė kartu.

— Negausi todėl, kad tu gali pasikarti, turėdamas virvę. O įstatymai draudžia.

— Eik tu skradžiai ugnin! — į tai atsakė jos vyras.

Jis ėjo savo trobon nusipraustі ir pavalgyti, o po to tuojau į turgų, kur prasidėjo jo antroji tarnybos dalis. Jis galėjo spiauti į barzdą kiekvienam, kas jį vadino daboklės sargu. Daboklę praktiškai aptarnavo jo žmona, o jis vargdienis nešė sunkų lažą savo viešpačiui — burmistrui. Turgaus dienom, kaip šiandien, jis turėjo narstytis tarp kaimiečių vežimų ir iš jų iškaulyti prakeiktą dvidešimtį centų nuo vienkinkio. Nuo porinio trisdešimtį varganų centų. Ruginio pareiga surinkti tuos nususius centus, o ūkininkui daryti viską, kad jų neduotų. Taip jie prasiniauja visą dieną, įkaisdami iki raudonumo. Miesto valdybos raštinėje Ruginis turėjo dar mažiausiai dešimt visokių darbų. Nuo pasiuntinio iki šlavėjo. O algą gavo kaip daboklės sargas. Tik Ruginį, tokį kalaušą, galėjo maudyti burmistras. Tą žinojo visi puikiai, o puikiausiai Ruginienė, ir nepraleido progos papešioti savo vyrą. Ir ji ruošėsi turgun, ir išeidama pasakė:

— Raktas bus po kilimėliu. Kai Petrutė ateis, tu jai ir pasakyk.

— Pasakysiu, — sutiko Algirdas.

Beliko laukti merginos su pusryčiais ir taip įsijungti į pirmąją nelaisvės dieną. Po to užbėgs Kostė, ir jie ką nors prasimanys. Jis prižadėjo užsukt nors ir žinodamas, jog nebus lengva tokią dieną, bet jis tą padarys, kad ir sunkvežimį tektų išnarstyti į jo sudedamąsias dalis. Ir jis tuojau, tik Ruginiui išėjus, pasigailėjo nepaprašęs ko nors atsigerti. Jis sudavė pirštais per kelnių kišenę, ir ten suskambėjo. Selterio sifonui juk būtų užtekę, na, gal dar ir daugiau kam. Pirmoje eilėje troškulį reikia maldy-

ti, o tik po to duona. Ak, duonos pristatys mergina kepalais. Ir žuvies, ir mėsos. Ir visko, ko reikia už danties užkišti.. Bet išgėrimo ji nesusipras, ir todėl jis turės manytis kitaip· Turės ieškotis šaltinio patsai.

Jis vaikščiojo po kambarį, apžiūrinėdamas visas keturias sienas, su langu ir durimis. Stalelis, kėdė ir kietas guolis, narais vadinamas. Jis taip kietas, kad ant jo paguldytas kupranugaris per naktį išlygintų savo kuprą ir atsikeltų kaip kariūnas, išmiklintas paradui. Tačiau Algirdas miegojo puikiai. Kai krito, tai taip nelyginant verdenėn, kuri viską užgniaužia ir paskandina. Jis būtų miegojęs iki šiol, bet kažin kam parūpo jo miegas, ir jį prikėlė kietais, sausais, mediniais žingsniais. Labai anksti. Velniškai anksti.

Prakeikto nuobodumo diena prasidėjo. Jis staiga susirūpino, kuo ją reikės užpildyti, kaip išsilenkti tykančių nemalonumų, kurių bus. Kurių bus tiek ir tiek, įvykiams šį pavasarį taip intensyviai įsivarius. Jis vos bespėjo bėgti jiems įkandin. Bet jį pasivijo, aplenkė, ir jis pasiliko.

Jeigu Kostė ateis. Jeigu jis ateis, tai, kaip vakar, skels kibirkštį seno bato užkulniu. Jis sudarys programą, kaip išsilaikyti tas dvi savaites. Jis vakar tą pažadėjo, dainuodamas ir pamėgdžiodamas Šabaniauską. Visą laiką, kad jį kur... Bet niekas taip, kaip Kostė, negali žmogaus išblaškyti. Jis ir paraližuotą priverstų šokti fokstrotą, tasai berniokas. Ir jo tik reikia palaukti.

Jis stebėjosi savotiška namo ir jo aplinkos tyla. Bildesys grindiniu jo visai nelietė ir įsigavęs triukšmas miesto gatvėse slydo pro jo ausis, nors namo sienos virpėjo nuo geležim kaustytų ūkininkų ratų. Kažin kur toli ošė pavasario miškas ir dainavo prikimusi upė. Ir visa buvo kažin kur toli nuo jo ir nuo jo išsimušimo iš tako. Daug ko jis negirdėjo ir nematė, ir šiandien jam pasirodė truputį keista. Tokiu santykiu jis apsilenkė su daugeliu po kojomis pasipynusių dalykų. Žiūrėdamas į saulę, jis ne-

matė pažemiu ištįsusių šešėlių. Kai jie driekėsi per sporto aikštę, per tėvo kortų stalelį, per miestiečių kojų nušlifuotą šaligatvį po plačiais, blizgančiais vaistinės langais.

Tėvas išvarė Liūnę. Jis sugebėjo išsiųsti kiton gimnazijon savo draugą direktorių. Jis tvirtai įsitaisė savo kabinete ir įsileisdavo tik tą, kas jam patikdavo. O kas ne, tai jis dėl to visai nesivaržė. O kartą, ir visai neseniai, tvirta senio linija vos nesulūžo. Ne. Ji kiek įlinkusi buvo ir vėl netruko atsitiesti. Tada, kai Algirdas, plaukdamas ant nugaros, išnešė iš tvenkinio Žuolio dukterį. Ir tuojau pat dirbtiniu kvėpavimu ėmėsi ją gaivinti. Patsai tėvas jį buvo to išmokęs, lyg nujausdamas, kad reikės kada nors traukti iš vandens skęstančią Žuolio mergaitę. Ponia Žuolienė klūpojo ant šlapios ir sumintos žolės ir pakaitomis žvelgė į savo dukrą, į jos išgelbėtoją ir į jo tėvą. Tai tada tėvo ūsai vos nepakuteno sūnaus veido. Jis nesididžiavo savo sūnumi, jis laikėsi stačiai ir išdidžiai, kaip dera tokiam vyrui. Jis tik bučiavo ponios ranką ir džiaugėsi, kad jos mergaitė išgelbėta.

Jo motina niekad nemėgo ponios Žuolienės, kaip ir jos mergaitės. Ir anuoju atveju ji nežinojo ką daryti, kai tą mergaitę išnešė jos sūnus. Baisiai nesisekė jai tuo metu, vargšei mamai — svajojo pusiau snūduriuodamas Algirdas.

Aišku, jog motina turėjo nemėgti viso to, ką mėgo tėvas. Tai panešėjo daugiau į kankynę negu dviejų žmonių santarmę vienuose namuose. Ir visą dvidešimtį metų. Kas tik gražesnio pasisukdavo jų aplinkoje, ji jau turėdavo neapkęsti ir to niekam neparodyti. Pačioj pradžioj jie pasuko ne savo šuntakin. Tėvas turėjo būti klebonu, o motina to klebono sesuo — klebonijos panelė, giminaitė arba šeimininkė.

Kiek dabar laiko? Kiek iš tikrųjų laiko? Ir kas tai Petronei nutiko, kad nesirodo, kaip buvo žadėjusi? Na, taip, tėvelis mielai norėtų jį matyti besimaitinantį duona ir vandeniu. Tam juk jis ir atsiuntė jį čia. Bet motina ne-

leis. Tačiau tikrai keista, kad Petrutė taip vėluojasi su pusryčiais. — Kai tik ji ateis, aš tikrai paprašysiu jos tų nususiusių dvidešimties litų, reikalingų mano laikrodžiui atgauti, — tvirtai nusisprendė Algirdas. Ir dar pridėjo, įtikėdamas galutinai savo nuosprendžio teisingumu: —Nė su pratęs be laikrodžio ir nesu nubaustas laiką sekti pagal saulę. Aš to visai nemoku, ir pagaliau — aš visai nematau saulės.

Jis pašoko, lyg pajutęs skruzdėlyną po savim. Iš gatvės, siaura tarpuvarte lapatuodamas, bėgo žmogus. Porą sekundžių vėliau jo ranka iškilo geležinių virbų suda lytuose lango kvadratuose. Šoktelėjo aukštyn gelsvų plau kų sruoga, prispausta mėlyno beretės kauselio, kurios vir šuje kyšojo dailus spurgelis, vadinamas perkūnsargiu.

— Koste, drauguži! — subliuvo Algirdas, mesdamasis prie durų.

— Atidaryk!

— Kad negaliu iš vidaus! Tu pagraibyk rakto po kilimėliu prie Ruginio durų!

— O žalčiai, tai po raktu tave laiko! Jau radau!

Gaižus geležies žvygtelėjimas, tartum piūklo dantims įsikandus į vinį, praplėšė duris iki galo, ir Kostė veržėsi vidun, pirm savęs atkišęs seną, nutrintą ir alyvuotą portfelį.

— Tai tavo pusryčiams, Algirdai! Pavėlavau, nespėjau, už tai teg aprieja mane miesto kalės savo vestuvėse!

— Ką tu čia atvilkai? — sugaudamas ore jam metamą portfelį, paklausė Algirdas.

— Šiek tiek provizijos! Tave badu ir troškuliu numarins šioje miesto valdybos klėtyje, — pasakė Kostė, sustojęs priešais draugą. Jo nublukusio mėlynumo beretė, gerokai paveikta kelio dulkių, jokiu būdu nepajėgė aprėpti lygiai nublukusio geltonumo plaukų gausos. Jie krito į šonus, kaip iš brūkimo mašinos išėjusios linų saujos, kaip kviečių laukų derlius, suvežtas daržinėn ir kūlės metu prasiveržęs laukan. Išsižergęs ant trumpų kojų ir bai-

sios apimties plaštakomis įsisprendęs į šonus, paliko toje grėsmingoje įsiveržimo pozoje. Jo žemą ūgį ir plačių išmatavimų pečius pabrėžė pilkas, išilginiais brūkšniais kombinezonas, gerokai išteptas alyvos ir kitokių žymes paliekančių medžiagų. Kostė priminė levą, ištrūkusį iš gardo, ir tebealsuojantį pirmaisiais laisvės įspūdžiais. Tačiau tikrovė buvo priešinga tam.

Jis skubėjo. Algirdas pareiškė iškilmingai:

— Mes atžymėsime tinkamai tavo prasiveržimą daboklėn.

— Tik ne dabar.

— Kodėl?

— Aš baisiai užimtas. Aš tegalėjau užbėgti dviem minutėm į Kazėno gastronomijos krautuvę. Tik dvi minutes teturiu tau. Darbininkai stovi sunkvežimy. Mano motoras neišjungtas. Po velnių, Algirdai!

— Tai kur tu nori savo kaulus palaidoti?

— Aš turiu dešimtį tonų cukraus parvežti iš stoties. Ką tik atėjo vagonas iš Pavenčių. Dabar uogų metas, ir mužikai cukrų perka centneriais. Melamedo sandėlis beregint išsisems. Tai pirmas uždavinys. Antras, nemažiau skubus....

— Važiuok, Koste, aš tavęs nesugaišinsiu, — melancholija įsisunkė Algirdo balse.

— Tu to ir negalėtum padaryti. Negalėtum dabar! Bet vakare! Vakare mes paūšim!

Algirdas atidarė nutrintą odinį maišą ir ėmė iš jo vieną daiktą po kito, ir jo keiksmai su kiekvienu daikteliu įgavo vis naujesnes ir sultingesnes formas.

— Ką aš su tais apsireiškimais darysiu? — paklausė rodydamas šprotų dėžutę. Maiše jų buvo bent trejetas.

— Valgysi.

— Nesugebėsiu perkąsti skardinės dėžutės.

— Peiliu atpiausi.

— Atėmė iš manęs peilį. Suomišką, puikų peilį, gintarinėmis kriaunomis.

— Paimk mano, — ištraukė iš kišenės lenktinį peilį Kostė.

— Taip. Dabar. Bet tu pirmiausia paimk burną iš tos bonkelės.

— Ne. Aš neimsiu. Manęs laukia mašina ir darbinin kai. Ir dvi minutės jau bus praėjusios.

Jau buvo praėjusios penkios minutės ir sunkvežimis gatvėje vienodai zirzė, nebesulaukdamas vadovo.

— Ar tu nepagiriotas, Koste?

— Atsikėlęs — taip. Bet aš paėmiau pas Baroną butelį "Kunigaikščio" ir dvi pusines su daniškomis kilkėmis. Ir tas — kaip peiliu per cukrinį buroką. Dabar aš galėčiau išgriaužti akmenis prieš tavo daboklę ir visą tą suvirškinti. Na, aš važiuoju duonos uždirbti sau ir savo gimdytojams.

— Aš tavęs lauksiu, kaip kokia mergelė....

— Ir aš ateisiu. Iki šeštos vakaro! Vakare mes vėl sudainuosime apie žemaičių plėšikėlius.

— Apie žemaičių plėšikėlius? Vakar tu norėjai Šabaniauskui sagas išpiaustyti.

— Nebemėgstu jo per nosį knarkiamų dainuškų.

— Užsuk raktą. Ir pakišk po kilimėliu prie Ruginio durų!

— Tą jau darau! — atsiliepė Kostė prieangyje.

Minutę vėliau gatvėje ispaniško buliaus maurojimu apsireiškė sunkvežimis ir nušliuožė į stotį. Dešimt tonų cukraus jis sutvarkys beregint. Ir Melamedo sandėliai bus užpildyti, kaip nebuvo niekad.

Dešimta.

Vienuolikta.

Dvylikta valanda. Neatėjo Petronėlė — jos ir nebereikia. Trys gražūs buteliai "Kunigaikščių" alaus. Trys dėžutės šprotų. Tikrais kamščiais užkimšti buteliai. Kaip jis būtų atsigėręs, jei ne Kostės peilis? Daužęs butelių kaklus į lango grotas, nes delnu tokio kamščio neišmuši? Neišmuši jokiu būdu, kaip išmušdavo degtinės butelio

kamštį.

— Į tavo sveikatą, Koste!

Jis ragavo iš vienos ir iš kitos ir kalbėjo sau, kad degtinę reikia saugoti, laikyti užkimštą, idant neišsikvėptų. Nusivadėjusi degtinė velniško šlykštumo, nelyginant sena, visų išnaudota mergelė. Uiiii, kaip ji kerta liežuvin ir svilina gomurį!

Juokai degtinės butelį išmušti. Kartą jis trenkė į dugną tokajaus buteliui, norėdamas įrodyti, kad jam nieko nėra negalimo. Jeigu jis sugeba prisitaisyti prie vaistinės rūsio, kur eilių eilėmis surikiuotos ir tėvo gerai prižiūrimos visokios vyno rūšys, tai kaip neišmušti? Paskui daktarėlis pincetu rankiojo šukes iš jo plaštakos. Bet draugai gailėjosi vyno, ne jo rankos.

Jis apžiūrėjo savo delną. Jei nežinotumei, tuos randus palaikytumei raukšlėmis. Ir nieko daugiau. Bet jis turėjo nudžiauti antrą tokajaus butelį, nes buvo prisiekęs visų vynų paragauti. Geriau galvoti apie vyną ir bandyti prisiminti kiekvieno skonį. Geriau apie vyną. Ir gerti degtinę, ir sriubčioti alų, ir užsikąsti traškiomis žuvelėmis iš skardinės dėžutės.

Mintis įgavo greitį, lyg upės srauja ankštoje, krantų suspaustoje ir uolų pašiauštoje vagoje. Belīko rankomis įsikirsti į ką nors ir tvirtai laikytis, ir tik saugotis neiškristi. O putos teškė į akis ir purslų lietumi sumerkė plaukus ir nužliaukė iki kojų. Žemyn.

Žemyn!

Tėvas mano, kad septintoji klasė nepakankama mano metuose, lyg būtų geriau išeiti iš aštuntosios, jos nebaigus. Kad ir iš aštuntosios, aš turėsiu laikyti egzaminus prie Švietimo Ministerijos. Karo Mokykla pageidauja brandos atestato. Bet jie negaus nė velnio! Su Koste mes pavažiuosime toliau. Kodėl mes negalėtume Ispanijos pasiekti. Senis kaupia savo rūsyje Jerezą ir Manzanillą, bet manęs nenori išleisti iš savo sumauto miestelio. Mes išeisime ir be jo. Kaip išėjome iš gimnazijos. Užteko tekš-

telti per burną kapelionui, ir jau blogai. Kapelionas susitvarkys, ir tu jam nieko, o senis mano, kad čia skandalas. Tai jam tik. Ir nežino jis, kad gyvenimas srūva ir daboklėje, ir laiko tekmė kaip tyčia čia geriausiai pajaučiama.

Dvi savaitės daboklės už tėkštelėjimą snukin kapelionui.

Įdomu, kiek jis gaus iš savo dvasinės vyriausybės?

Jis susitvarkys. Jei nemes savo kunigystės, jis tik pakeis vietą. Jis neš kaip nešęs sudėtas rankas prie altoriaus ir nuo jo paaukštinimo dairysis naujos simpatijos. Jų tiek ir tiek susirenka kapeliono mišioms. Bet senis to nesupranta. Jo trikampis išgaląstais žambais smenga klebonijon, nuovadon ir savo pagrindu — vaistinė telkia visą gaują niekšų ir bledūnų. Iš įvairiausių apskrities miestelio branžų. Mokytojų, urėdų, inspektorių, net policininkų, tokių kaip Audzijonis.

Audzijonis — nuovados viršininkas.

Jis atėjo ir įsakė man keliauti daboklėn, dviem savaitėm. Tėvas taip pageidavo ir jo draugas Audzijonis taip patvarkė. Motina norėjo išpirkti savo sūnų — vienturtį, ir paklausė, kiek už vieną nubaustojo parą pinigais.

— Pinigais tai būtų, jei neklystu, pagal paskutinį komendanto potvarkį, mieloji mano ponia, jei neklystu, tai gal kokia penkiolika litų...

— Penkiolika tik litų, pone Audzijoni? — nustebo ir nudžiugo motina.

— Taip, jūsų patarnavimams pasirengęs...

— Aš sumokėsiu.

— Jūs nesumokėsit! — atsistojo tėvas.

— Kodėl? — paklausė motina.

— Jūs nesumokėsit!

— Kodėl jūs taip manot? Man užteks tų keliolikos litų.

— Jų neužteks, kadangi jūsų sūnus yra nubaustas fiziniu būdu.

— Fiziniu būdu? — pakartojo motina. Ji tikrai iš pradžių nesuprato to "fizinio būdo". Tai rykštės, rekrūtų

kaladė arba varymas per šerengą, sustojus visiems nuovados policininkams su savo guminėmis lazdomis?

— Ne. Mes turime galvoje areštą. Ir paties kiečiausio režimo. Su duona ir vandeniu, su kietais narais, su blakėmis ir...

— Blakių tai tikrai nėra mūsų arešto namuose, pone Kūosa, — skubėjo laikyti tėvo įsibėgėjimą policijos viešpats Audzijonis.

— Gaila, kad nėra, — papūtė senis ūsus.

— Buvo. Visuomet būdavo. O dabar nėra. Tai, mat, nauji potvarkiai, kad švara ir žmoniškumas pirmoje vietoje. Juk nubaustieji irgi žmonės? Kaip jūs manote, gerbiamoji ponia? — galantiškai nusilenkė ir po to sustatė tiltu uniformuotą krūtinę Audzijonis.

— Aš kalbu apie savo sūnų, — trumpai, suglaustai, vis labiau traukdamosi savin, pastebėjo motina.

— Aš turiu galvoje nusikaltėlį, — replikavo jai mano tėvas.

Jis galėjo taip sakyti. Jis kerštavo mano motinai visur ir visuomet. Dėl jos vienturčio, dėl jos vienatinio sūnaus. Mano tėvas galvojo apie Žuolio mergaitę, ir tik dėl to, kad ji nebuvo su juo, jo namuose. Pagaliau jis turėjo kuo rūpintis. Savo pajėgumo ir padėties metuose jis veisėsi ir klestėjo kaip tikras mormonas. Jo vaikai bėginėjo plačioje apylinkėje, skleidė laikraščius autobusų stotyje.

Mano tėvelis galėjo daryti ką nori tarp dvidešimties ir trisdešimties metų. Jis plėšikavo ir vėliau, tik jau apkarpytais sparnais ir pramuštais pirštais.

Vargšė mano motina! Teturinti vienui vieną vaiką, ir tą patį uždarytą už geležų.

Bet ar jau taip bloga Audzijonio daboklėje? Tikrai ne — sutiko Algirdas. — Aš tenorėčiau, kad ji mane pamatytų visai laimingą ir nieko daugiau nebetrokštantį. Net nebenorintį baigti gimnazijos ir išeiti karo mokyklon.

O paskutinių dienų verpetas manęs visai neliečia. Aš ir galvosiu apie pašalinius ir kuo mažiausiai mane skau-

dinančius apsireiškimus. Širyt, pavyzdžiui, aš laimėjau butelį iš daboklės sargo Ruginio. Jį mes tinkamai išdažysime. O, jo rūšį aš jau pažįstu nuo keturioliktųjų metų. Mano tėvelis mėgsta spiritus vini, o visą artileriją bonkų vyno — tai jo svečiams. Ir ilgą laiką jis nežinojo, kas didžiausias jo vyno gerbėjas.

Kodėl aš esu tik sportininkas, ir mano kelias turi pasibaigti karo mokykloje? Kodėl aš nėsu poetas, kaip daugelis mano klasės draugų? Jie dainuoja apie drugelius ir vėjo smuikus, ir liepos šakoje dūzgiančias bites. Aš noriu pragysti visai kitu balsu. Ir aš dainuosiu apie vyno rūsį ir tėvelio didį dvarą, į kurį turėjau vogčia įsilaužti.

Tu, mama, nieko nežinojai, ir tau buvo baisiai gera matyti pro langą mano išdykavimus turgaus aikštėje. Po dideliais ir šviesiais vaistinės langais, nučiupinėtais katmiečių pirštų. Tada aš pradėjau bičiuliautis su savo tėvu, jam to nežinant. Ir, jam gal būt, nesuvokiant, kas išsivystys iš jo paties pragaištingos sėklos. Aš padainuosiu:

Po amžinai kaitria Andalūzijos saule prinoko tamsus, kaštaninis Jerezas. Mano pirštai apčiuopė jį drėgmėje ir tamsoje, apipintą voratinkliais ir apdumtą pelėsiais. Aš išspioviau pirmąjį gurkšnį, nes vynas iš Jerez de la Fronteros man buvo per aitrus. Aš geidžiau saldaus ir raudono, kaip Jėzaus aksominis rūbas Lacrima Christi iš Malagos. Vynas turi būti raudonas ir saldus. Kraujo raudonumas netinka vyno palyginimui. Kraujas užverda, bet negali kraujas garuoti, kaip garuoja audros apvaisinta žemė pirmąjį gegužės sekmadienį.

Gintarinis Taragona pakirto mano draugės kojas. Ji išsitiesė ir paklojo tos pačios spalvos plaukus ant pavasario žolės. Vynas ir meilė neišskiriamai globojami nakties. Todėl ji turėjo užmerkti savo mėlynas akis prieš tokio pat mėlynumo dangų gegužės vidudienį. Kam užteko drąsos tokią valandą pažvelgti atvirom akim į saulę? Ir neužmerkti akių, ir nesukąsti dantų iki metalinio griksėjimo, kad neištrūktų šauksmas "Ateik! Kad nenumir-

čiau šią minutę tavęs nesulaukdama! Kad pasilenktumei prie manęs ir mylėtumei!..."

Apie pirmąjį vyno gurkšnį mes privalome kalbėti su pagarba. Pirmoji žegnonė motulės rankose, pirmoji komunija mūsų kaimo bažnyčioje po liepomis ir kaštanais, kai ostija iškyla virš seno kunigo atnašaujančių delnų ir sminga į širdį auksiniais spindulių geluonimis. Pirmoji pasaka vos beatsekamoje, praamžinoje kūdikystės prieblandoje, jos ankstyviausiame priešaušryje. Kodėl tad mes turėtume užtroškinti pirmosios meilės įspūdį — ar tik tam, kad jisai atsiskleidė akinančiai šviesiame saulės amfiteatre, o ne juodoje ir tankioje naktų glūdumoje?

Mano tėvo rūsys tarnavo pirmiems savarankiškiems žingsniams. Mano paties džiaugsmui, susietam su nenusakomu svaiguliu ir mergaitės atsidavimu, neapskaitytu jokiose knygose ir jokiuose raštuose. Po vieną buteliuką iš pasiturinčio smaguriautojo, mėgėjo lentynų. Sudėliotų metais ir saulės gausa, pažymėta vynininko kalendoriuje. Nuo Jerezo iki Muscatello. Nuo gaižaus Bordeaux iki Sauterne, paliekančio ilgam barkūnų skonį atsitiktinio smaguriautojo gomuryje.

Aš paliečiau visas vyno rūšis mano tėvo, mėgėjo, rūsyje. Man patiko Marsala, kaip Achaja, kaip Porto ir Molinos. Kaip dvidešimt pirmųjų metų Rheinwein ir Moselwein. Aš ieškojau Madeiros ir lenkiau su malonumu senąjį Tokajų, mano delne palikusį išskirtinas žymes. O motina! Negi tu viso šito nežinojai? Kalbėti apie vyną vien tik malonumas, ko aš negalėčiau nusileisdamas viena pakopa žemiau.

Apie mergaites, nupirktas ir nugirdytas tėvo vynu, nuo keturioliktų iki dvidešimt pirmųjų mano amžiaus metų. Jų sąrašas būtų tolygiai įvairus ir turtingas. Sunku man šiandien patikėti, mama, kad viso šito tu nebūtumei žinojusi. Tu nenorėjai žinoti ir tik lepinai savo vienturtį. Kodėl vienos moterys tegimdo vieną kartą, kai kitoms ir dešimties per maža? Ar tik tam, kad savo sūnų,

savo vienatinį ir neįkainuojamą atiduotų kvailoms lemties užgaidoms? Šiandien man to užtenka ir net per daug. Ko gero, aš bandysiu atsukti savo laikrodį į tuos laikus, kai nebuvo nieko, nieko ir tikrai nieko. Net tavęs, mano mama...

Jam tik taip pasirodė, nes jei būtų sugrįžę Ruginiai, padėtis keistųsi sekundėmis. Ne. Ne. Tvaskėjo saulė kažin kur. Niauriame sunkvežimių urzgime, kurių neatsiejama dalis buvo Kostė, kaimiečių ratų klegėjime ir apsipirkusių miestiečių kalboje, skambėjo liūdesys ir melancholija. Jie eis, eis, eis savo kelius ir nueis. Ir nueis. Kad pasiliktų savo vietose tie, kuriems dar liko pora neišspręstų klausimų.

Jis pasivertė ir gulėjo rankas užlaužęs po savim, kaip surištas ir nežinąs, ko sulauks už valandos. Jis matė vingiuotą plyšį sienos ir lubų susikirtime. Jis platėjo. Jis pasidarė grėsmingai gilus ir platus, prisipildė kažko putojančio ir sunkaus.

Juoda, niūria pakrante ėjo motina ir ieškojo sau tinkamos vietos. Kur pakankamai gilu ir srovė klastingai įsisukusi verpetais. Kaip tyčia šioje vietoje skendo Žuolio mergaitė. Mokančiam plaukti tai tik šiaip sau malonumas, bet ji nemoka, ir todėl nepatartinos tokios vietos. Daug ko nemoka motina, tai nejaugi ji turėtų išmokti plaukti? Ji bus užmiršusi daug ką ir iš to, ką mokėjo, ir atsikračiusi kaip nepatogumo, kaip sunkaus balasto. Tik prisiminimų švystelėjimuose, lyg žaibo nuplieksta, ji graibėsi atkilusiuose jaunystės vaidiniuose, ir tuo pačiu grimzdo į juodą naktį, ją neišvengiamai turėjusią atvesti prie upės.

Ji prisėdo ant žolės, šalia pasidėdama savo dailų krepšelį, su veidrodėliu, šukomis ir visu tuo, kas reikalinga išėjus iš namų. Ir išėjus ilgesniam, nes taip rūpestingai ji tvarkėsi savo daiktuose, tarytum rūšiuodama juos ir atrinkdama, kas būtina palikti ant žolės ir ką nusinešti su savim. Ji tikrai nusineš kai ką ir su savim, kadangi tiek daug palieka ant kranto, ant vešlios žolės, po

skaisčia vasaros saule ir po baltu baltu debesim, įsidėmėtu paskutinį kartą. Mama!...

Jis šoko ir tuo pačiu pajuto, kaip kojos yra pakirstos ir atstumas didėja ir didėja, ir laikas atsigrįžta praeitin. O tenai, kitame upės krante, po svyruokliais, po verkiančiais gluosniais, savo senovinėje plokščiadugnėje valtyje, sėdi doktorantas Žiogas ir skaito knygas. Jo meškerės mirksta nenaudingai pasikorusios plūdžių ir jo pašiaustos barzdos šešėlis vandenyje panašus į žolių kuokštą. Kad susimanytų doktorantas patikrinti savo plūdes ir pakeltų akinius ant kaktos. Jo rankose irklai vandenį sieksniais ryja, ir patsai jis plaukia neprasčiau už ungurį. Tik keletas gerų pasispyrimų! Bet jis turi perskaityti skyrių ,regimai paženklintą pirštu.

Ir į vaistinę iš savo ypatingojo kambario išėjo tėvas ir įprastiniu mostu prisipylė seikėtuvą. Dešimt centigramų spiritus vini ir tiek pat aqua distilata. Keli lašai juodos ir tąsios, kaip sukrekąs kraujas, mikstūros, ir jo aštriais kampais nutekinta stiklinė suspindo juosvai gintariniu geltonumu. Jeigu jis sušuktų Žiogui, kad šis mestų savo knygą ir griebtųsi irklų, gal jis dar suspėtų. O jis tik pakėlė savo stiklinę prie išpuoselėtų ūsų ir tuo pačiu geltonumu nusidažė vanduo gelmėje, kur lėtai sukosi verpetas ir skendo kadaise mergaitė.

Savo balso jis nebepajėgė išskirti staiga kilusiame triukšme. Bildėjo, trūko kažin kas ir krito. Jis atsisėdo, nuleisdamas kojas ir įsikibdamas rankomis į guolio kraštą. Tuo jis stengėsi išsilaikyti sapno ir ūmai iškilusios tikrovės mišinyje. Prakaitu žliaukė jo plati, gaurais sužėlusi krūtinė. Jo pečiai blizgėjo, lyg būtų kas išvertęs kibirą vandens. Kaip sprendimo, kurs viską nukreips kita kryptimi, jis laukė atsiveriant durų, ir stingdančiame baimės šaltyje skaičiavo šiurpiai ištįsusią sekundę.

— Kaip tu atsirakinai duris?

— Sutikau Ruginienę turguje, ir ji man pasakė, kur padėtas raktas.

— Taip...

— Atnešiau tau užkąsti, Algirdai. Rankšluosčių, muilo, tavo skutimosi įrankius.

— Aš barzdos nesiskusiu. Pažiūrėsiu, kas išeis iš manęs po dviejų savaičių. Užkąsti? Nereikia. Petrute, aš visko turiu. Ir visko man užtenka. Gerų žmonių ir draugų net per daug, — tą sakydamas, jis dar nebuvo atleidęs konvulsiškai sugniaužtų pirštų, įsikirtusių į guolio kraštą. Jis tebesėdėjo plačiai išsižergęs ir atsilošęs. Trumpos maudymosi kelnaitės sudarė visą jo apdarą. — Dėl savo aprangos aš atsiprašau tavęs, Petrute. Svečių priiminėti aš tikrai nepasiruošęs. O, be to, vasara, ir toje prakeiktoje kamaroje velniškai tvanku.

— Tu jau spėjai pasigerti? — ji žiūrėjo į tuščius ir pusiau nugertus butelius, į konservų dėžutes, pusračiu išsidėsčiusias ant grindų apie jo raumeningas ir plaukuotas kojas, atlikusias ne vieną sportinį žygį. Regimai ją mažiausiai domino sportininko kojos. Ji tebestovėjo prie durų, kaip jas buvo pravėrusi, ir tebelaikė rankose atsineštąjį krepšį.

— Ne. Aš tik snūduriavau ir grūmiausi su sapnais. Pusiau miegodamas, pusiau praviromis akimis.. Žinai, Petrute, man būtinai reikia susigrąžinti savo laikrodį. Ar tu negalėtum sukombinuoti dvidešimties litų? Aš jų nepragersu — tikėk manim! Be jų aš neatsiimsiu laikrodžio iš lombardo.

— Ar yra ir tokia įstaiga mūsų mieste? — pakėlė akis mergina.

— Tokios įstaigos nėra. Bet Gordono krautuvė pilnai tos įstaigos funkcijas atlieka.

— Žinau tą...

— Laikas, taip. Jis eina savo keliu. Aš galiu būti jo aplenktas ir nustumtas pašalin. Tačiau negudru būtų žydui dovanoti už tokius niekus auksinį, itin brangų laikrodį. Atsimenant, be to, jog tai mamos dovana aštuonioliktųjų mano metų proga.

Jis pūtė dūmus, įdėmiai apžvelgdamas iš jų susidarančius debesis, tarsi svarstydamas, ar atsirastų geresnė priemonė išlaikyti pusiausvyrai šioje vietoje ir palaikyti tiesioginį ryšį tarp savęs ir merginos iš jo tėvo namų. Jis pasiteiravo:

— Kaip mama laikosi? Aš sapnavau ją keliais atvejais.

Ir tada pasisiekė atkimštą ir kiek nugertą alaus butelį ir užsivertė. Jo iškeltas smakras ir įtempta gerklė judėjo, ryjant dideliais gurkšniais atsivedėjusį alų. Statydamas ant grindų tuščią bonką, pažvelgė į merginą. Ji verkė.

Verkė tyliai ir praviromis akimis ir ašaros sunkiais lašais papsėdamos tiško ant rankų. Ji prasitarė ne tuojau, žymiai vėliau, Algirdui baigus cigaretę ir ją numetus rūkstančią į kampą.

— Ponia susirgo... Ką aš sakau? Ją ištiko širdies priepuolis.

— Tai vis ta pati liga. Ar sunkiai?

— Labai. Prieš valandą ji rėmėsi tik vienu prieš šimtą, daktaro žodžiais tariant. Paskui truputį atlyžo, ir aš atbėgau tau pranešti.

— Kur ji dabar?

— Ligoninėje. Daktaro Skliutausko priežiūroje. Jis širdies specialistas.

— Žinau. Jis ją gydė ir nugydė.

— Ne. Ją pribaigė paskutiniai įvykiai, — merginos lūpos buvo kietai sučiauptos, ir niekam nebūtų atsiradę drąsos prieštarauti jos žodžiams.

— Motinai reikia ramybės. Tai ir viskas. Ir neišsigalvoti naujų rūpesčių.

— Ponios vienintelis rūpestis — jos sūnus.

— Šiuo metu uždarytas daboklėje, kaip ir pridera latrui ir niekadiejui, — sarkazmu pratrvėrė jo lūpos tučtuojau ieškodamos ko nors užpildyti tuštumai. Jis pasiėmė cigaretę. — Bet kur aš bebūčiau, visur ta pati giesmė.

— Tu nėsi toks žiaurus, kaip rodais. Tu teisori pateisinti savo skurdą, Algirdai. Ponia tave viena teturi, tad su kuo ji begali dalintis savo rūpesčiais?

— Tai ir blogai. Visuomet buvo blogai. Nuo tos valandos, kai pradedu atsiminti motinos veidą, nieko kito aš nemačiau, tik baimę ir baimę, kad kur nepaslysčiau. Ir neužsigaučiau. Taigi. Aš neturėjau teisės užsigauti, o paslydimams sąlygas ji pati man sudarydavo kaskart geresnes ir geresnes. Aš nebežinau, kaip iki šiol nenusisukau sprando.

— O, koks tu! — sudejavo vargšė mergina, tebelaikanti rankose krepšį ir nepajėgianti perduoti savo uždavinio. — Mes čia kalbame, kas mums puikiai žinoma, o ponios valandos gal jau suskaitytos. Ir jos vienintelis troškimas išvysti savo sūnų.

— Daktarai jai pataria absoliučią ramybę.

— Taip. Ir kurią tik tu tegali suteikti.

— Aš? Na, jeigu aš, tai tikrai jos nepasigailėčiau. Savo motinai... Tik tu, Petrute, užmiršti, kad aš areštuotas.

— Koks čia areštas? Kas nori, gali įeiti ir išeiti. Eime, kad ir dabar, nieko negaišdami...

— O, tu per gerai manai. Kieman išeiti aš galiu. Bet gatvėje mane pasigautų Audzijonio policininkai ir atvarytų atgal, švaistydamiesi pistoletais ir guminėmis pitkomis.

— Tai tu pranešk Ruginiui. Jis neblogas žmogus. Ir tave išleis, — Petrutė šitaip stengėsi, kad užmiršo kur esanti, ir pasidėjo atsineštąjį ryšulį. Delne sugniaužta nosinėlė jau seniai buvo nušluosčiusi ašaras. Ji apsidairė, lyg ieškodama kur atsisėsti.

Algirdas nusijuokė traškiai ir atsilošdamas, kaip temokama juoktis tokiuose metuose.

— Ruginis tai tikrai vyrukas be priekaištų. Bet šiame reikale jis tiek tegali, kiek aš, sakysime, pavaduojant kleboną kanauninką ankstyvosioms mišioms. Ruginis tik daboklės sargas, ir, be to, dar apkrautas šimtais mies-

to valdybos darbų. Daug nesiterlinant, aš pasakysiu. Dvi savaites arešto man užtaisė mano tėvas. tad jis ir tegali mane išleisti.

— Aš nesuprantu, — Petrutės akys išsiplėtė ir sublizgo stiklu, kas paliudijo, jog ji tikrai pasimetė šio reikalo eigoje.

— Tegul tėvas pasikalba su savo draugu, nuovados viršininku. Jis parašys Ruginiui raštą...

Mergina sudejavo ir atsirėmė į sieną. Nuovargis brėžėsi jos poakiuose. Ji per daug stengėsi, norėdama gero. Paskutinės dienos ją buvo nualinusios — lygiai kaip jos ponią. Jos vardu tik ir kalbėjo.

— Dieve! Ar tu tikrai, Algirdai, negalėsi išeiti? Ir tu nepagalvoji, kad gali savo motinos nebepamatyti?...

Jis purtė galvą žiūrėdamas kažin kur pro merginos petį, ir tai nereiškė, kad jis nebenori ir net nebesitiki išvysti savo motinos. Jis labai jos buvo pasiilgęs. Savo motinos. Jis sapnavo ją. Tai kaipgi? Bet eiti prieš įstatymą, kuriuo pasirėmė jo tėvas, pasitelkdamas savo gėrynių draugą. Ne. Petrutė tą turėtų suprasti. Jis sakė:

— Tu pareik ir negaišdama pasakyk mano tėvui, kad motina nori mane pamatyti. Nieko daugiau. Jis žinos, ką daryti. Aš esu tėvo rankose. Vieną kartą bus mane kietai prigriebęs. Dvi savaitės — tai vienas niekis man. Bet šitokiu atveju nelabai gerai. Taigi, Petrute, vargše, nusiengusi mergele, tu tą pasakyk jam... Aš sapnavau motiną šios paros bėgyje kelis kartus. Paskutinis bus mane supurtęs... E, tegul kelmai! Su manim istorijos nekokios. O tiesa, ar nebuvo mama išėjusi šįryt iš namų?

— Ne, — įtaigojama staigaus paklausimo, pasakė mergina. Ir po to susimąstė, be žado krutindama lūpas.

— Nebuvo? Tai negi aš apsirikčiau? — paskutinį sakinį jis ištarė vos girdimu šnabždesiu.

— Taip. Ji buvo išėjusi į bažnyčią. Ji man sakė einanti bažnyčion...

— Ar kasryt mano mama eina bažnyčion?

— Ne, ji eina tik sekmadieniais... Ar tu to nežinai, kad klausi?

Algirdas vėl atsisėdo savo kietan guolin, ir išsitiesė atsilošdamas, nejučiomis įgaudamas tokią pat padėtį, kurioje jis sutiko įeinančią Petrutę. Jo variu įdegę pečiai, jo galinga krūtinė nurasojo smulkučiais prakaito lašeliais. Tai atsitiko staiga, jam pačiam nesuvokiant ir esant visai skirtingoje plotmėje. Jo plačiai išmestų kojų tarpe ir apie jas mėtėsi tuščios ir pusiau nugertos bonkos, cigarečių pokeliai ir šprotų dėžutės. Nuorūkų ir pelenų ten buvo tiek ir tiek. Jis pasakė, lyg užversdamas vieną knygos puslapį, lyg užversdamas pačią knygą:

— Mano mama buvo atėjusi čia, šįryt, tarp ketvirtos ir penktos. Aš girdėjau jos žingsnius, tik nespėjau prišokti prie lango ir jos pamatyti. Nejau tai buvo paskutinė man suteikta akimirka?...

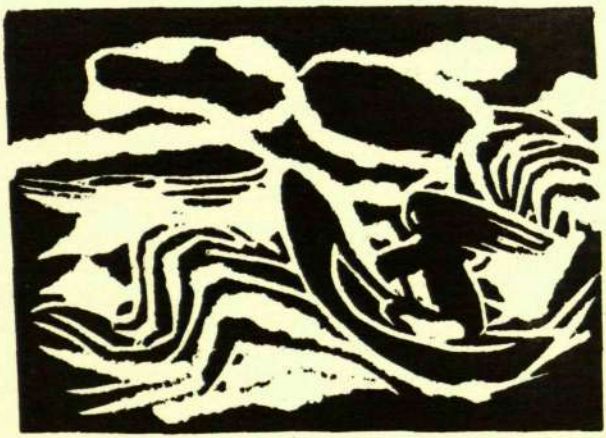

NEPRIKLAUSOMOJI LIETUVA ŠIANDIENIU ĮVERTINIMU: II

Ne nuopelnas, kas geriau už tai, kas anksčiau buvo. Ne tai nuopelnas, kas buvo gera, bet liko praeityje su vakar diena. Didžiuotis tektų tuo, kas buvo gera *ir dar šiandien* tebeturi teigiamos reikšmės.

VALTERIS BANAITIS

Ne visada tai, kuo bendruomenės nariai didžiuojasi, yra būdingiausi jos bruožai. Ne visada stebėtojo iš šalies bus tai, kas bendruomenės nariui sukelia pasididžiavimą, lygiai gerai įvertina. Aiškindamas, dėl ko jis didžiuojasi savąja bendruomene, jos narys gali joje kartais įmatyt ir tokių dalykų, kokių ryškesne forma nebūta. Kita vertus, jo žvilgsnis nebūtinai iš karto apčiuops visa, kuo net ir jis pats, specialiai paklaustas, rastų pagrindo didžiuotis.

Šiomis kvalifikacijomis nenorima mesti abejonės dėl žemiau spausdinamųjų pasisakymų tikroviškumo ir svarbos. Šie pasisakymai — ypač jeigu sugretinsime su ketvirtajame **Metmenų** numeryje spausdinsimais atsakymais į klausimą "Kokiais reiškiniais Nepriklausomojoje Lietuvoje gėdinatės?" — gali atskleisti objektyvią Nepriklausomosios Lietuvos tikrovę, bet jie gali tos tikrovės visapusiškai ir neatverti. Jų svarba yra ta, kad jie nurodo,

koks Nepriklausomosios Lietuvos **vaizdas** yra išlikęs trem tyje sąžiningai apie ją galvojančiuose šios — šiaudien jau istorinės — Lietuvos žmonėse. Vaizdas, kuris, gal būt, ne menkiau atskleidžia atsakančiųjų mentalitetą, kaip ir faktinąsias NL charakteristikas. Bet mums juk negali būti nesvarbu sistemingai išsiaiškinti, **kas šiandienių lietuvių vertinama.**

Šiame **Metmenų** numeryje spausdiname atsakymus į klausimą "Kuriais Nepriklausomosios Lietuvos aspektais labiausiai didžiuojatės?"

1. ŪKIS

ALGIRDAS JULIUS GREIMAS: Nepriklausomosios Lietuvos *idealus vaizdas* — toks, kokį jį aš pats sau pasirinkau ir svetimiesiems, pasitaikius progai, pateikiu: *Lietuva* nėra nei rusiškas, nei vokiškas (šitaip dažnai prasideda pasikalbėjimai apie Lietuvą), bet *skandinaviško tipo kraštas.* Tai maža, darbšti, taikinga ir kultūringa tauta.

Tokiam gerokai suidealintam vaizdui pagrįsti imu iš 1918-1940 m. realybės pagrindinius, mano nuomone, pasididžiavimą ir pasitikėjimą lietuvių liaudimi keliančius elementus. Labai reikšmingu faktu laikau žemės ūkio pakaitą iš javų ūkio į gyvulininkystę, kuri įrodo ne tik dvasinį lietuvio ūkininko lankstumą ir įgimtą inteligenciją, bet ir aukštas skubiai sukurtų kaimo kadrų kvalifikacijas. Lietuvis kaimietis — ne mistiško tautos genijaus reiškėjas, bet gabus ir darbštus ūkininkautojas; lietuviškieji kaimo kadrai — pradžios mokyklų mokytojai, agronomai, pieninininkai, kooperatininkai — štai kas, mano įsitikinimu, buvo tikrai vertinga Lietuvoje. Na, ir, žinoma, šių dviejų socialinių sluoksnių darbo ir pastangų rezultatai: krašto ūkio našumas ir kooperatinių ūkio formų — panaikinančių parazitinius tarpininkus — išsivystymas (27).

TEODORAS DAUKANTAS: Žemės reforma buvo studijose laikoma pavyzdinga, pavyzdžiui, ispanų tyrinėtojų jos kooperatyvu sistema ir organizacija nustebino propagandos apie panstewko litewskie "negalavimus ir skurdą" (girdi, Kauno Lietuva tai "ekonominė nesąmonė") suklaidintus atvykėlius — pabėgėlius iš Lenkijos (28).

VANDA SRUOGIENĖ: Bene svarbiausias teigiamas reiškinys buvo Steigiamojo Seimo pravestoji žemės reforma. Bežemiai ir mažažemiai, gavę nuosavybei taip lietuvio brangintamos

ir trokštamos žemelės, iš karto gavo ir imunitetą prieš komunizmą, pasidarė natūralūs jo priešai. Lietuviai iš seno, nuo proistorės laikų, buvo pratę gyventi vienkiemiais (tik XVI a., per garsiąją valakų reformą, valstiečiai daugely vietų buvo suvaryti į kaimus), tad iš seno laisvi ūkininkai individualistai, pradėjo darbščiai ir kūrybingai tvarkytis. Žemės reforma pasiekė savo tikslus ir politinėje plotmėje, ir tautinėje, ir ūkinėje. Pastaruoju punktu būtų buvę daugiau padaryta, jei vyriausybė naujakurius būtų daugiau parėmusi ir apskritai nebūtų ūkininkų apkrovusi pernelyg sunkia našta. Lietuvis tapo pririštas prie savos žemės, neieškojo duonos kitur, lenkiškumo centrai — dvarai — buvo likviduoti, pakilo produkcija, komunizmas mūsų žmonių nebeviliojo. Žinoma, buvo čia padaryta daug klaidų, daug netikslumų, bet iš esmės — žemės reforma padėjo tvirtus pagrindus nepriklausomai, tautinei Lietuvos valstybei (29).

JERONIMAS CICĖNAS: Žemės reforma! Suglaustai ir sausai tariant, 1920-40 m. būvyje viensėdžiais išskirstyta 1,7 milij. ha kaimų žemės, išdalinta naujakuriams, mažažemiams, miestų gyventojams ir organizacijoms daugiau kaip 0.5 milij. ha dvarų plotų, įkuriant apie 40,000 naujakurių ūkių ir pridedant žemės 90 tūkstančių mažažemių (žr. J. Krikščiūnas, "Ūkio laimėjimai N. Lietuvoje", *Lietuvos žemės ūkis ir statistika*, Dillingen, 1948 m.). Apskritai, žemės reforma palietė apie 60 % visos respublikos ploto.

Vilniaus krašto lietuvis didįjį žemės reformos faktą sutiko ir svarstė ne tiek protu, kiek širdimi. Išėjo vyras, sūnus ar kaimynas į savanorius, išėjo kažko neapibrėžiamo šaukiamas. Ne be reikalo. Gal krito? Bet kyla gyvenimas, kuris, būdavo, teišdrįstama dvare ar sapne išvysti. Sužeistas? Invalidas? Bet ne alkanas. Patvorin be globos nenutėkštas. Ir tikslas pasiektas. Dievuli, Dievulėli, visur sava, nors eitum praeitum valsčius ir apskritis. Lietuva jau faktas. Ir faktas, kad ta Lietuva ne svetimųjų kokių pabaldų, bet sava iš pat arimų, nuo velėnos, nuog žemės smiltelių.

Čia, Vilniaus krašte, vergija ir jungas. Bet ir čia gali būti kada nors teisybė. Ir nejučiomis,palaipsniui, pamečiui brango tėvų ašarom ir prakaitu įsunktas rėželis, sava palėpė, sava padangė, kartais saulėtesnė, kartais rūškana, kaip skausmas ir alkis. Susirezgė į vieną idėją ir legendą, kad gali būti lygus gyvenimas artojui, žvejui, amatininkui ir mokytiniui. Lygios teisės ir lygi pareiga. Yra prasmės gyventi ir ištverti! Ištverti ir apsaugoti kalbą, dainą ir raštą audimėlyje. Nėr laisvės bažnyčioj, tai malda ir giesmė savoj palaukėj, kai gegužė žiedais žemę puošia ir laisvės dar labiau ilgu. Besispirdamas, kaip ąžuolas vėjų

pagairėj, prisiaugino savo inteligentijos, ir pats prapruso. Lietuva jau nebe knygnešių, maištininkų, benamių — bevardžių vizija, bet konkreti, kaip saulė savo take, kaip akstinas, kaip vėliava mūšio siauty.

Matė žemės reformos palaimą ir nuosaikieji lenkai valstybininkai, ypač po ultimatumo, kai nuvažiuodavo ir savo akimis matydavo. Bet cenzūra nemėgo. Baimė visada plačių akių... (30).

JONAS PAPLĖNAS: Iš caro Rusijos, laikiusios Lietuvą okupuotą per 120 metų, 1918 metais atsikūrusi Lietuva gavo labai menką pramonės palikimą. Pramonei ugdyti Lietuva, rusų akimis žiūrint, nebuvo strategiškai patogi vieta. Rusijos carams Lietuva rūpėjo tik kaip būsimojo susirėmimo su vakarų kaimynu kovų zona. Todėl jiems ir rūpėjo tiesti Lietuvoje strateginės reikšmės plentus ir kurti tvirtoves, visiškai nepaisant vietos gyventojų gerovės ir pavergto krašto interesų.

Nusikračius okupantų "globos" atsivėrė nauji galimumai. Tiesa, sąlygos pramonei, ypač sunkiajai, augti Lietuvoje nebuvo palankios, nes joje nebuvo nei anglies, nei metalų rūdos, nei naftos. Ir vis dėlto jos pramonė augo labai sparčiai. Tai vaizdžiai liudija pramonėje dirbusiųjų gausėjimas. Tame plote, kurį vėliau apėmė N. Lietuva, prieš I Pasaulinį karą buvo apie 12,000 darbininkų. 1926 m. visose Lietuvos įmonėse, kuriose buvo ne mažiau kaip 5 dirbantieji, dirbo jau 18,044, o 1939 m. sausio mėn. jų skaičius siekė jau 38,227. Taigi vien per paskutinį N. Lietuvos dešimtmetį pramonėje dirbusių skaičius paaugo daugiau kaip dvigubai, nuo nepriklausomybės pradžios net trigubai.

Esant nepalankioms natūralinėms sąlygoms sunkiajai pramonei, buvo ugdoma vad. smulkioji, apdirbamoji, pramonė. O ši pramonės rūšis kaip tik reikalauja daugiau specialistų, iniciatyvos ir sumanumo, negu sunkioji pramonė, teikianti rinkai žaliavas, pusfabrikačius arba sunkaus svorio gaminius, kuriems dėl transporto išlaidų mažiau tėra pavojinga tolimesnių gamybos vietų konkurencija.

Nepr. Lietuvoje labiausiai išaugo maisto ir tekstilės pramonė. Kai pirmosios darbininkų skaičius 1926-38 m. laikotarpiu padidėjo 2½ karto, antrosios jis pašoko net 5 kartus. Gyventojų skaičius per tą patį laiką paaugo tik apie 12%. Vadinasi, vis didesnis N. Lietuvos gyventojų skaičius rasdavo pragyvenimo šaltinį Lietuvos pramonėje. Reikia atsiminti, kad į tą Lietuvos industrializacijos laikotarpį įėjo pasaulinė 1929-33 metų depresija, skaudžiai palietusi ir Lietuvos ūkį.

Krašto pramonėjimas buvo labai reikšmingas procesas, nes drauge su augančia pramone kyla ir jos gyventojų medžiaginis

gyvenimo lygis. O medžiaginis pajėgumas sudaro palankesnes sąlygas ir kultūriniam kilimui. Be viso to, auganti krašto pramonė stiprina ekonominį jo nepriklausomumą.

Tiesa, gyvenimo lygis Lietuvoje dar nebuvo toks, kokio norėjome. Tačiau gyventojų mitybos požiūriu *jis* buvo aukštas. Prof. J. Krikščiūnas 1946 m. *Lietuvos Žodyje* , Detmolde, Vokietijoje išspausdintoje studijoje "Kokia buvo Nepriklausomos Lietuvos pažanga" sako: "Gyventojų mityba yra pirmos eilės reikalas. Dvasinių mokslų atstovai jos reikšmės nedavertina, bet tai yra pagrindas, kuriuo remiasi medžiaginė ir dvasinė gyventojų gerovė. Nedavalgęs žmogus negali sėkmingai dirbti nei fizinio, nei protinio darbo; visuomenėje įsigali ligos, mirtingumas pakyla; visa žmonių galvosena laikosi daugiau maisto reikalų sferoje, negu kitose, ir ypatingai dvasinės kūrybos dalykuose".

Kiek yra šiuose žodžiuose tiesos, patys patyrėme II Pasaulinio karo metu, ypatingai gyvendami skurdžiose pabėgėlių stovyklose.

Pasirėmęs vokiečių mokslininko prof. dr. O. Mielecko darbu "Lebensmittelverbrauch per Jahr in europaeischen und Mittelmeerländer in Durchschnitt 1935-38 in kg.", prof. J. Krikščiūnas paskelbė 10 valstybių gyventojų mitybos lentelę,kurioje jos pagal 1935-38 m. suvartoto maisto kaloritetą išsirikiavo taip: Danija 3,200, Švedija 3,200, D. Britanija 3,100, Pabaltijys (Lietuva, Latvija, Estija) 3,000, Prancūzija 2,700, Sov. Rusija 2,300, Jugoslavija 2,200 ir Turkija 2,100 kalorijų vienam žmogui vidutiniškai per dieną. Iš 10 valstybių Lietuva mitybos požiūriu buvo ketvirtoje vietoje. Joje gyventojai maitinosi geriau nei Prancūzijoje, Italijoje ir kitur, jau nekalbant apie Sov. Rusiją, kuriai, žinant sovietinės statistikos frizavimo metodus, vargu ar galima patikėti ir ta šešta vieta, kurioje ji atsidūrė.

Didelį šuolį pažangiųjų Vakarų pasaulio valstybių link N. Lietuva nušoko socialinės žmogaus apsaugos srityje.

Apie betkokį palikimą šioje srityje neverta net kalbėti. Betkokia socialinė naujovė caro politikams reiškė ne ką kita, kaip pastovaus carinio režimo pagrindų griovimą. O tų pagrindų griauti jie nebuvo pasiryžę.

Pradėjusi beveik nuo socialinės abėcėlės, Nepriklausomoji Lietuva suskubo sukurti gana modernų darbo apsaugos ir socialinio aprūpinimo aparatą, įstatymo keliu nustatė 8 val. darbo dieną, paskelbė švenčių ir poilsio įstatymą, sunormavo žemės ūkio darbininkų samdą, sukodifikavo pramonės darbininkų samdos nuostatus, paskelbė jų sveikatai ir gyvybei saugoti taisykles, sunormavo darbininkų-mokinių samdą ir paskelbė eilę kitų įstatymų ir taisyklių, siekusių sutvarkyti darbo ir kapitalo san-

tykį ir apsaugoti silpnesnįjį elementą.

Socialinio draudimo keliu Nepriklausomoji Lietuva ėjo taip pat sparčiai: 1926 m. ji įvedė plačios apimties privalomą darbininkų ligos draudimą per ligonių kasas, 1937 m. paskelbė dirbančiųjų draudimo nuo nelaimingų įvykių pramonėje, statyboje, transporte ir kt. įstatymą, o 1938 m. tą draudimo rūšį praplėtė ir žemės ūkyje dirbantiesiems.

Be socialinių vidaus įstatymų, N. Lietuva 1931 m. ratifikavo šias tarptautines konvencijas, normuojančias moterų ir vaikų nakties darbą, darbo dienos ilgį, poilsį, ligos draudimą, savų piliečių ir svetimšalių darbininkų traktavimo lygybę nelaimingais atvejais ir kt.

Prisiėmusi tarptautinius darbo apsaugos įsipareigojimus, Nepr. Lietuva pademonstravo socialinį savo subrendimą ir norą siekti socialinio teisingumo (31. Bet plg. Nr. 61).

VYTAUTAS ČEPAS: Nepriklausomosios Lietuvos gyvenimas negali nepalikti atmintyje *išlaikytos lygsvaros bruožo*. Lietuvos atkūrimas 1918 m. buvo daugeliu atvejų sunkesnis negu mūsų kaimynų estų, latvių ar lenkų: pastarieji atsistatė žemėse, kurios turėjo miestus su, ano meto akimis žiūrint, moderniais įrengimais, pastatais, universitetais ir t. t.

Lietuva neturėjo net sostinės. Iš buvusio 40,000 gyventojų tvirtovinio Kauno miesto, kurio didžioji dalis buvo pritaikyta laikyti gausiems rusų garnizonams, reikėjo pasidaryti 112,000 gyventojų sostinę. Kanalizacija, vandentraukis ir t. t., tokie savaime suprantami dalykai bet kokioje urbanistikoje, buvo tada Lietuvoje nežinomi. Dar 1923 m. Kaunas tebeturėjo griovius, skiriančius gatvę nuo šaligatvio, lietaus vandeniui nutekėti ir po porą lentų šaligatvio vietoje žmonėms praeiti maždaug sausai per kiekvieno lietaus purvą. Butų gyventojams, pastatų valstybinėms įstaigoms, patalpų universitetui — viso to Lietuva verkiamai stokojo.

Jei jau 1933 m., atseit, per 10 metų, vaizdas pasikeitė nebeatpažįstamai, ir pasikeitė ne tik Kaune, bet Ukmergėj, Šiauliuose ir kt. miestuose ir kaimuose; jei atsirado nauja pramonė, pagerėjo keliai, įvestas visuotinis pradžios mokslas; jei Lietuva turėjo be universiteto naujose patalpose dar bent keturias aukštąsias mokyklas; jei įvestas visuotinis ligonių draudimas, kurio nė Amerika dar šiandien neturi, — tai yra nepriklausomo gyvenimo entuziastingi laimėjimai. Juo didesni laimėjimai, kad jie pasiekti be jokios Jungtinių Tautų Organizacijos ar Marshallo Plano pagalbos ir pasiekti per trumpą dešimtmetį.

Visi šie ūkiniai laimėjimai pasiekti, taip sakant, be defici-

to: Lietuvos užsienio prekybos balansas išliko iki paskutiniųjų aktyvus Lietuvos naudai, ir Lietuvos litas, pradėjęs kaip lygiavertis JAV daimui — 10 centų, pabaigė pakilęs iki 16 ir 2/3 amerikinio cento.

Ūkiškas "gaspadoriškumas" su išlaikyta *pažangos ir tradicijos lygsvara* yra nuostabūs lietuvių administracinio genijaus požymiai, kurie raudonu siūlu ėjo per visas buvusias politines ir ekonomines krizes.

Iliustracijai kad ir toks pavyzdėlis. Lietuvos ūkininkas atstovavo įsišaknijusiam konservatizmui. Bet, kita vertus, jis lengvai prisitaikė, kai ekonominė padėtis to reikalavo. Pradžioje vertesis grūdų pardavimu, jis sugebėjo greit pereiti į sviesto ir pieno ūkį, kai tik jam atsirado rinka, ir persimetė į bekonų ir paukščių ūkį, kai Vokietija (Hitlerio) politiniais sumetimais uždarė Vokietijos rinką Lietuvos pieno produktams.

Arba vėl. Kai staiga paukščių eksportui liko uždarytos sienos ir masėmis priaugintų žąsų pertekliui nebuvo kur dėtis, vyriausybės "gaspadoriškas" potvarkis nustatė, kad kiekvienas algą gaunąs tarnautojas ir profesionalas turi nupirkti pagal užimamo darbo dydį nustatytą žąsų skaičių nustatytomis kainomis. Gal tai liks humoristiniu atsiminimu, kai prisiminsime, jog būta ir tokių laikų, kada pakviestasis į svečius patetiškai atsakydavo: "Jei keptos žąsies nebus, ateisiu". Bet jei palyginsime su tuo pat metu Brazilijoj vykusia kavos deginimo, Amerikoje — pieno pylimo į upes, o Prancūzijoje — vyno laistymo į kūdras akcijas atitinkamo produkto kainai išlaikyti įprastinėje aukštumoje, ar lietuviškasis potvarkis nebuvo racionalesnis ir humaniškesnis? Ir jis gal net sėkmingiau išsaugojo operatyvinę žąsienos kainą ir efektingiau apsaugojo ūkininką nuo naujos ekonominės krizės bangos (32).

2. BENDRUOMENĖ

LEONARDAS DAMBRIŪNAS: Nemažesnio pasididžiavimo vertas dalykas tai tautinio sąmoningumo sustiprėjimas nepriklausomybės laikotarpiu. Tai tuo metu sukrautas kapitalas, kurio rūdys nesuėda ir grobikai nepajėgia išplėšti ir vargu kada išplėš, nenužudę pačios tautos (33).

VALTERIS BANAITIS: Nepriklausomoji Lietuva grąžino lietuvių tautai jau beblėstantį tautinį veidą; konsolidavo jau beyrančią natūralios žmonių bendruomenės sąmonę; kėlė kelis milijonus žmonių iš liaudies luomo pasyvios letargijos į sąmoningai aktyvios tautos būseną.

Tai yra Nepriklausomosios Lietuvos nuopelnas, kurį — bent

mano nuomone — teigiamai įvertins istorija...

Užteks pažvelgti į mūsų kaimyninę Gudiją, į "sugudėjusius" Lietuvos rytinius pakraščius. Čia, pradedant spaudos draudimu, žmonės masėmis prarado kalbą ir tautinę sąmonę. Kas liko, buvo ne nauja kalba, bet primityvus žargonas; visus jugianti tautinė sąmonė išblėso, visuomenė "atomizavosi", žmonės tapo čiabuviais, "vietiniais".

Galėtumei džiaugtis, kad jie tokiu būdu "atsikratė nacionalizmo" — jeigu tai nebūtų automatiškai sukėlę gyvenimo standarto kritimą, visuotinį skurdą, neapsakomą vargą ir smukimą. Su tautine sąmone išnyko jungiamasis elementas, paliko ir sustiprėjo skaldomasis. Pametus pagrindinę susižinojimo priemonę kalbą, atsiliko gyvenimas. Neišvengiamai lyg šios dienos tie "sugudėję" pakraščiai "tarnauja" kitiems žmogienos — gamybinės žaliavos — rezervuaru. Nustojusius būti "sau žmonėmis" (Vydūnas) kiti žmonės ėmė traktuoti "taip sau žmonėmis".

Be tautinio atgimimo, ir, svarbiausia, be 22 metų nepriklausomybės, kuri sucementavo tautos stuburkaulį, kad jis nepalūžo nei naujų okupacijų audroje, Lietuva šiandien taip pat būtų "sugudėjusi", t. y. ir materialiai nepataisomai susmukusi. Vis dėlto to nėra. Okupuotosios Lietuvos jaunimas ir šiandien garsus visoje Rusijoje savo dideliu patriotizmu: jis, o ne kas kitas, išsaugojo žmones nuo visiškos demoralizacijos, beribio materialinio kritimo, leido išvengti žalingo visuomenės "atominimo".

Kas gi priešinosi buvusiam ir tebevykstančiam antižmogiškam technologijos siautėjimui? Kas gi apsaugojo žmones nuo atomėjimo, pavertimo materija, nuo "sunaudojimo" — kurį Stalino asmenyje pasmerkė net patys komunistai. Stipriausia apsaugos pilis buvo senieji, amžių išauginti natūralūs visuomeniniai junginiai.

Teisybė ir religijos; bet šių įtaka per daug priklauso nuo jų *tiesų skelbimo* — kurį nesunku uždrausti. Priešinosi natūrali bendruomeninio gyvenimo užuomazga šeima; bet ji per mažas ir trapus vienetas paveikiam pasipriešinimui. Gal geriausiai, kad ir dideliais nuostoliais nuo šito apkvaišimo apsigynė tauta — kalbinė, paprotinė, vienų tradicijų ir vienos sąmonės bendruomenė.

Nemoku aš "moksliškai" apibūdinti tautos, šeimos ar žmogaus esmės, bet žinau ir praktika kaskart parodo: *tauta yra vienas tų didžiųjų atsargūnų, kurie apsaugojo ir apsaugos žmoniją nuo kriminalistinio kvaišo ją paversti į techninę žaliavą...*

Yra didelis Nepriklausomosios Lietuvos nuopelnas, kad ji sutvirtino mūsų tautinę sąmonę. Tai tarsi pačios istorijos jai

padiktuotas uždavinys, kurį ji įvykdė nė nežinodama, kokią didžiulę ir pažangią reikšmę tai turės ateičiai (34).

JUOZAS KAMINSKAS: Mane ir šiandien tebežavi "jaunuoliškas" mūsų kaimo veržlumas, kurį jis parodė jau pat pirmaisiais nepriklausomojo gyvenimo metais, retu sugebėjimu ir spartumu prisitaikydamas prie naujų gyvenimo sąlygų ir pasinaudodamas galimumu laisvai tvarkytis. Kaimo iniciatyva koncentravosi ties dviem uždaviniais: kelti ir moderninti žemės ūkį ir šviestis. Kas buvo pasiekta, žinome ir kartu suprantame, kad be laimėjimų šiose srityse būtų buvęs neįmanomas valstybinis Lietuvos gyvenimas (35).

JONAS MULOKAS: Laikyčiau pasididžiuotinu Lietuvos švietimo darbuotojų ar visos senosios kartos lietuvių šviesuomenės idealistinį ir tautinį nusiteikimą, kurio dėka jie per tą trumpą Lietuvos laisvės laikotarpį sugebėjo įdiegti Lietuvos mokyklos jaunuomenei, o per ją ir senesnei kaimo kartai tiek gražaus idealizmo ir herojiško patriotizmo. Ir savo amžiaus laikotarpiu tai aiškiai mačiau, sulygindamas 1923 ir 1939 metų to paties mano tėviškės kaimo tų pačių žmonių galvoseną bei nuotaiką (36).

Nr. 35 liudija spontanišką kaimo veržimąsi į medžiaginę gerovę ir į mokslą, gal būt, pirmoje vietoje kaip priemonę medžiaginei gerovei pasiekti. Nr. 36 pabrėžia vyresnės kartos kultūrinio elito vaidmenį, įkvėpiant šiam veržimuisi patriotinę ir idealistinę nuotaiką. Šių dviejų veiksnių sąveika, gal būt, ir bus davusi Nepriklausomajai Lietuvai tą dinamišką veidą, kurį daugelis atsakiusiųjų joje pastebi. Nr. 36 sugretinimas su Nr. 14 ir Nr. 15 duoda pagrindo spėti, kad "naujoji inteligentija", aktyviau jau nebedalyvavusi tautiniame atgimime ir laisvės kovose, buvo laikoma pernelyg suburžuazėjusi — ir tuo skirtinga nuo senesnės, "kovose užgrūdintos" inteligentijos. (Ši "naujųjų žmonių" savybė pastebima visuose dinamiškuose sąjūdžiuose, nuo revoliucinių iki religinių. Ji nenepaprastai ryški ir sovietų komunistų partijoje).

Bene iš antrojo Nepriklausomybės dešimtmečio, dėl minėtosios priežasties, ir kyla neigiamosios "inteligento" sąvokos žymės, atliepiančios baltarankį, patogumus mėgstantį materialistą, bet ne neramios dvasios intelektualą

ir ne idealistą kovotoją? Bene leidžia tai susiformuluoti žymios naujojo elito dalies "vidinio iškirmijimo" sąvoką? Bene bus konkretusis šios sąvokos turinys priežastis ir tų "neigiamų reiškinių, kurie šiandien žudo mūsų emigraciją — greito nutautimo, prisitaikymo, oportunizmo, nepaisymo moralės principų" (Nr. 11)?

3. POLITIKA

VALTERIS BANAITIS: Gera vadinčiau tą valstybę, kuri sugeba galimai didesnei savo gyventojų daugumai duoti galimai didesnę gerovę, tai įvykdant galimai geresnėmis (moraline prasme) priemonėmis, kiek tai leidžia gyvenamojo laikotarpio ir duotosios vietos sąlygos.

Ta prasme Lietuvos nepriklausomojo valstybingumo dvidešimtmetis buvo "geras", visiškai save pateisino. Jis buvo tarsi šviesi diena Lietuvos gyvenime, tarsi gaiyi šviežio oro srovė ilgų šimtmečių tvankume (37).

LEONARDAS DAMBRIŪNAS: Laikau labiausiai pasididžiavimo vertu dalyku faktą, kad lietuvių tauta nepriklausomybės laikotarpiu įrodė galinti gyventi savarankišką, nepriklausomą valstybinį gyvenimą. (Prieš nepriklausomybinį laikotarpį nevienas iš pačių lietuvių galvojo, kad tokia maža, neturtinga ir tokio palyginti neaukšto kultūrinio lygio tauta negali susikurti savo valstybės (38).

MYKOLAS VAITKUS: Visų pirma — pačiu nepriklausomosios demokratinės valstybės įkūrimu: tai — beveik stebuklas, kad tokia maža tauta, neturinti pakankamo inteligentijos kadro, neturinti valstybinio, administracinio, ekonominio, militarinio ir kt. patyrimo, be reikiamų valstybei išteklių, apsupta priešų, kurie aktyviai jėga priešinosi nepriklausomos Lietuvos įkūrimui (rusai, lenkai, iš dalies vokiečiai), nepalankiai nusistačius kai kurioms galingoms valstybėms (kaip štai Prancūzijai), vis tik įstengė valstybę sukurti, ir tai visai padorią! (39).

VINCAS RASTENIS: Pasididžiuotina, man atrodo, yra tai kad Lietuva atsikūrė nepriklausoma valstybe. Nuostabiausia, kad lietuviai sugebėjo tai padaryti beveik "iš nieko", teturėdami labai menkus išteklius ir beveik visai neturėdami valstybei tvarkyti patyrusių žmonių. Labai trumpu laiku Lietuva pasidarė normali, tvarkinga valstybė, veikusi neblogiau (kai kada net geriau) negu kitos senesnės ir geresnėmis sąlygomis susikūrusios valstybės (40).

VLADAS JAKUBĖNAS: Visos trys Pabaltijo respublikos gali tikrai pasididžiuoti tuo, kiek daug buvo pasiekta tokiu trumpu laiku. Pastudijavus istoriją daugelio kitų valstybių, nesenoje praeityje atgavusių nepriklausomybę, gaunasi labai naudinga išvada Pabaltijui. Pavyzdžiais gali eit valstybės, atgavusios laisvę antrojoje XIX a. pusėje, kaip Bulgarija arba Centrinės ir Pietų Amerikos respublikos, kurios jau pusantro šimto metų kaip nepriklausomos. Pasižiūrėjus, kiek ten yra pasiekta, dažniausiai galime tik nustebti, kokios didelės ir greitos pažangos būta Lietuvoje. Atrodo, kad *mūsų valstybinis organizmas buvo iš esmės sveikas;* nors jis ir sirgo kone visomis neįsibuvusiai valstybei tipiškomis ligomis, tačiau jam sekėsi gan greit negalavimus nugalėti arba juos nesunkiai persirgti (41).

VANDA SRUOGIENĖ: Steigiamojo Seimo pravesta krašto demokratizacija — panaikinant luomus, titulus — pasiekė, kad Lietuva tapo viena iš retų pasauly tikro demokratiškumo oazių.

Steigiamojo Seimo tolerantumas kitataučių požiūriu tęsė gražiąsias Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos tradicijas. Turint galvoje tą sunkų politinį momentą, kuriuo konstitucija buvo kuriama, ypač pasididžiuotinas jos turinys: lietuviai valstybės vyrai kovojo už egzistenciją, bet kartu nerodė tendencijos smaugti kitų piliečių, kurie dėl susidariusių istorinių sąlygų iš seno jų krašte gyveno (42).

JUOZAS KAMINSKAS: Pabrėžiu nepaprastai spartų politinį sąmonėjimą (43).

VYTAUTAS VARDYS: . . . lietuviškosios politinės sąmonės ir elgesio iki 1939-40 m. pasiektą subrendimą. Didelį įspūdį man darė dešiniųjų ir kairiųjų grupių sugebėjimas susikalbėti (kad ir politinių sąlygų verčiamiems). (Plg. Nr. 24). Dar didesnį — Lietuvos valdžios elgesys atžvilgiu lenkų karių, pabėgusių nuo bolševikų ir vokiečių, ką tik karui prasidėjus. Humaniškumas ir atjautimas buvo nepaprastas. Kas nematė lenkų reakcijų į tai, tas mūsų valdžios ir gyventojų poelgio korektiškumo nesupras (44).

VINCAS RASTENIS: Iš visų nepriklausomosios Lietuvos valstybės veikimo sričių man šviesiausiai atrodo Lietuvos teismai, kurie, neminint labai nedaugelio išimties atvejų, pasižymėjo aukštu teisės ir teisingumo pajautimu, sąžiningumu ir pareigingumu. Labai šviesus nepriklausomosios Lietuvos požymis buvo tas, kad visuomenėj jau buvo išnykusi net mintis, jog teismą būtų galima papirkti ar kaip kitaip paveikti teisenos įstatymų nenumatytu keliu (45).

VYTAUTAS VAITIEKŪNAS: Pats reikšmingiausias ne-

priklausomosios Lietuvos pasiekimas, mano galva, yra Klaipėdos krašto prijungimas prie Lietuvos. Tai kas nepavyko Vytautui Didžiajam, pavyko nepriklausomybę atgavusiai Lietuvai. Suprantu, tam susidarė palanki tarptautinė padėtis. Tačiau vis tiek reikėjo ryžto ir sugebėjimo tą palankumą išnaudoti. Ne tik palankumą panaudoti, bet ir sunkumus įveikti. O jų buvo, ir tai didelių. Prancūzijos palaikoma Lenkija, jausdama savojo koridoriaus netikrumą, užkulisiuos labai intensyviai veikė, kad gautų sau vietą Klaipėdos uoste (46).

TEODORAS DAUKANTAS: Lietuvos vardas per šimtmečius išdilo pasaulio (Europos — tuomet) atminty. Ir štai atsiranda kažkokie lietuviai: "fanatikų šaikos panstewko — valstybėlė, didžiuliams kelią pastoja!" Visas pasaulis nustebo. Laimėta buvo kirilicos kova. Reikėjo tam 40 m. Nepriklausomybei atgauti tereikėjo dešimt kartų mažiau — ketverių metų pakako (1918 -1922).

Išvada: šiandien nereikia įrodymų, kad Lietuva turi tam tikrų teisių būti nepriklausoma, kad lietuvių tauta yra gyva. Nepriklausomojo gyvavimo laikais tauta ir liaudis įrodė pasauliui savo sugebėjimus nepriklausomai gyventi (47).

4. KULTŪRA

TEODORAS DAUKANTAS: Daugelio palaikyta mirusia Tauta, per vieną kartą išaugusi pasaulio akyse iš istoriškos, poetiškos "O Litwo, ojczyzno moja" į realią guvią "Lietuvą, tėvynę mūsų", sugebėjo išugdyti gausią, darbščią šviesuomenę, iš uždraustos okupanto spaudos gelmių sukurti aukštąsias mokyklas, siuntė mokslininkus į tarptautinius kongresus (48).

VANDA SRUOGIENĖ: Tačiau gražiausius vaisius davė priešmokyklinis auklėjimas. Privačia visuomenės iniciatyva suorganizuotas visuomenės pastangomis sutelktomis lėšomis (tik pačioje pabaigoje Švietimo Ministerija ėmė mokėti tarnautojams algas ir truputį finansiškai šelpti) atsirado vaikų darželių tinklas (vien Lietuvos Vaiko Dr-jos buvo apie 120 darželių, o, be to, savo darželius turėjo katalikinės organizacijos). Lietuvos Vaiko Dr-jos darželiai buvo įrengiami kukliai, bet skoningai ir pagal paskutinį mokslo žodį, savo estetiška išore ir pedagoginiu turiniu galėjo varžytis su geriausiais Vakarų darželiais. Dr-jos leidžiamas pedagoginis žurnalas tėvams *Motina ir Vaikas*, laikraštėlis vaikams *Vyturys*, kursai auklėjimo klausimais, radijo valandėlės vaikams ir tėvams, pedagoginių patarimų punktai, Pedagoginis Muziejus, paskaitos ir kt. — sparčiai skleidė šviesias pedagogines idėjas ir siekė apimti ne tik visus miestus bei miestelius, bet

ir kaimus pagal principą — iš centro į periferijas. Kas iš jaunimo išėjo tą lietuvišką "Kinderstube", tam, kaip tenka stebėti, visam gyvenimui liko įdiegtas gilus humaniškumo antspaudas (49).

KAROLIS DRUNGA: 1918 m. nepriklausomybės atgavimo išvakarėse lietuviškojo gyvenimo padėtis gerai žinoma. Lietuvos- Lenkijos jungtinės valstybės padalinimas, beveik visuotinis ano meto aukštojo luomo (tai buvo beveik tolygu inteligentijai) nutautimas, Vilniaus universiteto uždarymas 1832 m., spaudos draudimas ir drauge visuotinio švietimo žlugdymas bei tiesioginės rusifikacijos pastangos — tai buvo kontekstas, sąlygojęs ir nusakęs 1918 m. padėtį. Labai didelis nuošimtis analfabetų, atsilikusi ūkinė civilizacija, nepergalėtas baudžiauninkiškas menkavertiškumo kompleksas (nežiurint visų buvusių sukilimų ir baudžiavos panaikinimo) — gal būt, dar dėl ne visiškai likviduoto feodalizmo žemės ūkyje — tai buvo charakteristika padėties, kurioje lietuvių tautai teko žengti pirmuosius žingsnius atgautos politinės nepriklausomybės keliu.

Ir nors tai nebuvo absoliučiai nulinis taškas, nuo kurio teko pradėti, nes jau buvo praėję nuo *Aušros* ir kitų laikraščių pasirodymo daugiau kaip 25 metai, tačiau, lyginant pvz. kad ir su estų tautos gyvenimu, tai buvo *beveik* nulinis taškas. Estijoj spaudos draudimo nebuvo niekad, Tartu (Dorpato) universitetas veikė be pertraukos nuo tos dienos, kai jį įsteigė švedų karalius Gustavas Adolfas, o kai pasirodė (ir tai ne rusų okupuotoje Lietuvoje) *Aušra*, spauda gimtąja kalba Estijoje sklido jau daugiau kaip pusę šimtmečio, o pagal tai buvo atatinkamai išsivysčius ir bendrinė padėtis.

Koks iš tikrųjų lietuvių tautos švietimo, išprusimo, inteligentiškumo stovis nepriklausomybės atgavimo išvakarėse, kokia buvo padėtis šiuo klausimu, lyginant su kitais Rytų Europos kraštais, man kompetetingai spręsti neįmanoma, nes pažinau tuos dalykus ne asmeninės, betarpiškos patirties keliu, bet tik iš šaltinių, kurie yra tapę jau vienintele tarpine tos epochos pažinimo priemone visiems, kurie yra gimę po 1918 metų ar dar gal keletą metų anksčiau. Iš tų gi šaltinių, daugiausia — literatūros, man buvo susidaręs įspūdis, kad ano meto Lietuva, ypač keliauninkams iš Vakarų Europos, galėjo atrodyti viena iš "tamsiausių" Europos sričių. Nebandau tokio įspūdžio nuslėpti, nes tai nereiškia gimtojo krašto niekinimo. Jei padėtis daugiau ar mažiau tokia buvo, tai ne dėl mūsų tautos kaltės bet dėl visiems žinomų, prievarta primestų sąlygų po Lietuvos- Lenkijos valstybės padalinimo. Ir, be to, žinau, kad atidžiam stebėtojui

tikrai buvo matomi dalykai, gal niuansai, kurie vis dėlto neleido Lietuvos statyt visiškai į vieną eilę su labiausiai atsilikusiomis Rusijos sritimis ar kai kuriais Balkanų kraštais.

Juo didesnė garbė anos padėties akivaizdoje tenka stoviui, kurį užtinkame Lietuvoje tik keliolika metų vėliau. Teritorijoje (be lenkų okupuotojo Vilniaus krašto), kur anksčiau nebuvo jokios aukštosios mokyklos, išdygo universitetas, žemės ūkio akademija, prekybos institutas, pedagogijos institutas, konservatorijos. Būdamas dar gimnazistu ir vėliau studentu, turėjau progos gana daug po Lietuvą pakeliauti — vandens keliais, pėsčiomis ar kitomis progomis bei būdais. Visur į akį krito ką tik išdygusios ar bedygstančios mokyklos, gimnazijos, progimnazijos žemės ūko mokyklos. Vaizdas keitėsi ne dešimtmečiais, bet metais. Jei 1932-34 metų laikotarpiu kelionėse baidare pvz. Nevėžio apylinkėse dažnai pas ūkininkus neužtikdavau beveik jokio spausdinto žodžio, tai keletą metų vėliau (1936-37) tose pat ūkininkų trobose jau gulėjo laikraščiai, matėsi knygų. Tai buvo išdava įtakos jau tos kartos, kuriai po 1918 m. sparčiai gausėjo progos eiti mokslus patogiai pasiekiamose mokslo įstaigose. Sparčiai nyko neraštingumas. Ir jei iki 1930 metų, stojant jaunuoliui atlikti karinės prievolės, dar pasitaikydavo analfabetų, tai vėliau tokių reiškinių jau nebūdavo.

Bendrojo švietimo lygio kilimas per nuolat gausėjančias mokymo įstaigas turėjo tiesioginės įtakos ir kitoms gyvenimo sritims. Pvz. jei iki 1930 m. Lietuvos kaime tik dalis Europoje kultyvuojamų daržovių buvo naudojama žmonių maistui, tai vėliau virtuvės ir namų ruošos civilizacija, jei taip galima išsireikšti, keitėsi ir kilo sparčiu tempu. Nors šio reiškinio ir negalima formaliai skirti prie švietimo lygio kilimo, tačiau jis buvo išdava kaimo jaunuomenės išeitojo mokslo žemės ūkio mokyklose ar kitur.

Prieš II Pas. karą man teko buvoti tik Latvijoje ir kiek geriau gyvenimą pažinti Estijoje. Nors šios dvi mūsų kaimyninės tautos turėjo daug geresnį XIX a. ir tuo būdu daug palankesnėmis sąlygomis startą 1918 m., vis dėlto bendrojo švietimo lygyje 1930-40 metų laikotarpiu jau nebejstengiau įžiūrėti kokių nors žymesnių skirtumų Lietuvos nenaudai. Gal tik švietimo tinklas dėl minėtų aplinkybių buvo truputėlį tankesnis, tačiau mokymo lygis švietimo įstaigose Lietuvoj neatsiliko nė per plauką. Net kai 1938 m. man teko buvoti Vokietijoje ir susitikti su vokiečių studentais, ypač studijavusiais taip pat chemiją, aš galėjau su vidiniu pasididžiavimu pastebėti, kad turėjau neblogesnį paruošimą tada, berods, tik 16 metų teišgyvenusiame Kauno Vy-

tauto Didžiojo Universitete negu mano pažinti vokiečių studentai jį buvo gavę universitetuose, turėjusiuose jau šimtmečių ilgumo istoriją. Kiek paviršutiniškai žinau, humanitarinių, teisės, ekonomijos ir jiems artimų mokslų srityje palyginimas Lietuvai gal nebūtų taip naudingas. Bet su visiškai ramia sąžine galiu pasakyti, kad bent vad. tikslinųjų mokslų srityje bei medicinoje Kauno VD Universiteto studentas galėjo be sunkumų (išskyrus, jei reikėdavo kalbinį sunkumą užsienyje nugalėti) savo studijas užsienyje tęsti ar ir, baigęs Lietuvoje gimnaziją, jas pradėti.

Kitų Rytų Europos valstybių, pergyvenusių taip pat ilgas okupacijas ir atsikūrusių panašiomis sąlygomis, kaip Lietuva, ar dar net žymiai anksčiau,man betarpiškai pažinti neteko. Tačiau teko daug kalbėtis ir klausytis įspūdžių žmonių, turėjusių progos ilgesnį laiką pabūti pvz. Lenkijoje, Rumunijoje, Bulgarijoje, Jugoslavijoje ar Graikijoje prieš 1940 metus. Pvz. ilgesnį laiką Kaune buvęs Estijos pasiuntinybės sekretorius Karl Parl, keletą kartų lankęsis minėtuose kraštuose ir giliau pasidomėjęs tų kraštų gyvenimu, 1937 m. man tvirtino, kad visuotinio švietimo pažangos dydį Pabaltijo valstybėse galima teisingai įvertinti tik palyginus su minėtuose kraštuose tada buvusiuoju. Pvz. Rumunijoje, turėjusioje aukšto lygio, bet visiškai nuo tautos atsiskyrusią inteligentijos viršūnę, dažnai galima buvo gatvėse pamatyti ant arklio jojantį frizuotais plaukais, dažytoms lūpoms ir antakiais karininką, šalia kurio bėgo basi kareiviai, visiški analfabetai. Tai nebuvo anekdotas, nes tokių iliustracijų véliau girdėjau ir iš kitų asmenų. Gal galima tokius ar panašius reiškinius aiškinti ir kitais požiūriais, tačiau manau, kad ir jie syjėjo su bendruoju švietimo lygiu. Neturiu po ranka atitinkamų statistikų, tačiau prisimenu iš prieš II Pasaulinį karą matytųjų, kad 1938 m. eilė minėtųjų kraštų dar turėjo gana žymų analfabetų nuošimtį, kai Lietuvoje tai buvo jau tik labai retos išimtys. Neužmirština, kad pvz. bulgarai jau, jei neklystu, VII a. turėjo savo rašmenis, rašytinę kalbą, kai tuo tarpu Mažvydo katekizmas teatsirado 9 šimtmečius vėliau.

Kokius sunkumus teko Lietuvoje pergalėti, siekiant bendrojo švietimo lygio kėlimo ar kuriant aukštojo mokslo institucijas, man pasakoti netenka, nes nesu betarpiškas to pradinio proceso liudininkas. Man, kaip ir, tikiuos, visai mūsų vidurinia-iai ar jaunajai kartai, tenka tik didžiuotis, kad Lietuvoje nuo 1918 m. buvo aptariamoje srityje atliktas darbas, kuriam Vakarų Europos kraštuose reikėjo eilės kartų. Ir jei šiandien turistai nurodo pvz. Pietų Italijos masių kultūrinį bei civilizaci-

nį atsilikimą, tai tuo labiau didžiuojuos savo tėvyne, kuri, neturėdama nei senosios Romos civilizacijos pagrindų, nei tokio vi są ano meto žmoniją įtaigojusio reiškinio, kaip renesansas Italijoje, sugebėjo per *keliolika metų*, jei ir ne pasivyti ir visiškai įsijungti į Vakarų Europos bendrinės kultūros lygį, tai bent dideliu švietimo lygio pakilimu visiškai atstatyti per šimtmečius ne dėl savo kaltės nutrūkusius saitus su Europos kultūrine viršūne. Liko, žinoma, dar daug ko išmokti, dar daug ką geriau padaryti ir savyje išvystyti, tačiau tam, kas buvo padaryta per be galo trumpą 1918—1940 metų laikotarpį, vargu ar susiras bet kur kitur pasaulyje tolygus pavyzdys. Ir jei šiandien emigracijoje esąs jaunimas ar vidurinioji karta, daugeliu atvejų dar baudžiauninkais buvusių lietuvių palikuonys nesunkiai įveikia Amerikoje ar kur kitur aukšt. mokslus ėjusius ir daugeliu požiūrių viršija tuose kraštuose gimusius bendraamžius, tai šis reiškinys, mano nuomone, yra tiesioginė, daugelio gal sąmoningai jau ir nebepajuntama trumpu Lietuvos nepriklausomybės laikotarpiu didelių greičiu kilusio švietimo lygio išdava (50).

VYTAUTAS VARDYS: *Vienas* kuris laimėjimas man nėra likęs atminty. Yra jų keletas. Pirma, lietuviškojo švietimo tinklo išplitimas ir mokyklų, kaip grybų, dygimas. Antra, lietuviškųjų miestų modernėjimas ir augimas. Patekęs Vokietijon, neturėjau ko gėdytis. Mūsojo švietimo lygis gal ir nebuvo toks efektingas, kaip vokiškasis, bet man niekur neteko gėdytis nei lietuviškosios mokyklos aukštumos, nei mokymosi sąlygų, nei mokyklinių pastatų ar mokslus einančiųjų skaičiaus. Pažangos šioje srityje mes patys nebuvome pakankamai pastebėję, kol mus "lankyti" neėmė svetimieji ar kol mes patys nepatekome į Vakarus. Prisimenu iš vokiečių okupacijos meto vieną vokietį karį iš Reino krašto, kuris civiliam gyvenime buvo universiteto asistentas. Jisai buvo nustebęs dideliu mūsų universitetų studentų skaičiumi. Girdi, beveik iš kiekvieno namo Šiauliuose esą po studentą. Man paabejojus, kad gal iš tų namų žmonės truputį pasididžiavo ir studentais pavadino gimnazistus, vokietis užprotestavo. Ne, jisai aiškiai supratęs, jog jie buvę studentai, mokęsi aukštosiose mokyklose. Panašiai galima būtų kalbėti apie lietuviškųjų miestų augimą: ne tik Kauno, bet pvz. Telšių ar Palangos miestelio. Svarbu buvo ne tik augimas, bet ir modernus augimas (51).

JURGIS GIMBUTAS: Lietuviškai kalbančių intelektualų išugdymas — tai NL laimėjimas tautai, suspėjęs pozityviai pasireikšti nepriklausomybės metu, reiškiasi dabar okupuotojoj

Lietuvoj ir emigracijoj bus svarbus ateityje. Šis laimėjimas, apimąs lietuvių intelektualinės kultūros visumą, rašo lietuvių tautos istoriją ne tik politinėje ir ūkinėje srityje, kaip kunigaikščių ir karalių Lietuvoje, bet išveda tautos istoriją ir į kultūrinį lauką. Jei nepriklausomybės pradžioje dar neužteko lietuviškai kalbančių šviesuolių valstybės administracijos aparatui, mokykloms ir kultūrinėms institucijoms, tai po dešimties metų turėjome pakankamai lietuvių inteligentų apsieiti be svetimtaučių (išskyrus pramonę ir prekybą). Iš savo vaikystės Dotnuvoje 1923-27 m. atsimenu, kad nemaža Žemės Ūkio Akademijos ir Technikumo personalo savo šeimose kalbėjo lenkiškai ar rusiškai, nors vaikai mokėsi lietuviškai. Panaši būklė buvo Kaune ir kituose miestuose: ne tik pirkliai, bet ir dalis menininkų bei profesorių, išėjusių Rusijos mokyklą ar kilusių iš sulenkėjusių Lietuvos dvarų, kalbėjo lietuviškai tik būtinam reikalui esant, darydami iš tos kalbos juokingą žargoną. Šitokia padėtis pagrindinai pasikeitė, kai jau NL subrendusi jaunoji karta išėjo į gyvenimą. Šalia savo universiteto ir kitų aukštųjų mokyklų, šimtai jaunų lietuvių inteligentų vyko Vakarų Europon pagilinti savo studijų. Grįžę Lietuvon, jaunieji modernūs daktarai ir menininkai greitu laiku nustelbė paveldėtąją rusų ir lenkų įtaką. Antrajam NL dešimtmetyje lietuvių kalba neabejotinai išplaukė viršun ir įsistiprino rašytiniame ir sakytiniame žodyje. Išaugo moderni lietuvių literatūra, susidarė įvairių srovių menininkų būrelių, klestėjo teatrai, opera, koncertai, meno parodos, atsirado intelektualinių žurnalų. Lietuvos mokslininkai vis dažniau pasirodydavo tarptautiniuose mokslo suvažiavimuose ir žurnaluose. Svetimtaučių sulietuvėjimas Lietuvoje pasidarė kasdieninis reiškinys, ir mes to, žinoma, nesmerkdavome. Modernios lietuvių kultūros poveikis intelektualų šviesuomenei buvo greitas ir stiprus. Jaunesniajai kartai buvo duotas realesnis pagrindas tautinei ambicijai. Tam neužtenka tik istorijos ir tradicinės liaudies kultūros. NL pravesta žemės reforma, apkarpiusi sulenkėjusių dvarus, taip pat prisidėjo prie kaimo lietuviškojo elemento sustiprinimo. Tasai kaimas ir davė žymų lietuvių inteligentų prieauglį. NL išaugintų intelektualų kadrai iškėlė Lietuvą iš buvusios Rusijos provincijos į sąmoningos tautos valstybę (52).

MYKOLAS VAITKUS: Antras dalykas, kuriuo ypač gėriuos, tai — sėkminga lietuviškos knygos evoliucija. Prieš Antrąjį Pasaulinį karą Nepriklausomojoj Lietuvoj būdavo išleidžiama kasmet apie 1200 įvairių rūšių knygų. Atsižvelgiant į lietuvių skaičių, JAV būtų turėjusi išleisti apie 60—70 tūks-

tančių įvairių pavadinimų knygų (o išleisdavo apie 10 tūkstančių, dabar išleidžia po keliolika tūkstančių) (53).

VANDA SRUOGIENĖ: Per tokį trumpą laiką Lietuva davė literatūros kūrinių, kurie, jei būtų tinkamai išversti į didžiųjų tautų kalbas, bematant atsidurtų pirmaeilių pasaulinių kūrinių tarpe. Daug pasiekta vokalinio meno srity: tai pačioje liaudyje paslėpti turtai, kurie, greit apšlifuoti, davė gerą operą — geresnę už senos kultūros Varšuvos operą (54).

Susumuojant: anketą atsakiusiųjų didžiuojamasi kaimo veržlumu ir lankstumu, kurį pasireikšti įgalinęs veiksnys buvo žemės reforma; ūkiniu pastovumu ir balansuotumu (ūkio tvarkymasis čia atliepia savybes, kurios apskritai laikomos būdingomis lietuvių charakteriui); kultūros ir švietimo sistemos dinamiškumu, įgalinusiu pasivyti — ir kai kuriais požiūriais pralenkti — "Vakarus"; ir žymiu jaunesnės kartos tautiniu ir politiniu sąmonėjimu.

Politinėje srityje didžiuojamasi pačiu valstybės išsilaikymu pirmaisiais politinės santvarkos kūrimo žingsniais, atžymėtais tolerancija ir demokratiškumu, ir kai kuriais tarptautiniais Lietuvos laimėjimais. Nesididžiuojama vėlesne santvarka, išskyrus teismų sistemą ir socialinę (bei, kaip vėliau pamatysime, kultūrinę) politiką. Būdinga, kad vėlesniąja politine santvarka specialiai nesididžiuoja net ir nariai tų grupių, kurios ją sukūrė bei joje vyravo.

Iš visuomenės sluoksnių, kuriais niekas iš atsakiusiųjų nesididžiuoja, į akį krinta — karininkija ir kunigija, abi palyginti gausios ir Nepriklausomojoje Lietuvoje įtakingos grupės. Atsakiusiųjų tarpe tačiau yra ir karo, ir religijos žmonių.

Didžiuojamasi praktikiniu humaniškumu, kurį galima laikyti tradicine lietuvių dorybe, tačiau neiškeliama jokių pasaulėžiūrinio ar religinio gyvenimo aspektų, vertų pasididžiavimo. Atrodo, kad šie aspektai šiandieniniame galvojime apie Nepriklausomąją Lietuvą yra palikę maža pėdsakų. Tai perša mintį, kad jų vitališkumas jau ir tuomet turėjo būti daugiau paviršiuje išpūstas negu iš

vidaus kūrybiškas. Nesulaukia pasididžiuojančio prisiminimo nei Nepriklausomosios Lietuvos filosofija.

Visuotinis bendruomenės dinamiškumas išryški bend riausiu Nepriklausomosios Lietuvos bruožu. Nors tai ir būtų neįtikėtina išeivijos jaunimui, įpratusiam į visiškai **sustatintą** ("užšaldytą") lietuvybės vaizdą, Nepriklausomoji Lietuva buvo, tur būt, labiau dinamiška, greitesniu tempu ir radikaliau kintanti negu šiandieninė Amerika. (Geras studijų laukas daktarinei disertacijai!).

Būdinga anketą atsakiusiųjų intelektualų grupei, kad specialiai neiškeliama kurios partijos ar pavienio asmens — "kultūros herojaus" nuopelnų. Tai, viena, liudija atsakančiųjų pastangas būti objektyviais, bet, kita, gal būt, leidžia ir įžvelgti kai kuriuos lietuvių charakterio tęstinumus. Kuo didžiuojamasi, vis atrodo "bendri darbai", tarytum jie dvidešimties metų perspektyvoje būtų pradėję įgyti tą patį anonimiškumą, kuris buvo būdingas liaudies kūrybai. Neieškojimas garbintinų **herojų**, — jeigu šią anketą priimsime liudijimu, — tebėra lietuvių būdo bruožas. Bet, kita vertus, didžiuojamasi daugiausia ne tuo, kad bendruomenė leido **individui** iškilti (tuo gal būt, ypač didžiuotųsi amerikietis), bet tuo, kad pati **bendruomenė** kilo. Tautinio charakterio studentas ir šiose intelektualų galvojimo savybėse įžvelgs argumentą už kolektyvistinių nusistatymų vyravimą lietuvių sąmonėje prieš autoritetinius ar individualistinius (plg. **Metmenų** Nr. 2, psl. 132-35).

PIEMENĖLIS

JULIJA ŠVABAITĖ

Bailus trypimas mažų kojelių
Ir trumpi vasaros sapnai.
Aušroje krūpčiodamas kelias
Šlapiais nuo ašarų delnais.

Šalnoms užėjus patėvio rankos
Kietos ir gruodis šiurkštus
Baudžia mažas kojeles.—
Karklyno rykštės
Drebančius plaka pirštus.

Šermukšnio uogos
Nokintos vėjų
Tarp dantukų aštrių
Kaip rožės žiedą atveria lūpas
Rudens krauju. . . .

MELBURNE, LAPKRIČIO DEŠIMTA DIENA

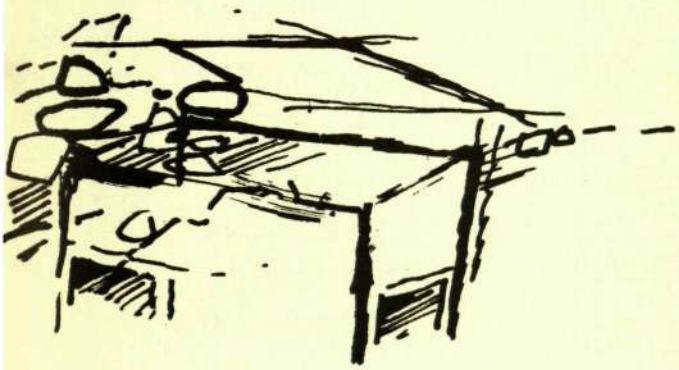

Tave uždarėm
baltam grabely
Ir gėlių kvapą
Kurį mylėjai — — —

Kojos grimsta gilyn
Į karštą smėlį. . .
Baltos rankos jau išsinėrė. . .

Kokia žemė raudona,
Kokia žemė raudona,
O mes aplinkui duobę
Tylūs ir svetimi. . .

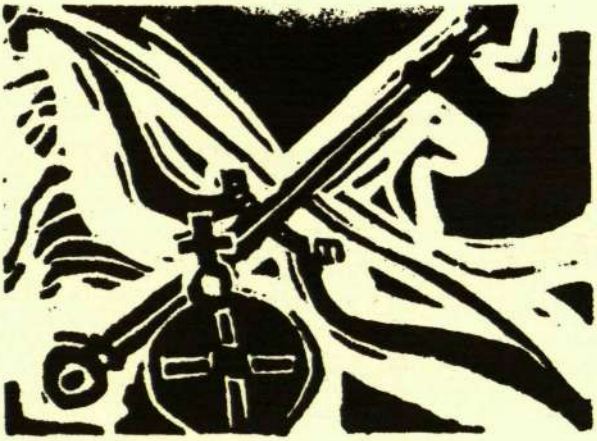

Ž. MIKŠYS,

gimęs 1923 m., 1949 m. baigė Stuttgarto Valstybinės Meno Akademijos Willi Baumeisterio tapybos klasę. Dabartiniu metu dirba grafikos srityje.

"Le roi a fait battre tambour". Linoleumo raižinys.

Kostiumų eskyzai G. Buechnerio "Leoncei ir Lenai". Litografijos.

"Kliasiška" kompozicija. Linoleumo raižinys.

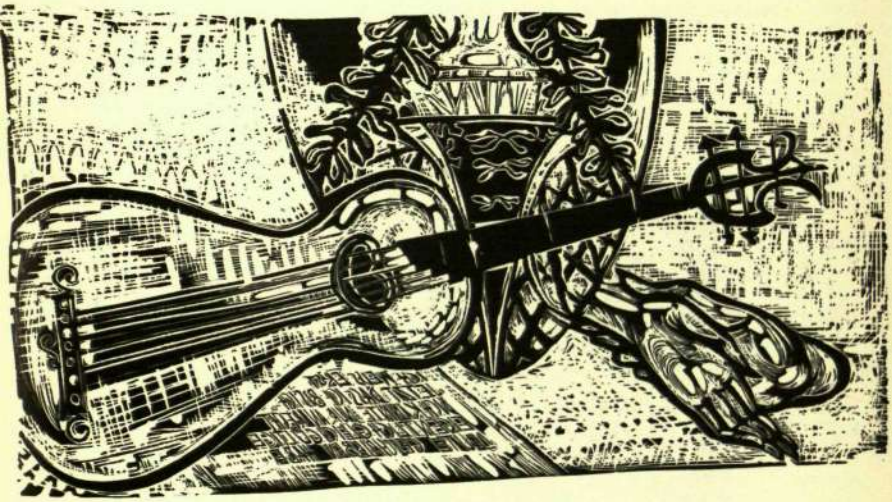

Natiurmortas su meilės laišku ir gitara. Linoleumo raižinys.

Taip, mano daina galėtų būti iš bet kur. Bet šios išrautos šaknys! Šios išrautos šaknys kartais man neleidžia, kad ji būtų viso pasaulio, net ir ne viso krašto, o tik to mažo mano krašto kampelio" (iš Parana baladų ir dainų, 1954).

"Viešpatie, šiandien, varpams skambant už vėles, šaukiuosi Tavęs. . . Leisk man būti kuo nors, bet kuo, tik ne tuo, kuo esu dabar:poetu, kurio šaknys išrautos, paleistos pavėjui; kurio balsas išdžiūvęs, be sulčių; atitolusiam, vienišam žmogui. . . Leisk man būti bet kuo, bet gyvu, nors ir pats mažiausias sutvėrimas būčiau! Taip, bet kuo leisk man būt, Viešpatie, bet duok, kad jausčiausi gyvas!" (iš Parana baladų ir dainų, 1954).

RAFAEL ALBERTI

VIENATVĖS TEMA ŠIO AMŽIAUS ISPANŲ POEZIJOJE

BIRUTĖ CIPLIJAUSKAITĖ

Vienatvės* jausmas yra būdingas visų laikų kiekvienos tautos galvojančiam žmogui, tačiau amžių raidoje jis vystosi skirtingai, ir kiekviename literatūriniame periode autorių pažiūra į jį kitokia. Betyrinėjant jį nuodugniau, prieita išvada, kad klasicizmo ir renesanso žmogus linksta į visuomeniškumą, o barokas ir romantizmas puoselėja atsiskyrėlio tipą. Dvidešimtasis amžius stengiasi atrasti darnų būdą sujungti jiems abiems.

Ispanijoje vienatvės tema pasirodo poezijoje jau nuo pat jos lopšio: viduramžių anoniminės dainos pilnos nostalgijos, išreiškiančios jausmus žmogaus, kuris liko vienas. Pati lyriškiausia poezija sutinkama jaunos mergaitės dejonėse, kurių pagrindinė tema-jos atsiskyrimas nuo mylimojo. Tai dar net ne tikroji Kastilijos poezija: pirmieji dainiai rašė tarme srities, prieinančios prie Portugalijos pasienio, nes ir tos raudos ir iš jų kyląs "apleistos vienat-

*) **Daktarinės disertacijos "Aspectos de la soledad en la poesia espanola contemporanea" santrauka. (Bryn Mawr College, 1960 m., 493 psl.)**

vės" jausmas yra tipiški Portugalijai. Portugalų "saudade" jau viduramžiuose sukuria šią specifinę vienatvės formą-vienatvę žmogaus, kuris liko atskirtas nuo mylimojo ir gyvena tik atsiminimais. Tas pats jausmas pritaikomas kariui, kuris likimo nubloškiamas toli nuo savo gimtojo krašto: tada šalia mylimosios trūkumo, jis jaučia ir "tėviškės vienatvę".

Renesansas atneša naują vienatvės aspektą: visa pastoralinė literatūra garbina nuošalias, nuo pasaulio triukšmo ir klastos atitolusias vieteles, kur žmogus vėl gali būti atviras ir nuoširdus. Tačiau šioje išorinėje "palaimintoje vienatvėje" jis nenori būti vienas: kad idilija būtų pilna, reikalinga laiminga pora.

Barokas vienatvės ir nuošalumo jausmą dar susiaurina: dabar žmogus bėga nuo miesto triukšmo jau ne vien tik ieškodamas palankesnių sąlygų nekaltai meilės idilijai, bet kartu norėdamas pabūti visai vienas. Vienuma jį priverčia galvoti, joje jis svarsto savo santykius ne tik su žmonėmis, bet ir su pasaulio Kūrėju.

XVIII amžius ispanų poezijon atneša draugystės temą, ir apie vienatvę kurį laiką visai nebekalbama. Ji sugrįžta literatūron visu stiprumu su romantizmu. Tipiškas romantikas-tai išdidus, pasaulio nesuprastas atsiskyrėlis, jaučiąs savyje genijaus jėgą ir gabumus, pranašesnis už visus jį supančius žmones. Prancūzijoje poetas romantikas dažnai tampa pranašu, kalbančiu dieviško įkvėpimo žodžius, kaip Victor Hugo. Beveik visur romantikai pasireiškia stipriomis, prieš visas normas ir tradicijas sukylančiomis asmenybėmis: Byronas, Leopardis, Lermontovas, pirmieji ispanų romantikai. Jų vienatvėje pagrindiniu motyvu lieka išdidumas ir neparsidavimas bendrai siovei. Kiti šį jausmą paverčia intymesniu: jis veda į melancholiją ir gilesnius apmąstymus, kaip matome Keats, Shelley, Heinės ir vėlyvųjų ispanų romantikų raštuose. Romantizmo filosofai taip pat iškelia vienišą žmogų: "Bendravimas paverčia žmogų vulgariu", sako Nietzschė; Schopenhauerio idealas taip pat tegali būti koks nors iš-

rinktasis, o Kierkegaardo iškankintas herojus irgi tik visiškoje vienumoje atranda kelią į Dievą.

XX a. pradžioje Ispanijoje iškyla vadinamoji "1898 m. generacija": autoriai, kurie buvo giliai sukrėsti tų metų nelaimingo įvykio—paskutiniųjų Ispanijos kolonijų praradimo—ir kurių pagrindinė tema bus Ispanijos atstatymas. Nors tai visiems bendras rūpestis, reikalaująs glaudaus bendradarbiavimo, šios kartos poetai taip pat smarkiai pabrėžia vienatvės motyvą, kuris kiekviename jų įgauna naujų atspindžių.

Pagrindinis 1898 m. generacijos atstovas tai vienas iš nedaugelio ispanų autorių, pažįstamų ir Lietuvoje—Miguel de Unamuno, filosofas, kritikas, poetas, dramų bei romanų autorius. Tai žmogus, kuris niekad neišleido plunksnos iš rankų ir kurio visas gyvenimas prabėgo besirūpinant savo krašto ir savo žmonių likimu. Nepaisant to, vienatvės tema jo kūryboje labai stipri, ir jis yra apmąstęs įvairiausius jos pasireiškimus.

Unamuno poezijoje kartojasi temos, kurias jis vysto savo straipsniuose ar filosofiniuose veikaluose. Įdomu tai, kad poeziją rašyti jis pradėjo tik sulaukęs 41 metų. Pirmajame rinkinyje—"Poesias"—vienatvė daugiausia dar romantiška: daug gamtos aprašymų, gailesys kokio paklydusio ir vienišai žūstančio paukščio ar žaibo perskelto medžio. Pasitaiko betgi jau ir gilesnių minčių, ir iškyla dvi temos, kurios jo neapleis visą gyvenimą: radikali žmogaus vienatvė priartėjus mirčiai ir kiekvieno mirtingojo individualus priėjimas prie Dievo. Nors išaugintas katalikų religijoje, Unamuno nepripažino jos normų, ir ieškojo savo atskiro kelio. Nugalėti mirties baimę ir užtikrinti nemirtingumą—pagrindinis jo gyvenimo tikslas. Su tuo glaudžiai susijusi ir jo vienatvės interpretacija. Jis nepateisina žmonių būrimosi į triukšmingą grupę, norint užmiršti baimę, kuri kyla esant vienam: tokie žmonės yra bailiai arba neišsivystę. Kiekvienas didis žmogus žino, kad jo likimas yra būti vienišam, kad niekas negali jo galu-

tinai suprasti. Geriausia išeitis—priimti savo vientvę, jos nebijoti, nebijoti taip pat minios pajuokos ir dirbti, idant jai padėtum. Tam reikalingas susikaupimas, kurį sunku surasti mieste. (Visi šios kartos autoriai nusistatę prieš miestą, ir garbina gamtą,—tai dar romantizmo įtaka). Tad Unamuno dažnai rekomenduoja vienišus pasivaikščiojimus kalnų viršūnėse (jo mėgiamiausi romantizmo didvyriai—Obermann, Brandas—darė tą patį), kurių metu žmogus apmąsto savo veikimo būdą ir darnesnį bendravimą su kitais. Šiuo požiūriu jis skiriasi nuo romantikų: jo atsiskyrimas nuo kitų yra ne išdidus noras pabrėžti savo pranašumą, bet pasiruošimas glaudesniam santykiavimui. Tuo jis priartėja prie šio amžiaus filosofų (Unamuno dažnai vadinamas egzistencializmo tėvu): Jasperso, Mounier, Berdiaevo raštuose dažnai randame pasisakymų, kad tikras bendravimas gimstąs tik iš prieš tai išgyventos vienatvės ir kad pilnutinis žmogus negalįs būti nuo visų atsiskyręs, bet turįs ieškoti santykio su kitais.

Nuo 1924 iki 1950 m. dėl pasipriešinimo diktatūriniam režimui Unamuno buvo ištremtas į Fuerteventuros salą, iš kurios vėliau persikėlė į Prancūziją. Per tuos šešerius metus jo vienatvės apmąstymai pasidaro gilesni, nes jis yra atskirtas nuo šeimos, praradęs savo darbą, draugus ir kraštą. Mirties baimė sustiprėja, nes prisideda naujas aspektas—neturėti savo artimųjų šalia savęs ir būti palaidotam svetimoje žemėje. Šie metai itin gausūs poezija, ir joje mirties ir santykiavimo su Dievu motyvai labai dažni. Unamuno nenori tikėti Dievą tik iš tradicijos; protaudamas jis jo neprieina, o be jo gyventi taip pat negali. Protas nuolat prieštarauja jausmams, tačiau dažnai jis būtų linkęs pasiduoti jausmui. Nemirtingumo problema išsisprendžia, kuriant nemirtingus veikalus, tačiau baimė jo niekad visai neapleidžia, tuo jį priartindama prie Heideggerio žmogaus. Unamuno betgi niekad nepasiduoda nevilčiai, ir jo baisioji mirties baimė nėra priimama pasyviai, bet veda į kovą. Visa savo

galvosena jis stovi arčiau krikščioniškųjų filosofų egzistencialistų.

Pergalvojus visus Unamuno apmąstymus apie vienatvę ir klausiant, kokia jo galutina nuomonė, galima prieiti išvadą, kad tik vienatvė išmoko žmogų būti pilnutiniu sutvėrimu, tik joje jis išmoksta nugalėti mirties baimę ir surasti savo asmeninį priėjimą prie Dievo; bet taip pat, kad pagrindinis vienatvės uždavinys—vesti žmogų į bendradarbiavimą su kitais.

Kitas 1898 m. generacijos atstovas, kaip poetas gal net svarbesnis už Unamuno—Antonio Machado, taip pat daug kalba apie vienatvę. Ir jo pirmosiose knygose vienatvė dar romantiška, su simbolistinėmis priemaišomis;jose taip pat atgyja senoji ispanų-portugalų "saudade". Tai grynai literatūrinė vienatvės forma: poetas gyvena ne realiame, o savo sukurtame pasaulyje ir tyliai skundžiasi savo vienuma. Visos jo eilės perpildytos prisiminimų ir svajonių, bet kadangi ten jį visuomet lydi vaizduotės sukurta mylimoji, beveik negalima kalbėti apie tikrą vienatvę. Pasiekęs vyresnį amžių, Machado vis daugiau pradeda domėtis filosofija, vis daugiau dėmesio kreipia į aktualias Ispanijos problemas; iškyla socialiniai, o taip pat ir moderniojoj filosofijoj vyraują klausimai.

Kaip ir Unamuno, Machado kankina save, spėliodamas mirties ir nemirtingumo santykį. Jis net daugiau priartėja prie Heideggerio nevilties prieš nebūtį. Įdomu ir tai, kad šios mintys Machado raštuose pasirodo dar prieš Heideggeriui pradedant rašyti, ir vėliau, susipažinęs su Heideggerio filosofija, jis jas komentuoja ir kartu iškelia skirtumus. Kaip Unamuno, jis nepasiduoda nevilčiai, ir jo paskutiniųjų metų pagrindinė problema—bendravimas su kitais; problema, kurią Heideggeris traktuoja visai skirtingai. Vėlyvesnysis, subrendęs Machado nepripažįsta visiškos vienatvės, sauvališko žmogaus išskyrimo iš kitų tarpo. Kaip Unamuno, jis taip pat

galvoja, kad net į Dievą kelias surandamas tik per savo artimą. Tokiu būdu jis taip pat priartėja prie krikščioniškosios šių dienų filosofijos.

1956 m. Nobelio premijos laureatas Juan Ramon Jiménez, šiek tiek jaunesnis už Unamuno ir Machado, galėtų būti laikomas vienatvės simboliu. Visą savo gyvenimą jis bėgo nuo bendravimo su kitais; ir nors vienatvės supratimas per jo ilgą gyvenimą išsivystė ir beveik pagrindinai pasikeitė, ji buvo ir liko jo pagrindine tema. Jaunojo Jiménez vienatvė panaši į tą, kurią matėme Machado kūryboje: romantiškoje aplinkoje vienišas poetas svajoja ir kalbasi tik su savo vaizduotės sukurtomis figūromis. Asmeniniame gyvenime jis taip pat šalinasi pažinčių ar draugystės, nes jo vienintelis tikslas—pasiekti poezijos viršūnes. Savo kaip poeto interpretacijoje jis seka romantikais—girdi savyje ne žmogišką, bet dievišką balsą. Į gyvenimo galą jis pavirsta tikru poezijos mistiku.

Žmogaus problemų Juan Jiménez poezijoje daug nerasime—ji visa sukasi tik apie jį patį. Pirmosiose knygose vienatvė dažnas svečias, ir poetas jos nekenčia, ją sieja su mirties baime. Vėliau, įsitikinęs, kad jis vis tiek nemirsiąs, nes jo kūryba išliksianti per amžius, nebebijo vienatvės. Be to, jo nuomone jis jau nebevienas: jo poezija visuomet ir visur jį lydi, kosminiai saitai jį sieja su visu tuo, kas jį supa. Krikščioniškasis Dievas jam nebereikalingas, ir jis nebemokėtų jam nusižeminti: jis pats jaučiasi visatos kūrėju, nes tik per jo prizmę perėjęs pasaulis įgauna tikros prasmės. Bendravimas su kitais taip pat jam neatrodo reikalingas: jis negalėtų atrasti sau lygaus ir būti suprastas. Tokiu būdu, poezija užima Dievo vietą, ir santykiavimas su kitais gali pasireikšti tik per jo knygas. Šių dienų filosofijos akimis, Jiménez atrodo anachroniškas ir gal net egoistas. Jo vienatvė neveda, kaip turėtų daryti, į bendravimą su žmonėmis, bet palieka jį vieną, išdidžiai sėdintį savo aukštame soste.

Sekančioji stipri poetų generacija, vadinamoji 1925 metų, į vienatvę žiūri visai kitaip. Pradžioje ji šiems poetams visai neegzistuoja arba laikoma tik atsiskyrimu nuo visų, norint susikaupti kūrėjo darbui. 1920-1933 m. visi domisi formalinėmis problemomis, gimsta eilė "izmų". Estetiniai klausimai nustelbia visa kita, ir žmogaus problemos neranda atgarsio. Apie 1930 m. pradeda vis smarkiau reikštis politinės socialistų-komunistų grupės, ir beveik visi jaunieji poetai joms priklauso. To dešimtmečio pradžioje poezijoje įsivyrauja lygybės ir brolybės temos, iškyla socialiniai klausimai, tad vienatvės tema ir toliau lieka užmiršta. Ji grįžta poezijon tik 1936 m., kilus pilietiniam karui, ir iš karto tik viena forma—gailesčiu vienišos, priešų niokojamos tėviškės. Bendrai, karo metai dar daugiau išvysto brolybės jausmą, ir tuo laiku temos visiems bendros. Kadangi beveik visi geresnieji poetai simpatizuoja kairiesiems, daugelis jų po karo atsiduria tremtyje, ir jų visų kūryboje išsivysto nauja, iki šiol dar niekad taip stipriai nepasireiškusi tema—tremtinio vienatvė.

Vienišo tremtinio ilgesys yra įkvėpęs ištisą eilę knygų, ir būtų įdomu šią kūrybą palyginti su lietuvių tremtinių veikalais. Aš būčiau linkusi tvirtinti, kad ispanų ši tema stipresnė, vientisesnė, per eilę metų tapusi tyresne, įgavusi naujų aspektų, tačiau nei kiek nesusilpnėjusi.

Tremtinio vienatvė pradžioje pasireiškia beribiu savo krašto ilgesiu, grįžimo raudomis ir svajonėmis. Ji dažnai primena viduramžių "sausade". Poetas jaučiasi nustojęs savo šaknų, išmestas į nepažįstamą krantą, kurio net nenori matyti. Tremtinys visad gyvena tik praeitimi ir ateities svajonėmis, dabartis jam neegzistuoja, jis stengiasi ją užmiršti. Jis jaučiasi vienišas, bet nenori ieškoti naujų draugysčių, bijodamas tuo nutraukti paskutinį siūlą, rišantį jį su tėviške. Dėl to jo atmintis dirba dvigubai: eilėraščiuose išdygsta nereikšmingiausios detalės, žadinančios atsiminimus. Įdomu ir tai, kad beveik nei vienas jų neperduoda pačios Ispanijos ilgesio:

kiekvienas apsiriboja savo "mažosios tėviškės", savo gimtojo kaimo aprašymais, o kai kurie sutelkia visą savo ilgesį vienos gėlės ar žolės kvape, kuriuo prisigeria visa knyga.

Metams bėgant, šalia gimtojo krašto atsiminimų, atsiranda ir naujų temų. Poetai, kurie prieš karą domėjosi tik forma ir estetika, staiga iškelia visą eilę klausimų, susijusių su žmogaus būtimi. Dažnas jų save klausia, ar tremtinio gyvenimas apskritai galėtų būti vadinamas pilnutiniu ir kaip reikėtų to pilnumo siekti. Jie pradeda nagrinėti žmogaus paskirties, mirties (kaip tremtinio ir kaip žmogaus), santykių su Dievu problemas. Bendrai paėmus, jų kūryba pasidaro turiningesnė, joje atsispindi mąstąs žmogus, o nebe eilių virtuozas. Kaip ir visuomet vienatvė priveda prie gilesnio galvojimo, pastato žmogų prieš problemas, kurių jis, patekęs normalaus ir linksmo gyvenimo sukūrin, gal net nepastebėtų.

Sunku būtų įvardyti visus šiuos poetus, lietuviui skaitytojui visai nepažįstamus. Gal pats reikšmingiausias ir lyriškiausias jų tai Rafael Alberti, pradėjęs savo darbą stiprioje komunizmo įtakoje, bet paskutinėse knygose visai išsilaisvinęs nuo bet kokių politinių pažiūrų ir nenuilstamai kartojąs savo tremtininį ilgesį ir vienatvę. Pasak jį, ši vienatvė, nors ir skaudi, atnešė poetams daug gero—pavertė juos tikrais, pilnutiniais žmonėmis.

Ispanijoje likę poetai taip pat išvystė vienatvės temą, ir augančioje kartoje ji reiškiasi kaskart stipriau. Tai jau nebe "tėviškės vienatvė", kaip ištremtuosiuose, bet vienatvė žmogaus, kuris jaučiasi praradęs savo vietą pasaulio santvarkoje. Vienas stipresniųjų motyvų šių dienų poezijoje tai ieškojimas naujo kelio į Dievą. Žmogus jaučiasi vienišas, pasimetęs, ir žino, kad savo jėgomis šio jausmo nebenusikratysiąs. Jo religingumas dažnai prašoka katalikų Bažnyčios nustatytas normas, tačiau jis trokšta pajusti, kad Dievas jo neapleido ir kad jo vienatvė šiame pasaulyje tik laikina. Antras stiprus motyvas tai bendravimo su kitais svarba. Šių dienų žmo-

gus smerkia šalinimąsi nuo bendruomenės, kiekvienam paskendus savo mažose problemose: tik dalindamasis savo mintimis su kitais, žmogus gali pasiekti pilnumą. Tuo pačiu išsprendžiama ir nenaudingos, išdidžios vienatvės problema: moderniam žmogui ji turėtų nebeegzistuoti. Vienatvės tema iš poezijos nedingo, —poetas ir toliau kuria visiškai vienas ir užsidaręs, —tačiau tos vienatvės vaisiai turi tarnauti visai žmonijai; jie nebelaikomi tik paties poeto ir kelių išrinktųjų džiaugsmui.

KUR EINI, MANOJI KARTA?

SAULIUS ŠIMOLIŪNAS

Prieš kelerius metus viename laikraštyje buvo išspausdintas straipsnis šiuo pavadinimu. Rašiau apie savo kartos ypatybes. Kai kam šis nagrinėjimas patiko, ir dabar esu kviečiamas kalbėti apie savo amžininkus, bendralaikius. Taigi, pavadinimas išliko toks pat, tik pasikeitė turinys, nes ir aš, ir mano bendralaikiai keitėmės.

Pirmučiausia dėl metodo. Kiekvienas mūsų pažįstame savąją kartą, bent tiek, kiek pažįstame save, nes esame savo kartos dalis. Tačiau gal reiktų pažvelgti į mus pačius iš platesnės perspektyvos laiko, žmonių ar sąvokų prasme, t. y. filosofiškai pažvelgti į mūsų būtį. Gal tuomet ateitų įžvalgos akimirksnis, kuris atidengtų kokias nepastebėtas ar netaip ryškiai pastebėtas mūsų gyvenimo savybes.

Karta susideda iš individų, nes karta tėra tik žodis. Čia vėl reikia paryškinti. Grynai semantiškai "karta" tėra tik pavadinimas sąvokiniam aprašymui, bet egzistenciniu požiūriu šis žodis gali pakilti virš savo orientacinės prasmės, jis gali tapti kūnu, prisipildydamas vidiniu turiniu, kaip kad abstraktūs žodžiai—"tikėjimas", "meilė", "draugystė". Tie žodžiai gali tapti tvirtesnėm ir tikresnėm jėgom negu paprastos empirinės jėgos. Ir "karta" istorijos tekmėje yra nesykį įgavusi savo gilesnę prasmę. Tarp

paskirų individų išauga ryšiai, išauga draugystė, kuria jie gyvi. Aisčio, Miškinio, Juodelio karta taip pat gyva, kaip ir ją sudariusieji žmonės. Karta virtę yra lankininkai-žemininkai. O amerikiečių pasaulyje pažistame "The Lost Generation" ir "The Beat Generation". Straipsnio pradžioje aš vengiu sakyti, ar mes, šiame dešimtmetyje studijavę Amerikoje, irgi esame "karta" didžiąja raide. Apie šį klausimą ir suksis visas rašinys.

Pasirinktieji rėmai yra egzistencialistiniai. Egzistuojąs individas, kaip Kierkegaardas sako, visų pirma santykiauja su savimi ir neribotai susidomėjęs savo likimu. Antra, egzistuojąs individas visuomet jaučiasi esąs tapimo vyksme, visuomet turi prieš akis tikslą. Pritaikant šią idėją krikščionybei, Kierkegaardas sako: ne esama krikščioniu, bet pasidaroma krikščioniu. Tai pasiryžimo ir pastangos vaisius. Trečia, egzistuojąs individas yra užsidegęs viliojančia mintim: jis įkvėptas, jis—savotiškas ribotumo įkūnijimas neribotume. Ši aistra, kuri prisunkia egzistuojantį iki jo pamatų (o tai atveda mus į ketvirtąją charakteristiką) yra tai ką Kierkegaardas vadina "laisvės pasija".

Šie laiptai yra žmogaus sąmonėjimo, kūrybingumo laiptai. Išsireiškus psichologiškai, tai žmogaus gerėjančio prisitaikymo skalė. Tik skirtumas nuo įprastinės psichoterapijos—tie laiptai nėra problemų išvengimas, bet jų pergalėjimas. Anot Kierkegaardo, būnant svetimos tautybės krašte, savo tautinio apsisprendimo neišspręsi, nukrypdamas į grynai asmeninio gyvenimo problemas. Turi visa tai apsvarstyti, nors ir kentėdamas, ir tuomet apsispręsti. Kitaip telieki tik pirmame sąmoningumo laipsnyje, kuris nėra pilnas savo būties pergyvenimas. Bet jei bent keli žmonės, sujungti draugystės ar pažinties ryšiais, pasiekia ketvirtąją Kierkegaardo charakteristiką, jie tampa karta didžiąja raide. Žinoma, šis kelias priklauso nuo pačių žmonių, o ne nuo šūkių ar programų. Jei patys žmonės individualiai nesieks gilesnės draugystės ar

savęs įprasminimo, jie neduos ir jokių vaisių, vertų jų žmogiškosios potencijos. Pažvelkime, kokiais atsakymais mes sutikome savo problemas.

Mūsų tėvai net negalvojo, kad pasitraukimas iš fizinės Lietuvos taip ilgai užsitęs, bet jų daug jau mirė svetimose žemėse. Su savimi jie išsinešė dvasinę Lietuvą, kurią ir perdavė mums. Lietuvos Nepriklausomybė tetruko dvidešimt dvejus metus, o šiemet mes minėjome jau dvidešimtą liūdnąją Vasario 16 Dienos sukaktį. Reikia ypatingos tikėjimo aistros tikėti Lietuvos Nepriklausomybės prisikėlimu. Bet mums dar svarbesnė problema yra tikėti Lietuvos dvasia, jos tautine kultūra, jos dvasiniu pasauliu, nes mūsų fizinės šaknys augte auga į Amerikos žemę.

Šis suvokimas, kad turime išlikti dvasiniais lietuviais (nes perdėm lietuviška buvo mūsų vaikystė), nors vis daugiau ir daugiau prarandame fizinį lietuviškumą (tolstame nuo fizinės Lietuvos, įleisdami savo šaknis čia, tolstame vieni nuo kitų, palikdami lietuviškas studentų organizacijas ir užsidarydami savo asmeniniame gyvenime) sudarė mūs atsakymą. **Mes praradom fizinę Lietuvą, bet neprarasime dvasinės Lietuvos ir gyvybiniai dalyvausime lietuviškose kūrybinėse prošvaistėse.** Šis mano bendralaikių atsakymas yra didžiulė egzistencinė kova su beprasmybe.

Pailiustruokim mūsų kartos atsakymus pavyzdžiais. Atvykome iš vargingos, karo nuniokotos Europos. Vis dar pažinome savo lietuvius draugus geriausiai iš visų žmonių. Amerika mus išsklaidė, bet kartu savo ekonominės gerovės dėka vėl suvedė į suvažiavimus, vasaros stovyklas ir t. t. Prieš kelerius metus virte užvirė studentų organizacijų gyvenimas. Atmenate balsus: "Lietuvių akademikų tarpe stiprinti tautinį sąmoningumą ir kelti kovos dvasią" arba net "Smaigstyti gaires išlaisvintos Lietuvos ūkiniam, socialiniam, kultūriniam ir politiniam atkūrimui". Ar tai nebuvo dar iš Vokietijos stovyklų atsineš-

ti lietuviški vėjai? Tai buvo inertinis stovyklinio gyvenimo tęsimas. Amerikietiškas aplinkos gyvenimas dar nebuvo realus. Visa dvasia skendėjo lietuviškame gyvenime.

Bet mūsų lietuviškoji veikla atkeliavo ties savo neviltim. Aplinka kėlė didelius reikalavimus. Mūsų dėmesį vis daugiau pradėjo traukti amerikietinis pasaulis. Mūsų studentinės organizacijos, europiškai plačios savo polėkiais, pradėjo dusti Amerikos aukštųjų mokyklų profesionalinėse nuotaikose. Sukurtos šeimos rieda Amerikos šeimų gyvenimo vaga: svarbūs telieka artimieji ir asmeniniai draugai. Amerikos pasauliui mus apsėmus, paklausėme save, ką daryti su mūsų lietuviškumu? Tie, kurie nepaklausė, nugarmėjo Amerikos katilan, iškrisdami iš sąmoningo lietuvių jaunimo gretų.

Kas atsitiko su tais, kurie išsijungė iš lietuviškojo gyvenimo? Jie labai pažeidė savo egzistencijos individualumą. Jie netapo nei lietuvių tautos, nei amerikiečių tautos kūrėjais. Tai buvo savo draugų praradimas. Tai buvo lyg savo pirmosios meilės praradimas. Tačiau tuose mūsų kartos nariuose nėra gilios tragikos. Jie neprarado tikrų draugų, nes su jais egzistenciniu požiūriu jie nebuvo susiję.

Lietuviškumo problemos negalima išspręsti per susidomėjimą savimi. Per susidomėjimą savim nieko negalima išspręsti. Tačiau tame pirmame laipsnyje buvo daryta bandymų. Vienas tokių bandymų buvo vieno kolegos išreikštos idėjos: mums reikia sukurti išeivio inteligento tipą. Būdai, kaip tai pasiekti: "(a) gilus, harmoningas formos vidinis balansas tarp mus tiesioginėmis gyvenimo sankcijomis saistančios vietinės bendruomenės ir mus įpareigojančio lietuviško pasaulio bei (b) prasmingo inteligentiškumo žymės, kurias tiksliausiai apibūdintume kilnių jausmų, aštraus proto ir stiprios valios harmonija". Tai žodžiai, rašyti prieš porą metų, o juos rašęs gali tų pačių minčių nebesilaikyti. Bet būdingas šiam atsakymui yra tikėjimas, kad surandama forma, kur lietuviš-

kasis pasaulis gali harmoningoje visumoje egzistuoti lygiagrečiai amerikietiškam. Žodžiu, galima domėtis ir lietuvišku, ir amerikietišku pasauliu. Amerikietiškąjį pasaulį šiandien visi jau pažįstame. Tačiau reikia tikėjimo gyvai domėtis lietuviškuoju kultūriniu gyvenimu, nes jis beveik nepastebimas Amerikos jūroje. Tolygaus domėjimosi lietuviškajam pasauliui neužtenka. Mes stovime ant slenksčio prapulti Amerikos platybėje ir niekuomet vėl nebesusitikti. Todėl lietuviškumą turim išsinešti su savim ne vien kaip veiklą, bet daug svarbesne prasme— pajustį aistrą lietuviškajai kultūrai. Lengvos harmonijos mes nepasieksime. Tikrai nepasieksime pilnos harmonijos su aplinka, nes aplinka visuomet liks abejinga mūsų vidiniam pasauliui. Bet galime pasiekti dvasinę ramybę ir kūrybingumo žiežirbą.

Kai pasidarė aišku, kad, vis daugiau įeinant į aplinkos gyvenimą, iš mūsų rankų išslysta lietuviškieji pradai, susidūrėme su likusiais trimis Kierkegaardo laiptais. Kokie yra mūsų egzistenciniai tikslai lietuviškame pasaulyje? Kuo mes tampame iš dienos į dieną? Lietuviškumas prieš kelerius metus buvo daugiausia lietuviškos draugijos pasėka. Bet dabar didėjančiu greičiu sklaidomės. **Mano kartos žymė yra, kad ji ardoma jau pačioje jaunystėje, kai kitas kartas suardo tik mirtis.** Aš atsiskyriau nuo savo gimnazijos draugų, dabar sklaidosi ir universitetiniai pažįstami. Dėl savo lietuviškumo, jei esame užtenkamai lietuviški, turime kentėti. Bet savo egzistenciniu apsisprendimu kančią galime pakeisti į džiaugsmą: išsunkti iš savo draugų lietuviškos draugystės svarbiuosius elementus, t. y. dvasinį turtą.

Toks pakilios dvasios atsakymas mano bendralaikių buvo išreikštas ir šūkiais, ir, kas svarbiau, pačiu gyvenimu. Tai Kierkegaardo antrasis laiptas: mes tampame dvasiniais lietuviais savo pačių apsisprendimu. Būdingas pavyzdys: viena svarbi paskaita vadinosi "Atsisveikinimas su Lietuva ir susitikimas su lietuvybe".

Trečiasis Kierkegaardo laipsnis egzistenciniąme atsakyme yra—buvimas savo tikslų įkvėptam. O ketvirtasis, primename, yra visiškas atsidavimas savo tikslui ir tokiu būdu savęs išlaisvinimas iš beprasmybės. Šių laiptų mūsų dar nepasiekta. Norime išlaikyti lietuvybę dėl mūsų fizinių draugysčių. Kažin ar kiti, kurie šiandien šaukiame už lietuviškumą, visiškai nešauktume, jeigu būtume vieni svetimtaučių tarpe. Norime, kad mūsų organizacijų draugai išsisklaidytų. Tai dar vis egoistinis elementas. Labai atviruose egzistenciniuose laiškuose savo bendralaikiams anos vertos paskaitos autorius sakė "Nenoriu tavęs paliesti, jei tu nesi manoji žaizda. Tebūnie tada ir šie žodžiai spalvoti konfetti, kurie nubyra. Tačiau jei tau tikrai rūpi tavoji lietuvybė—tada mes tavęs niekados nepaliksime. **Tu būsi mūsų, nes skausmo ir darbo, kuriais dalinamasi, tikrovė padaro žmones labiau neišskiriamus nei brolius ir seseris, nei tėvus ir vaikus".** Tai yra poza. Egzistencinė tikra nuotaika yra savyje įskiepyti lietuvybę, o ne kituose. Į kitus ateini pats pavyzdžiu. Dideliu ir tikru žmogum gali būti ir nepatriotas. Bet mūsų atveju patriotizmo problema yra mūsų gili žmogaus problema, nes savo tikrąsias šaknis mes dar esame įleidę į lietuvišką dirvoną.

Tad šiandien stovime ties trečiuoju laiptu. Pirmasis buvo mūsų pirmykštis automatiškas, sąlygų sukeltas gyvas santykiavimas lietuviškoje veikloje. Bet, sąlygoms keičiantis, jis išvirto taip pat prisitaikymu amerikietiškame pasaulyje. Buvo bandyta duoti visokių atsakymų. Bet jie ignoravo žmogaus prasmės klausimą. Visi esame pašaukti kaip žmonės būti kūrybingi. O tie mūsų kartai tesiūlė pasidaryti lietuviškos veiklos ir vėliau atsistatačiusios Lietuvos valstybės fiziniais rėmėjais. Antrasis laiptas yra suvokimas, kad lietuviu gali išlikti, pats tapdamas lietuviu dvasine prasme. Bet su šiuo atsakymu rišasi dar perdaug mesianizmo. Gal dėl to, kad tuo tikslu dar perdaug netikima, o gal dėl to, kad norima vėl visus grąžinti į senus gerus laikus, kurie nebesugrąžinami. Trečiasis

laiptas—asmeniškas įkvėpimas būti lietuviu. Ketvirtas laiptas, kūrybinė lietuviška aistra į mus dar neatėjo. Ir todėl mes tesame paskiri žmonės, o ne karta didžiąja raide.

Mano karta tebekeliauja į save. Mūsų daug krenta pekelėse, bet mes dar vis tebebūriuojame į save kaip žmonės ir kaip lietuviai. **Iš situacinių draugų mes tampame—aišku, su aukomis—egzistenciniais draugais, kurių neperskirs nei laikas, nei distancijos. Ir po keleto metų, jei dar pajėgsime sueiti ir tarp savęs kalbėti kaip šiandien, žinosime, jog tapome karta didžiąja raide.**

LAISVIEJI IR PAVERGTIEJI

IDĖJOS IR LIBERALAI

"Kadaise utilitaristas Jeremy Bentham (1748-1832) gal truputį ciniškai buvo nusakęs politikos tikslą: sutelkti kaip galima didesniam skaičiui žmonių kiek galima geresnį gyvenimą. Liberalinės minties žmogui toks idealas nėra svetimas. Dėl idėjos jis nenorės aukoti gero gyvenimo. Tačiau šalia to jis visados turės prieš akis vieną dalyką, dėl kurio jis nesigailės ir gero gyvenimo; tai - laisvė. Jis galėtų parafrazuoti Benthamo formulą taip: suteikti kiek galima didesniam skaičiui žmonių kaip galima daugiau laisvės". (Vincas Trumpa, p.169).

Kitas *Lietuviškojo liberalizmo* (Čikaga, Santaros - Šviesos Federacija, 1959 m.) bendradarbis idėjos reikšmę liberaliniam sąjūdžiui, atvirkščiai, laiko kaip tik esmine:

"Tačiau kaip tik remdamasis patyrimu, randu drąsos pasakyti, kad anuo metu (pogrindyje R. G.) kova dėl Tėvynės laisvės, nors tada ir dabar - aukščiausias mūsų tikslas, mums tikrai nebuvo dar viskas. Kaip tik, Lietuvą nusiaubusių ir tebesiaubiančių ideologijų akivaizdoje jautėme būtinybę be laisvės kovos obalsio priešpastatyti okupantui dar ir savąją laisvo gyvenimo sampratą. Ideologijų kariniame susikirtime okupacija yra tik formališkas faktas; laisvės praradimas - tik antrinė, didžiosios valstybės galia pasirėmusios ir ankstyvesnę visuomeninę sąrangą pakeisti kita pasinešusios ideologijos fizinio veiksmo išdava. Todėl ir kova dėl Lietuvos laisvės mums buvo identiška su kova prieš okupaciją atnešusią ideologiją". (Karolis Drunga, psl. 203 - 4).

Skirtingi atrodą šių autorių teigimai kyla iš jų nevienodai užsibrėžtos tematinės perspektyvos: vienas nagrinėjo liberalinės minties praeitį, antrasis - jos reikšmę šiandieninėje dabartyje. Šios dienos konfliktai parodo, kad kova - arba aplamai veiksmas - nėra atskiriama nuo idėjos, ir kad laisvė reikalauja jos intelektualinio pagrindimo, pakankamai svaraus atsispirti prieš alternatyvias - dažnu atveju totalitarines - ide-

atsispirti prieš alternatyvias - dažnu atveju totalitarines - ideologijas. Tad ir iš liberalinės pedagogikos, kuri praeityje buvo abejinga gilesniam metafiziniam susimąstymui, šiandien idėja nebegali būt pašalinta. Priešingai ji čia užima vieną iš svarbiausių vietų ir, atsižvelgiant į reliatyvų ligšiolinį apsileidimą, tampa vienu iš pirmųjų liberalų uždavinių.

"Nelygstamos žmogaus vertės idėja", - pagrindinė liberalizmui, - "turi du aspektus: ji kreipiasi į kiekvieną žmogų, ragindama savo gyvenime siekti žmogiškosios didybės, kuri nėra dovana, bet visiems atvira galimybė, ir reikalaudama santykiuose su kitais žmonėmis pagarbos jiems, jų individualioms asmenybėms, jų žmogiškajai egzistencijai" (Algimantas Gureckas, psl. 116).

Antrasis iš šių aspektų liberalizmui yra tradicinis. Jį tereikia *praktikuoti*, bet ne aiškintis, nes principinėje plotmėje jis yra jau aiškus. Jį belieka įgyvendinti - tiesa, komplikuotose - praktikos detalėse. "Žmogiškosios didybės" siekimas, kita vertus, reikalauja nuolatinės analizės, nukreiptos į konkretųjį šios sąvokos turinį. Šiam intelektualiam ieškojimui tam tikrų metmenų siūlo kiti trys *Lietuviškojo liberalizmo* autoriai. Pačia bendriausia prasme:

"Antrasai pagrindinis liberalinėje sampratoje auklėjimo uždavinys buvo dideliems, bet realistiškiems įsipareigojimams pajėgių asmenybių ugdymas. Todėl liberalų pabrėžiama ne tiktai laisvė, kaip esminė žmogiškosios būties problema, bet ir žmogaus pareiga ją sau pozityviais įsipareigojimais taip išsispręsti, kad ir jis pats, ir jo bendruomenė galėtų su tais sprendimais prasmingai gyventi. Apsisprendžiant kuriuo nors esminiu klausimu, žmogui privalu atsižvelgti į istorinę patirtį ir, kiek jo inteligencija leidžia, mėginti pramatyti savo apsisprendimo pasėkas sau ir bendruomenei. Žmogaus protui, su patirties pagalba, pramatyti savo apsisprendimų konkrečiąją kainą, ir jo sąžinei įvertinti, ar jis šią kainą gali priimti". (Vytautas Kavolis, psl. 14)

Esminė yra liberalo atsakomybė prieš bendruomenę:

"Konkrečioje istorinėje kontekstūroje tegalima kalbėti tik apie *laisvinimą* kaip aukščiausiąją, žmogiškąją vertybę, pagrindžiančią humanistinės akcijos moralę. Šios moralės postulatas: niekas neturi teisės būti laisvas, visi turi pareigą laisvinti žmogų, nes žmogui nieko nėra duota, viską jis patsai turi pasiimti. Žmonijos procesija į laisvę vadinasi Istorija" (prof. dr. Algirdas Julius Greimas, psl. 89).

Radikaliai priešingą moralinės egzistencijos esmės sampratą liūdija kito *Lietuviško liberalizmo* bendradarbio teigimas:

"Galbūt, visa mūsų egzistencijos esmė ir yra ieškojimas, nesibaigiantis iki mirties valandos. Kiekvienas galutinai atsakytas klausimas uždaro vienas duris mūsų sieloje, bet uždarumas yra kartu ir baigtinumas, o mes gi esame amžini. Galutiniai atsakymai į amžinuosius klausimus yra įmanomi tik tam, kuris netiki į amžinybę. Tie, kurie nori į ją tikėti, turi priimti visatą, kaip nesibaigiančią mįslę, ir žiūrėti į savo gyvenimą, kap į nuolatinę kovą už savo sąmonės skaidrėjimą - iš valandos į valandą, iš kartos į kartą" (Rimvydas Šilbajoris, psl. 115).

Šiuos du *Lietuviškojo liberalizmo* autorius išskiria: 1. vieno atsakomybė prieš *storinę bendruomenę*, kito - prieš *individualią sąžinę*, laikomą tekančia į amžinybę ir dėl to laisva nuo prievolės taikytis bendruomenei; 2. vienas laiko savo konkrečiu uždaviniu *kitų laisvinimą*, o antrasis - *savo sąmonės skaidrėjimą*. Kitaip žodžiais: pirmasis atstovauja kolektyvistiniam, antrasis individualistiniam liberalizmo praduí, ir abu — iki kraštutinybių (bent mūsų cituotose ištraukose).

Apibrėžus šiuos radikalius skirtingumus, kas gi tarp mūsų autorių lieka bendro, *liberališko?* Visų pirma, abu autoriai pabrėžia *žmogiškosios situacijos atvirumą* ("žmogui nieko nėra duota", "visata, kaip nesibaigianti mįslė"). Nors jie šiam atvirumui duoda ir ne tą patį pasaulėžiūrinį turinį - vienas teistinį, kitas ateistinį, - jie sutaria, kad šis atvirumas yra esminė, svarbiausia, *definuojanti* žmogiškosios būties charakteristika.

Antrasis požiūris, kuriuo sutariama, yra pripažinimas, kad žmogiškosios būties atvirumas *reikalauja būti pripildomas* aktyvaus žmogiškumo, kylančio iš laisvo apsisprendimo ir vedančio į veiksmą ("nuolatinė kova už savo sąmonės skaidrėjimą", "laisvinimas kaip aukščiausioji žmogiškoji vertybė").

Ir, pagaliau, trečia, abu mūsų autoriai sutaria, kad šis aktyvumas negali būti sauvališkas, bet kad jį veda *individą transcenduojančios atsakomybės sąmonė* ("visa mūsų egzistencijos esmė ir yra ieškojimas", "visi turi pareigą laisvinti žmogų"). Neatsakinga laisvė nėra liberali. Atsakingumas kyla iš nuolatinės pastangos konceptualizuoti galutinius žmogaus veikimo tikslus ir į juos orientuoti savo veiksmus.

Prieiname išvadą, kad už liberalų minties tarpusavio prieštaravimų gilesnė analizė suranda bendrąjį branduolį; kad esminę liberalizmo idėją galima tiksliai apibrėžti; ir kad liberalinė pedagogika tiek šeimoje, tiek mokykloje, tiek jaunimo organizacijoje turėtų šia idėja remtis.

Pastaruoju teigimu nemanoma piršti "mokyklos supasaulėžiūrinimo". Pasaulėžiūra yra substancinių vertybių sistema, angažuojanti žmogų už gyvenimo tikslus: teistines ar ateistines, individualistines ar kolektyvistines vertybes. Liberalinė idėja pritaikyta pedagogikai, vietoj "mokyklos supasaulėžiūrinimo", siūlo *mokyklos sužmoginimą*, kiekvieną individą atveriant substantyvių vertybių - konkretaus savo žmogiškumo turinio - pasirinkimo laisvei. Liberalinė idėja yra formalūs, tačiau, kaip matėme, *intelektualiniai pagrįsti* rėmai, kurių tikslas šią laisvę įgalinti.

"Negalėdami pripažinti vienpusiškumo auklėjime, liberalai turėtų laikyti valstybės pareiga apsaugoti bendruomenę nuo ideologiškai uždarų ir todėl mechaniškai indoktrinuojančių mokyklų, jaunimo organizacijų ir masinės komunikacijos priemonių. Galima išsisaugoti prievartos auklėjime, kuris jai ypač jautrus, tiktai tada, kai visom idėjinėm kryptim užtikrinamos lygios teisės pasiekti visus idėjų konsumentus bendruomenėje, o ypač jaunimą" (Vytautas Kavolis, psl. 14).

R. G.

POLITINIS LAIŠKAS IŠ TURKIJOS

Nustebau, prisipažinsiu, bet drauge ir apsidžiaugiau, išgirdęs iš Jūsų, kad lietuvių studentija Amerikoje domisi Turkijos įvykiais, šio krašto studentų revoliucinėmis nuotaikomis, kad jinai pasaulio įvykiuose ieško savo akcijai pavyzdžių ir modelių. Taip buvau apsipratęs su lietuviškosios spaudos provinciniu ribotumu ir idėjiniu skurdu, kad reikėjo poros dienų atsigauti nuo šios staigmenos. Todėl dabar, naudodamasis sekmadienio ramiu popiečiu - sekmadienio, kuriame švenčiama Menderes uždrausta, dėl to ir atidėta Jaunimo diena - mielai dalinuosi su Jumis keliais paskutiniųjų mėnesių prabėgomis surinktais įspūdžiais.

Kol pasaulio spauda tekalbėjo apie Korėjos ir Turkijos studentų judėjimus, jų reikšmė, nors ir rodanti iki kokio laipsnio šių dienų pasaulio tiek politika, tiek ir ekonomika nepaiso atstumų, vistik buvo ribota. Studentijos maištinio pobūdžio sąjūdžiai atrodė kaip tipiškas ekonomiškai neprisivyščiusių kraštų reiškinys. Iš tiesų, šios rūšies kraštų bur-

žuazija dar yra labai silpna ir negausi, intelektualiniai ir administraciniai kadrai dar per jauni ir nepatyrę: studentija ir kariuomenė tokiame kontekste atrodė esą vienintėliai tautinių ir socialinių aspiracijų atstovai.

Tačiau Korėjos ir Turkijos įvykiais paseke Japonijos studentų manifestacijos ir riaušės, o dabar štai ir Prancūzijos studentija išėjo iš savo "apolitiškumo" žiemos stovyklos, 90% pasisakydama už taiką Alžirijoje ir užmegzdama ryšius su valdžios uždrausta alžiriečių studentų sąjunga. Studentinis jaunimas staiga, nelauktai pasireiškia bent keturiuose visai skirtinguose politiniuose ir socialiniuose kontekstuose. Šiam faktui išaiškinti jau reikia ieškoti naujų bendrų vardiklių. Man atrodo, kad šis bendras vardiklis - tai naujos, karo nemačiusios, bet karo siaubo ženkle gimusios ir išaugusios kartos išėjimas į viešąją areną.

Turkija, sakysite man, karo nematė, ir jos studentijos politinis brendimas ėjo kitokiais vingiais. Gal iš tiesų karo vizija ir buvo silpnesnė Turkijoje negu kitur, — nors tai ir užkrečiamos dalykas, — tačiau Turkijoje Pasaulinio karo pradžia sutapo su Ataturko mirtimi. Turkijoje nepagyvenę žmonės negali suprasti, ką reiškia turkams jų Tėvas (Ataturkas — Turkų tėvas. Neseniai lydint pakeleivingus svečius, teko iš naujo aplankyti Ataturko Mauzoliejų. Tuščioje milžiniškoje salėje, mirtingoje tyloje, prie Ataturko grabo stovėjo pagyvenusi moteriškė kaimietė, atsivedusi su savimi savo keturias mažas dukteris ar dukraites. Priėję arčiau, pastebėjome, kad tiek motina, tiek ir vaikai laikė rankas iškėlę virš galvos — kilnus, atviras, orientališkos maldos žestas, kurio nepalyginsi su mūsų iš viduramžių paveldėtu vergišku, nuolankiu rankų susiėmimu. Nežinau, apie ką ta moteriškaitė kalbėjosi su Ataturku ar su jį priglobusiu Dievu; žinau tik, kad tokios scenos dažnos, kad Ataturkas yra vienintelė referencija visiems turkų veiksmams ir mintims pateisinti ar įprasminti. "Jeigu galėčiau įsitikinti, kad Ataturkas pritaria tam, ką mes dabar darome", Mauzoliejaus aukso knygoje įrašė naujasis Turkijos šefas, gen. Guersel, "būčiau laimingiausias žmogus pasaulyje".

Turkijos jaunimas išaugo didžiojo Ataturko mito šešėlyje. Kiekvienas studentas žino ir tiki, — gal tai kartais ir kiek naivu atrodo mums, europiečiams, su mūsų sutriušusiu, susidėvėjusiu tikėjimu, — kad Ataturkas jį padarė europiečiu, išmokė jį skaityti ir rašyti lotyniškomis raidėmis, augino jį demokratiniam gyvenimui, liepė dirbti ir mokytis, nes

"mokslas yra geriausias žmogaus vadovas jo gyvenime" (tai milžiniškomis raidėmis įrašyta mano fakulteto frontone). Studentas nebeprisimena Ataturko laikų, jis kurčias senųjų pasakojimams apie prievartą, kurios daug reikėjo, demokratijos mokslą einant. Jis žino tik viena: Turkija liks vakarietiškas kraštas ir eis į priekį tik tol, kol ji bus ištikima Ataturko nubrėžtam keliui.

Ne ekonominiai sunkumai, ne valdžios kyšininkavimas ir korupcija — visa tai, žinoma, svėrė įvykių fone — privertė studentus išeiti į gatvę, bet jų konstitucinės teisės profesoriaus pareiškimas paskaitai baigiantis, kad krašte, kuriame savavališkai laužoma valstybės konstitucija, joks profesorius nebeturi moralinės teisės dėstyti konstitucinę teisę. O konstitucija buvo sulaužyta įsteigiant savo rūšies McCarthy komisiją, turinčią teisę bet kurį pilietį pašaukti pasiaiškinimui, suimti, apkaltinti.

Kai, pasekdami studentais, vieną gražų pavakarį po Ataturko bulvarą išsiliejo, palikę ginklus kareivinėse, Ankaros karo mokyklos kariūnai — visiems, išskyrus vyriausybę, buvo aišku, kad giesmelė jau buvo sugiedota. Karinis perversmas buvo tik paskutinis, gerai atliktas šios dramos epizodas.

Prancūzų kultūrinis attache, Paryžiaus spaudos korespondentų prašomas, surengė jiems pasikalbėjimą su 40-50 Politinių mokslų Fakulteto studentų. Žurnalistus labiausiai nustebino didelis studentų nesubrendimas savo krašto politinėms problemoms svarstyti. Kalbu apie tai tik dėl didelio panašumo su lietuviškosios tremties politinių sąjūdžių paviršutiniškumu: studentų daugumas įsitikinę, kad užtenka pakeisti konstituciją, tvirtai laikytis joje įrašytų laisvių ir teisių — ir viskas bus gerai. Prancūzams, kurie iš patyrimo žino, kad konstitucijos keičiasi, o gyvenimas lieka tas pats, tai atrodė, žinoma, kiek vaikiška. Tiesiog nežinai žmogus, ar randiesi revoliucionierių nuotaikų studentų būryje, ar Rotary klube — tiek daug per kraštus besiliejančios geros valios ir tiek maža savo krašto realių problemų pažinimo!

Studentų pažinimą šiek tiek išblaškė vienas liūdnokas reiškinys: kai Menderes vyriausybė buvo uždariusi universitetus ir prievarta išsiuntusi studentus į kaimus, jaunimas manė, kad, sugrįžę namo, jie tiek papasakos savo tėvams ir kaimynams, kas miestuose darosi, o šie jau ims ir patikės. Tuo tarpu kaimo vyrai, susirinkę aikštėje, išklausė studentų pasakojimų, pasikrapštė pakaušius ir pasakė: pažiūrėsim, pamatysim. Menderes visgi kviečių kainas buvo pakėlęs ir dar žada pakelti. . .

Kad kaimas gali nesuprasti demokratijos atnešamų gėrybių — šito studentai negalėjo įsivaizduoti: ką daryti su šitais atbukėliais, kietasprandžiais? Ataturko programa, ačiū Dievui, ateina į pagalbą: kaimą reikia šviesti, žmonės yra kvaili dėl to, kad tamsūs. Ankaros Politinių Mokslų Fakulteto studentai susirinkę visi vienu balsu nutarė, kad kaimą reikia šviesti. Pasiskirstę grupėmis po 5, jie visi tuoj po egzaminų važiuos atostogų į kaimus, gyvens ir dirbs su kaimiečiais, mokys juos vakarais skaityti ir rašyti, aiškins jiems, kas yra demokratija ir koks gražus dalykas laisvė.

Nemanykite, kad aš juokiuosi. Man greičiau liūdna darosi matant, kad tiek idealizmo tiek geros valios eina niekais. Studentų Fakultete yra 750, o kaimų Turkijoje apie 75.000. Koks procentas kaimiečių sužinos, kas yra demokratija, kiek iš jų panorės "demokratiškai" gyventi? Ką reiškia pagaliau šiems žmonėms demokratija, kai jų geri trys ketvirčiai bežemių ar mažesnių, cukraus gabalėlį tik per didžiąją šventę — Seker Bayrami (Cukraus Šventę) savo vaikams galį nupirkti? Kai per paskutinįjį dešimtmetį apie du milijonai kaimiečių paliko savo lūšnas ir atsikraustė į miestus, ieškodami darbo ir duonos?

Mintis, kad šalia laisvės reikia dar ir duonos, kad socialinės problemos egzistuoja, kilo ne studentijoje, bet karininkijoje. Karininkų čia daug yra, daug ir reikia: juk Turkija pagrindinis laisvojo pasaulio bastionas. Jie pasiruošiami, įsteigus karines gimnazijas, kuriose dažnai neturtingų tėvų vaikai mokomi nemokamai su sąlyga, kad jie, baigę mokslus, bent 10 metų liks karininkais. Tokių kariūnų turiu nemaža ir savo studentų tarpe: baigę universitetą, jie pakeliami į jaun. leitenanto laipsnį ir siunčiami prancūzų kalbos mokytojais į karines gimnazijas. Daugumas jų labai jau net nekariškai nusiteikę: jų rūpestis, kaip sudaryti pakankamą pinigų sumą "išsipirkti" iš kariuomenės.

Nesu specialiai prieš kariuomenes nusistatęs, — geriau, žinoma, būtų, jei jų visai nereikėtų, — noriu tik pasakyti, kad šie jaunųjų karininkų kadrai visai nėra prūsiškų junkerių tipo, kad jie gerai pažįstą kaimą ir, dažnai kilę iš vargingų šeimų, supranta žmonių vargą. Šitie štai karininkai — ir tie iš jų tarpo, kurie dar jauni posėdžiauja Revoliuciniame Komitete — patys pirmieji pradėjo kalbėti apie socialines problemas, — iki šiol kuone negirdėtas žodis Turkijoje, — apie mintį, kad reikėtų steigti čia socialistų partiją.

Kas iš to visko išeis, sunku pasakyti. Laisvė yra visgi geras dalykas, nes sukelia norą, ją atgavus, šnekėti apie viską

ir visaip, nes ji kartas nuo karto pagimdo ir didelius dalykus. Jaunosios karininkijos ir studentijos simbiozas, jei jisai įmanomas, jei jis realizuosis, būtų vienintelis kelias, atviras į ateitį. Nes ekonominės problemos nestovi vietoje, jos irgi juda: už dešimties metų, turint galvoje gyventojų smarkų prieauglį, Turkija, 80% žemės ūkio kraštas, jau pritrūks duonos savo žmonėms kad ir prastai išmaitinti.

Nekalbėjau iki šiol apie taip visur matomą — net ir ten, kur jo nėra — komunistinį pavojų. Bendrai ir oficialiai priimta, kad turkai negali būti komunistai vien dėl to, kad jie artimi rusų kaimynai ir geri 400 metų pastovūs priešai. Mes žinome, ką tai reiškia. Sakoma dargi, kad turkai yra antikomunistai ne 95%, bet 160%. Kaip iš tiesų yra, sunku pasakyti. Viena aišku, kad prieš 10 metų komunistų buvo ir gana daug tiek studentų, tiek ir profesūros tarpe. Po kelerius metus trūkusios medžioklės — jie visiškai išnyko. Išnyko ar į požemį įsirausė, neaišku: šiaip ar taip, nei vieno dar tokio nesutikau, nors, apskritai, jie dažnai pasaulyje sutinkami netoli prancūzų kultūrinių sambūrių ar sluoksnių. Atvirkščiai, Europoje besimokančioje studentijoje komunistų partija, taip bent pasakojama, gana tvirta, spinduliuojanti iš savo centro Muenchene. Ten auginami kadrai, ir dirva ne visai išsivysčiusiuose kraštuose visados paruošta. JAV įvestos arba globojamos *formalinės demokratijos* normaliu keliu išvirsta į diktatūras; šios diktatūros nuverčiamos demokratiniuose idealuose išaugintos studentijos. Tol, kol demokratijai nebus suteiktas *socialinis turinys*, kol jinai liks tik labai siaurų elitų pasigėrėjimo ar žaidimo objektas — šis procesas turės tendencijos kartotis. Ir pagaliau vieną rytą paaiškės, kad naujas generolas ar pulkininkas jau neutralistas, o kitą rytą — kad demokratija jau "liaudiška". Nereikia pamiršti, kad plk. Nasseris buvo globojamas dviejų pirmųjų airių kilmės Amerikos ambasadorių, kurie drauge ir suvedę savo asmenines sąskaitas su Anglija. Pažymėtina taip pat, kad vienintelė ambasada Ankaroje, kurią perversmo metu nuo minios saugojo net keli raitelių eskadronai — buvo JAV ambasada.

Reikia kaip nors užbaigti šį mano plepėjimą, reikia, kaip sakoma, prieiti išvadas. O tos išvados gali būti dviejų rūšių: amerikietiškos ir lietuviškos.

Metmenų skaitytojų daugumą sudaro Amerikoje gyveną lietuviai dažnai, tur būt, drauge jau ir JAV piliečiai. Jiems negali būti abejinga Amerikos pasaulinė politika, amerikietiško *lyderšipo* uždedamos pareigos. Turkijos pavyzdys pamokąs: norint vadovauti vadinamajam laisvajam pasauliui,

t. y. norint jį vesti į laisvę, neužtenka dolerių, specialistų ir formalinės demokratijos eksporto. Reikia dar sirgti išvargusios žmonijos ligomis, suprasti jas. Ar jaunoji amerikiečių karta, kuriai ir jūsų skaitytojai priklauso, yra pakankamai įsisąmoninusi, ar ji pakankamai supranta, kokio sunkumo naštą ji paveldi iš dabar didžiąją politiką darančios kartos? Ar galima dėti viltis į augantį Amerikos jaunimą?

Jaunosios kartos triukšmingas, kartais net revoliucinis išėjimas į politinę areną visoje eilėje kraštų leidžia pagaliau kelti klausimą ir vien tik lietuvių jaunimui. Ar negraužia ir jo naujas idealizmo, akcijos kirminas? Ar neužeina ir jam noras griauti nusitrynusius stabus, statyti jų vietoje šviežias, jaunas tiesas? Jaunimo sambūris, kuriam jūs atstovaujate, iki šiol pasireiškė dar tik pusiau pozityvine, pusiau negatyvine prasme: jūs atsisakėte priimti tradicinį atgyvenusį pasiskirstymą partijomis, jūs drauge bandėte naujomis akimis pervertinti buvusį prieškarinės Lietuvos balansą. To dar, mano manymu, neužtenka. Atmetus partinį pasiskirstymą, ar neatsidaro naujos pozityvios veiklos galimybės? Revoliucija lietuvių bendruomenės rėmuose, jos persiorganizavimas profesiniais pagrindais, sindikalistinė veikla, atsirėmimas į sveikus ekonominius pagrindus, kooperatinė akcija, ir t. t.

Visa tai, žinoma, žodžiai žmogaus, nepažįstančio jūsų gyvenimo ir jūsiškių galimybių. Tačiau šių gal nepraktiškų žodžių vedamoji mintis yra ši: lietuviškumas, tautiški jausmai, lietuviškoji veikla — visa tai liks tiktai nuolat blankstanti *forma*, jei jaunoji karta nesugebės jai duoti konkretaus, praktiškai veiklai duris atidarančio *turinio*.

Algirdas Julius Greimas

Ankara, 1960. VII. 3.

MOKSLO HORIZONTAI

MOKSLINIAI CHEMIJOS SRITIES DARBAI OKUPUOTOJE LIETUVOJE

Sparčiu tempu vykstanti Sovietų Sąjungos industrializacija, be abejo, yra juntama ir Lietuvoje. Todėl nenuostabu, kad mus dažnai pasiekia žinutės apie pasikeitimus Lietuvos pramonėje, naujų įmonių statybą, atliekamus mokslinius darbus. Mūsų spaudoje taip pat dažnai randame įvairių korespondencijų šia tema su aiškiai pastebimu nesiorientavimu, ar džiaugtis technikiniais lietuvių laimėjimais, ar baimintis, kad Lietuva, kartu su jos industrializacija, yra vis labiau integruojama į bendrą Sovietų Sąjungos ūkį. Greta pramoninės integracijos, nesant sąsaikos su Vakarų pasauliu, kartu ateina ir technikinis rusų vadovavimas, kas ypač jaunesniojoje kartoje gali palikti didelę įtaką. Iš mūsų spaudoje pasirodančių atsitiktinių žinučių susidaryti pilnesnį vaizdą apie pasikeitimus Lietuvos pramonėje veik neįmanoma, ir todėl šio straipsnio tikslas yra trumpai apžvelgti Lietuvoje atliekamą mokslinį darbą chemijos, cheminės technologijos ir kitose artimose srityse bei šio darbo sąsają su Lietuvos pramone ir jos augimu. Duomenys yra surinkti iš Lietuvoje leidžiamų mokslinių ir technikinių leidinių, kurie yra gausūs, valdžios puoselėjami ir palyginti neprisunkti komunistinės propagandos.

Daugumas mokslinių tyrimų yra atliekami Lietuvos TSR Mokslų Akademijos (MA) įvairiuose institutuose, Vilniaus Valstybiniame V. Kapsuko vardo Universitete ir Kauno Politechnikos Institute. Tyrimų rezultatai skelbiami šių institucijų darbuose. Darbai griežtųjų mokslų srityje leidžiami atskirais tomais, į juos neprimaišant tendencingų straipsnių iš visuomeninių mokslų srities. Kitos aukštosios mokyklos ir pramonės laboratorijos nedaug mokslinių darbų tepaskelbia.

Didesnė dalis straipsnių *Mokslų Akademijos Darbų* serijoje B, skirtoje chemijai ir artimoms šakoms, yra rusų kalba. Nors daugelis mažųjų tautų naudoja plačiau vartojamas kal-

bas savo moksliniams darbams skelbti, vis dėlto perdidelis rusų kalbos įsigalėjimas Lietuvos mokslininkų tarpe padaro nemalonų įspūdį, ypač kai jokia kita svetima kalba nėra vartojama. VVU (Vilniaus Valstybinio Universiteto) personalas skelbia savo darbus leidinyje, kurio iki 1960 m. buvo išleisti 28 tomai. Chemijos srities darbai iki 1959 m. buvo skelbiami kartu su matematikos, fizikos ir kitų grieztųjų mokslų darbais, o 1959 m. pasirodė I tomas, skirtas grynai chemijai. Šiuose darbuose vyrauja lietuvių kalba, nors po keletą rusiškų straipsnių (dažniausiai parašytų rusų tautybės asmenų) randame kiekviename leidinyje. VVU ir kituose darbuose po kiekvieno lietuviško straipsnio yra duodama rusiška santrauka. *Kauno Politechnikos Instituto Darbuose*, kurių, rašant šį straipsnį, buvo išleista 13 tomų, rusų kalbos ir rusų autorių rečiau tenka užtikti. Tyrinėjimų grynai chemijos srityje šioje mokykloje nedaug teatliekama: KPI yra skirtas pirmoje eilėje inžinierių paruošimui.

Visi šie leidiniai savo išvaizda yra panašūs: minkštais viršeliais, prasto popieriaus. Nuo 1959 m. pradėta vartoti geresnės kokybės popierius, tačiau pagerinimams dar yra pakankamai vietos; ypač grafos ir lentelės grubiai spausdinamos. Estetinio apipavidalinimo stoka yra bendras visų Sovietų Sąjungos mokslinių leidinių bruožas. VVU ir KPI darbų tiražas svyruoja tarp 400 - 600 egzempliorių. Mokslinis šių leidinių lygis maždaug vienodas, palankiai lygintinas su JAV ar Vakarų Europos universitetų atliekamais moksliniais darbais, nors darbų temos yra skirtingos. Vakarų mokyklose atliekami tyrinėjimai yra daugiau teorinio pobūdžio, mokslo atradimų pritaikymas paliekamas įmonių laboratorijoms. Tačiau Lietuvos mokyklos yra glaudžiai susijusios su pramone ir jų personalas naudojamas jei ne gamybos problemoms spręsti, tai bent dirbti srityse, kurios yra svarbios krašto pramonės ugdymui.

Greta minėtų darbų, 1958 m. Valstybinis Mokslinis Komitetas pradėjo leisti biuletinį *Mokslą ir Techniką*, pradžioje pasiekusi tik ribotą skaičių skaitytojų, kuris 1959 m. vasarą pasirodė mėnesiniu žurnalu. Leidinys gana patrauklus, įdomus skaityti, apimąs visų sričių technikinį ir mokslinį Lietuvos gyvenimą ir, išskyrus vedamąjį, nedaug teturi įkyrios propagandos. Lietuvos TSR Politinių ir Mokslinių žinių Skleidimo Draugija leidžia menko lygio žurnalą *Mokslą ir Gyvenimą*, kuris dalį savo puslapių, greta mokslo populiarizacijos, užpildo naiviais antireliginiais straipsniais.

Lietuvoje leidžiamais mokslo darbais parodė susidomėjimą

ir kai kurios JAV mokslo įstaigos. American Chemical Society leidžiami *Chemical Abstracts*, pats didžiausias pasaulyje chemijos ir jai artimų sričių bibliografinis leidinys, jau kuris laikas deda santraukas straipsnių, išspausdintų *MA Darbuose*. 1959 m. buvo reguliariai pradėdos spausdinti KPI, o 1960 m. ir VVU darbų santraukos.

Pagrindinės Lietuvos pramonės šakos, kaip ir nepriklausomybės metais, paliko maisto ir tekstilės gamyba. Tik elektros prietaisų, metalo bei metalo apdirbimo staklių pramonėje įvyko didesnių pasikeitimų. Iš maisto pramonės labiausiai išaugo žuvies apdirbimas, koncentruotas Klaipėdos krašte. Šioje pramonėje dominuoja rusai. Vokiečių kilmės asmenų repatriacija, rusų kolonizuoti Rytprūsiai kaimynystėje, lietuvių nepatikimumas žvejyboje sudarė palankias sąlygas rusų įsitvirtinimui šioje srityje. Veikia žuvies pramonės valdybos konstruktorinis eksperimentinis biuras, kuriame dirba 32 asmenys, jų tarpe 25 inžinieriai ir technikai.

Nors maisto pramonė yra neabejotinai pirmaujančios reikšmės Lietuvos ūkiui, mokslinių darbų šioje srityje nedaug tepasirodo. Nedideli eksperimentiniai darbai yra atliekami KPI maisto produktų technologijos katedros, MA biologijos instituto ir kelių įmonių laboratorijose. 1958 m. buvo įsteigtas visasąjunginio sviesto - sūrių pramonės mokslinio tyrimo Lietuvos skyrius, susidedąs iš 27 asmenų, tačiau jo darbų dar neteko matyti. Žinoma, ne visi darbai yra skelbiami Lietuvoje leidžiamuose leidiniuose: dalis jų nukeliauja į rusiškus žurnalus. Ypač MA personalas nemaža darbų spausdina didesniuose sovietų techniniuose leidiniuose. Veikianti maisto pramonė reikalauja šiek tiek tyrinėjimų gamybos pagerinimų pravedimui ir racionaliniam įvairių pramonės likučių sunaudojimui. Pavenčių cukraus kombinate (kombinatu vadinamas didesnis fabrikas, gaminąs eilę produktų) buvo tyrinėtas jonitų pritaikymas syvams valyti, tačiau darbas nutrauktas, nepasiekus teigiamų rezultatų. Kituose cukraus fabrikuose buvo nustatinėjami cukraus nuostoliai, runkelius gabenant hidrauliniu transporteriu. *KPI Darbuose* pasirodė pora straipsnių, susijusių su spirito destiliacija.

Įdomesnių ir daugiau darbų yra atlikta mėsos pramonės likučių sunaudojime; dedama vilčių, kad iš to pavyks išugdyti didesnę biocheminę pramonę. Kadangi Sovietų Sąjunga cheminėje ir ypač biocheminėje pramonėje savo produkcija yra atsilikusi nuo JAV ir Vakarų Europos ir ši šaka ateityje, be abejo, augs, tai Lietuva gali turėti galimybių ją išplėsti. Gal

todėl šioje srityje pastebimas ir didesnis veiklumas nekaip bendrai maisto pramonėje. Kauno mėsos kombinato organo - preparatų fabrike yra vedami bandymai angiotrofino (vaistų prieš padidėjusį kraujo spaudimą), lipokaino (vaistų prieš infiltratus kepenyse), vitamino B 12, pepsino ir kt. gamybai iš mėsos pramonės atlaikų. Prie insulino gamyklos yra įsteigtos biologinio standartizavimo ir mikrobiologijos laboratorijos. Panevėžio spirito - mielių kombinate bandoma įvesti gliutamininės rūgšties gamybą, kuri šiuo metu yra gaminama laboratorinėje skalėje. Taip pat yra pasiūlymų cukraus fabrikų melasą panaudoti citrininės rūgšties gamybai. Susidomėjimą biocheminės pramonės augimu rodo ir faktas, kad Valstybinis Mokslinis Komitetas sudarė laikiną komisiją, kurios paskirtis - steigti laboratorijas šioje srityje. Dabartinė padėtis rodo, kad šiuo metu reikšmingesnius gamybos vienetus pavyko įsteigti tik srityse, kuriose darbas buvo pradėtas anksčiau, dar nepriklausomybės metais (pvz. Kaune gamyba insulino, kuris seniau buvo galutinai apdirbamas Danijoje). Ši įmonė dabar viena iš pirmaujančių visoje Sovietų Sąjungoje.

Maisto pramonei giminingose srityse buvo atlikta ir daugiau teorinės reikšmės darbų: tyrinėtos riebalų gedimo priežastys, karotino ir vitamino A kitimas pieno riebaluose, temperatūros įtaka pieno riebalų kristalizacijai, linų aliejaus apkartimo nustatymas spektrofotometriniu metodu ir kt. VVU gamtos mokslų katedra atliko plataus mąsto tyrinėjimus mikroelementams panaudoti kultūrinių augalų derliaus pakėlimui. Ryšium su šiuo projektu dirbta spektrinės šių elementų analizės srityje. Žemės Ūkio Akademijoje dar numatomi mikroelementų dirvožemyje bei dujų apykaitos tarp dirvožemio ir atmosferos tyrinėjimai.

Tekstilės pramonėje, kuri greta maisto produktų apdirbimo užima vieną iš svarbiausių vietų, mokslinės veiklos pastebima taip pat nedaug. Veikiančios laboratorijos: centrinė tekstilės mokslinio tyrimo laboratorija Kaune, energetikos ir elektrotechnikos instituto pluoštinių medžiagų laboratorija ir linų perdirbimo pramonės laboratorija (4 asmenys) daugiausia užimtos klausimais, glaudžiai susijusiais su produkcija. Atlikta darbų šiomis temomis: sintetinių pluoštų panaudojimas įvairiems audiniams, dirbtiniams kailiams, vilnos balinimas, su tekstilės dažymu susijusios problemos, greitasis verpalų pervyniojimas ir kt. Tekstilės pramonėje, panašiai kaip ir maisto, kreipiamas didelis dėmesys į tikslingesnį atlaikų sunaudojimą. Siūloma trumpą linų pluoštą, kurio per metus lieka 2000

- 2500 tonų ir dar įvežama 800 - 850 tonų, panaudoti neaustinių medžiagų gamybai. Aukštosios mokyklos neveda jokių didesnių tyrinėjimų, susijusios su tekstilės apdirbimu.

Pasitaiko ir netvarkos. Pavyzdžiui, Lietuvoje nebuvo vilnos plovimo įrengimų, ir vilna buvo vežama į Ukrainą, iš kur vėliau grąžinama atgal verpti. "Laisvės" fabrikas Kretingoje yra gavęs plovimo įrengimus, bet nėra jiems patalpų ir taip pat sandėlių vilnai laikyti. Be to, įrengimai per dideli Lietuvos vilnos produkcijai. Tokios klaidos retai užtinkamos Vakarų pasaulyje, tačiau dažnai pasitaiko sovietų perdaug centralizuotame planavime.

Tekstilės pramonės augimas Lietuvoje priklauso nuo šios srities Sovietų Sąjungos planų. Daugiausia pasikeitimų reikia tikėtis sintetinio pluošto gamyboje ir jo panaudojime audiniams. Sintetinių medžiagų pramonė kartu su kitomis cheminės pramonės šakomis Sovietų Sąjungoje pokario metais augo lėčiau nekaip kitos pramonės šakos. Vakarų pasisekimai chemijos srityje ir įvairių šios pramonės gaminių pritaikymai karui svarbiose šakose paskatino sovietus kreipti didesnį dėmesį į cheminės pramonės ugdymą. 1958 m. Centrinio Komiteto plenumas nutarė cheminės pramonės produkciją 1958 - 1965 m. laikotarpiu pakelti 300%. Didžiausias augimas numatomas plastmasių ir sintetinio pluošto gamyboje. I. V. Maistenko, dirbąs Sovietų Sąjungai tyrinėti institute, rašo, kad sintetinio pluošto fabrikai yra numatomi ir Lietuvoje bei Latvijoje; *) tačiau Lietuvoje leidžiamoje spaudoje apie jokius konkretesnius planus nėra kalbama. Ta žinia taip pat nesiderina su sovietų planais statyti sintetinių pluoštų fabrikus arti žaliavos šaltinių t.y. akmens anglių ir natūralinių dujų. Sintetinio pluošto gamyba pačiame krašte, aišku, teigiamai atsilieptų tekstilės pramonei, kurios tolimesnis augimas, naudojant vien natūralinį vietoje gaminamą pluoštą, būtų ribotas.

Popieriaus ir medžio pramonėje moksliniai darbai tėra nežymūs. Veikianti centrinė celiuliozės - popieriaus pramonės laboratorija (12 asmenų, jų tarpe 10 inžinierių ir technikų) ir medžio pramonės eksperimentinės dirbtuvės (298 asmenys, jų tarpe 48 inžinieriai ir technikai) pirmiausia užimtos produkcijos problemomis. Projektuojama panaudoti Klaipėdos celiulozės - popieriaus kombinato sulfitines nuoviras spirito, pašarinių mielių ar vanilino gamybai, tuo sumažinant Kuršių marių vandens užteršimą. Tame pačiame fabrike buvo sėkmin-

*) *Industrial and Engineering Chemistry*, 52, 48A (*Feb.* 1960).

gai panaudotos durpės kartono gamybai.

Kita sritis, atsiremianti grynai į Lietuvoje randamas žaliavas, yra durpių pramonė. Kuro trūkumas privertė kreipti didesnį dėmesį į tinkamesnį durpynų išnaudojimą ir noras panaudoti durpinę žaliavą cheminei pramonei kurti paskatino durpių sudėties tyrinėjimą. Be jau minėto durpių vartojimo kartono gamybai, bandoma panaudoti durpių pelenus, turtingus kalkių, rišamajai medžiagai, sutaupant 35.000 tonų cemento per metus. Neatrodo, kad durpės galėtų sudaryti rimtesnį pagrindą cheminės pramonės išsivystymui, ką patvirtina ir planų trūkumas didesniems šios srities moksliniams darbams. Veikimas apsiriboja durpynų tyrimu, kad jie galėtų būti racionaliau išnaudojami kurui pramonėje, kurios pareikalavimas yra apie 1 mil. tonų orasausių durpių per metus, likutį paliekant agrotechnikos reikalams, kaip pvz. dirvožemio pagerinimui.

Mokslinis aktyvumas yra vienas ženklų, rodančių galimą pramonės augimą tose srityse. Viena tokių sričių yra tyrinėjimai, atliekami žaliavoms panaudoti statybinėms medžiagoms. Ypač Kauno Politechnikos Institutas yra stipriai įsijungęs į statybinių medžiagų gamybos ir žaliavų tyrinėjimą. Ši mokykla, būdama vietinių organų kontrolėje, yra žymiai arčiau Lietuvos ūkio reikalavimų negu Vilniaus Universitetas ar Mokslų Akademija, kurioms kartais yra užmetama darbų, reikšmingesnių bendram sovietų ūkiui, bet ne būtinai Lietuvai. Aktyvumą šioje srityje taip pat skatina statybinių medžiagų trūkumas. Kolektyvinių ūkių pastatai dažniausiai statomi iš nepramoninių medžiagų: akmenų, molio, spalių, piuvenų ir durpių. Langų stiklo privatiems asmenims veik neįmanoma gauti. Pasitaiko ir kurjoziškų patarimų: pavyzdžiui, pasekti bulgarų liaudies patirtimi - deginti plytas akmens anglimis lauke, be jokių įrengimų. Toks pasiūlymas nemaloniai primena kinų bandymą plieno gamyboje.

Nuodugniai tiriamos žaliavos statybinių medžiagų gamybai, ir šioje srityje yra paskelbta nemaža darbų: bandymų duomenys mineralinės vatos gamybai iš Petrošiūnų elektros stoties šlako, anhidrito panaudojimas portlandcemento ir sieros rūgšties gamybai, kreidos mergelio panaudojimas stiklo gamybai ir kt. Paskutinis projektas artėja prie praktinės realizacijos: suprojektuotas 51 mil. rublių vertės stiklo fabrikas, kuris numatomas statyti Panevėžyje. Kurui bus naudojamos durpės, kas yra nuostabu žinant, kad į Panevėžį numatyta atvesti natūralines dujas.

Kadangi Lietuvos moliai turi daug kalkinių priemaišų, kurios neigiamai atsiliepia produktų atsparumui, tai nemaža yra atlikta darbų, nagrinėjančių keraminių gaminių apsaugojimą nuo kalkinių įtarpų ardomojo veikimo, kalkių gesinimo procesus keraminėje šukėje ir pan. Taip pat tyrinėta: iš vietinių žaliavų pagaminto cemento atsparumas, kreidos mergelių priedinė įtaka statybiniuose skiediniuose, šutinto vietinio betono stiprumo kitimas laikui bėgant. Renkami duomenys įrodyti, kad Lietuvoje randamos žaliavos tinkančios cemento ir kitų statybinių medžiagų gamybai. Yra atlikta ir darbų, turinčių platesnę mokslinę reikšmę: tyrinėti cheminiai - fiziniai procesai, vykstą smėlio ir kalkių mišiniuose, tirpstančių magnio druskų išskyrimas iš dolomitų, potenciometrinis kalcio ir magnio nustatymas cemente ir dolomituose.

1950 m. Vilniaus Universitete, o 1951 m. taip pat ir Mokslų Akademijoje buvo pradėti tyrimai, susiję su puslaidininkiais ir jų techniniais pritaikymais, kurie dar ir dabar tebesitęsia. Puslaidininkiai naudojami transistoriuose ir jų dėka padaryta daug patobulinimų radiotechnikoje. Šie darbai veik jokios sąsajos su Lietuvos pramone neturi, jie yra dalis didesnės šioje srityje tyrinėjimų programos. Tyrimai, atliekami Lietuvos įstaigose, koordinuojami nustatyta tvarka su TSRS Mokslų Akademijos institutais. VVU tiriama binarinių puslaidininkių (sulfidinių, seleninių ir telurinių) optinės ir fotoelektrinės savybės, esant junginiams polikristaliniame būvyje. Šių tyrimų tikslas išaiškinti fotoelektrinių reiškinių esmę tuose junginiuose ir rasti naujas fotojautrias puslaidininkių medžiagas, tinkamas panaudojimui. MA technikinės fizikos sekcijoje tiriamos puslaidininkių elektrinės savybės, būtent, jų elektrinio laidumo asimetrija.

Greta jau minėtų darbų, veikiama ir kitose srityse, netiesioginiai susijusiose su svarbesnėmis Lietuvos pramonės šakomis.VVU daug darbo atliekama analizinėje chemijoje. Kai kurie šių darbų turi pagalbinės reikšmės jau minėtiems projektams. Tiriamas ultragarsis ir jo technikinis taikymas: didelio emulsijos kiekio gavimas, difuzinių procesų kitimas reakcijos voniose, veikiant ultragarsiui, ir daugelis kitų mažesnės reikšmės problemų.

Mokslinių darbų trūkumas pramonės šakose, kurios krašte turi pirmaujančią vietą, gali kelti nerimą, nebent ši pramonė yra pasiekusi aukštą tobulumo laipsnį ir konkurencija yra nepavojinga arba augimas šiose srityse nėra įmanomas dėl rinkų ar žaliavos nebuvimo. Apie paklausos trūkumą, atrodo,

neverta nei užsiminti; tačiau žaliavų trūkumas yra rimtas stabdys maisto, tekstilės ir popieriaus pramonės augimui Lietuvoje. Žaliavų trūkumas aiškiai pasireiškia koncentravimuosi į tinkamesnį pramonės atlaikų sunaudojimą, ir todėl dauguma patobulinimų maisto ir popieriaus pramonėje syji su atlaikų sunaudojimu. Tekstilės ir popieriaus pramonės augimas priklauso nuo centrinių Sovietų Sąjungos planuotojų malonės. Maisto pramonės augimas sunkiai įmanomas, galima ją tik gerinti ir, kaip jau anksčiau minėjome, maisto pramonė gali duoti pradžią biocheminės ir vaistų pramonės plėtrai.

Ryšium su septynerių metų planu pakelti cheminės pramonės lygį Lietuvos techniniai darbuotojai ieško pagrindo, kuris sudarytų galimybę cheminės pramonės steigimui Lietuvoje. Iš to kilo ir pasiūlymai panaudoti durpinę žaliavą cheminei pramonei. Atrodo, kad šis planas įgalins Lietuvoje pastatyti keletą fabrikų, kurių produktai bus skiriami vietiniam sunaudojimui. Pavyzdžiui, Kėdainiuose statomas superfosfato fabrikas, kuriam žaliava bus gaunama iš Chibinų tundrose esančių fosforitų ir apatitų sluoksnių. Be šių, daugiausia vietinės reikšmės projektų, nėra ženklų, kad Lietuvai bus duota proga aktyviau dalyvauti cheminės pramonės išvystyme.

Donatas Šatas

METMENŲ ŠIMTININKAI:
11) N
12) NN
13) Vincas Trumpa

KULTŪRINIAI RŪPESČIAI

TREČIOSIOS VILNIAUS PILIES BEIEŠKANT

Lietuvos sostinės lankytojo žvilgsnis pirmiausia nukrypsta į Gedimino kalną ir jame išlikusius senosios pilies griuvėsius. Gedimino kalnas yra tapęs lietuvių tautos šventove, o jame išsistiebęs bokštas—laisvės simboliu. Daugumui Vilniaus lankytojų ir atrodo, kad tai buvusi vienintelė pilis, kadaise gynusi sostinę nuo priešų. Tačiau, kaip matyti iš istorinių šaltinių, XIV amžiaus pabaigoje Vilniuje buvusios net trys pilys: Aukštutinė, Žemutinė ir Kreivoji.

Daugiausia tyrinėta ir geriausiai žinoma *Aukštutinė pilis*, kurios liekanos matomos Gedimino kalne. Šios pilies praeičiai nušviesti turime šiek tiek istorinių žinių, įvairių laikotarpių pilies vaizdų bei planų, apie jos kiek vėlyvesnę praeitį gyvai liudija išlikę griuvėsiai ir pagaliau čia 1940 metais buvo atlikti bandomojo pobūdžio archeologiniai kasinėjimai. Iš tų tyrinėjimų mes sužinome, kad Gedimino kalne jau V-VIII amžiuje yra buvusi sodyba, o XIII amžiuje stovėjusi medinė pilis[1] kuri Mindaugo laikais, greičiausiai, yra turėjusi tam tikros reikšmės. Vėliau Gediminui Vilnių pavertus sostine, (apie 1323 metus), kalne buvusi gynybinio pobūdžio pilis turejo būti atitinkamai pertvarkyta ir sustiprinta. Pagaliau XIV amžiaus pabaigoje ginamoji siena yra buvusi mūrinė, o XV amžiaus pradžioje Vytautas pastatydino naują gotikinę pilį, vėlyvesniais laikais remontuotą ir perstatytą.[2]

Antroji pilis, vadinama *Žemutine*, stovėjo Gedimino kalno papėdėje, apačioje, tarp kalno ir katedros.. Apie jos pradmenis tuo tarpu neturime pakankamų duomenų. Tačiau reikia

[1] *E. ir V. Holubovičiai*, Gedimino Kalno Vilniuje 1940 metų kasinėjimų pranešimas (Lietuvos Praeitis I, 1941, 649-691); *J. Puzinas*, Vilniaus proistorė (Aidai 1955 nr. 6, 211-219).

[2] *J. Puzinas*, Gedimino kalnas Vilniuje (Lietuvių Enciklopedija VII, 1956, 71-75).

tikėtis, kad nuo 1955 metų vykdomuose kasinėjimuose Žemutinės pilies rajone bus susidurta su įvairių laikotarpių Žemutinės pilies liekanomis ir apskritai bus išaiškinta legendomis apipinto vadinamo Šventaragio slėnio praeities. Pastarųjų penkerių metų kasinėjimų metu čia jau atkastos liekanos senosios šv. Onos bažnyčios, ištirti pamatai ir kitos statybos detalės 1551-1572 metais Žygimanto Augusto statytosios šv. Onos-Barboros bažnyčios-mauzoliejaus, atidengti vad. "Jaunosios karalienės rūmų" likučiai, mediniai XVI-XVII amžiaus pastatai ir kt. Vietomis jau užkliudyti ir ankstyvesnių laikų sluoksniai, kuriuose surasta XI-XIII amžiaus senienų, pav. žalvarinės pasaginės segės liežuvėlis, pusė žalvarinio kryželio-relikvijoriaus ir kt. Jau aptikta ir XIII-XIV amžiaus medinių gyvenamųjų ir ūkio pastatų liekanų. Vienas iš jų buvo surėstas iš rąstų, be pamatų, su medinėmis grindimis, 4,5 x 3 m dydžio; antrasis pastatas yra buvęs didesnis, 8 x 5,5 m dydžio, su akmeniniais pamatais.[3]) Ar tuo metu jau buvo pastatyta ir medinė Žemutinė pilis, paaiškės tik atlikus nuodugnius archeologinius kasinėjimus. Labai galimas daiktas, kad, Gediminui įsikūrus Vilniuje, Žemutinė pilis jau yra buvusi. 1323 metų spalio mėn. 2 d. taikos sutartyje su Livonijos ir Estijos miestais įsakmiai pasakyta, kad ji sudaryta "Mūsų Vilniaus pilyje" (Datum in castro nostro Vilna), o vokiškame tos pačios sutarties vertime pažymėta "uppe dem hus thor Vilne".[4]) Deja, iš šio pilies paminėjimo negalima nuspręsti, kuri pilis (Aukštutinė ar Žemutinė) turėta galvoje. Reikia manyti, kad Vytautas, statydamas mūrinę ginamąją pilį Gedimino kalne, tuo pačiu metu ar vėliausiai prieš numatyta savo karūnaciją bus pasistatydinęs mūrinius rūmus savo rezidencijai. Vėliau turime nemaža žinių apie Žygimanto Senojo, ypač Žygimanto Augusto puikius renesansinius rūmus, kurie 1799 metų rusų valdžios įsakymu imta griauti, ir 1803 metais jau nebeliko žemės paviršiuje jokių šio įdomaus ir vertingo architektūrinio paminklo pėdsakų. Apie tų

[3]) *A. Tautavičius*, 1955-1957 mm. kasinėjimai Vilniaus žemutinės pilies teritorijoje (Lietuvos Mokslų Akad. Darbai, serija A, 1, 1958, 91-111); ("), Archeolog. kasinėjimai Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje 1957-1958 mm. (Ten pat, serija A, 1[6], 1959, 115-134); ["], XVI-XVII a. mediniai gyvenamieji pastatai Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje (Iš lietuvių kultūros istorijos II, 1959, 21-29).

[4]) *F. G. von Bunge*, Liv-, Est- und Kurlaendisches Urkunder buch II, 152; *J. Puzinas*, Gediminas Vilniuje (Aidai 1956 nr. 9, 381-387).

Žemutinės pilies rūmų puošnumą liudija visa eilė išlikusių piešinių, ypačiai Prano Smuglevičiaus akvarelės.[5]) Puošmeninių rūmų dalių, krosnių koklių ir kt. jau yra surinkta betvarkant katedros aikštę ir dabar vykdant tyrinėjimus netoli rūmų pamatų.

Apie trečią Vilniaus dalį, vadinamąją *Kreivąją* (Curvum castrum, Curwn, Coruum castrum Wilne), sužinome iš Vygando Marburgiečio kronikos, Bornbacho bei Jono Posilgės metraščių, 1409 m. rugsėjo mėn. 9 d. Jogailos skundo prieš Vokiečių ordiną ir iš priedų prie bylos, svarstytos 1416 metais Konstancos susirinkime.[6]) Visa suglaudus, susidaro šis 1390 metų Vilniaus užpuolimo vaizdas. 1390 metų vasarą Vokiečių ordinas, padedamas Vytauto, išsiruošė žygiui į Vilnių. Pagalbon atvyko daugybė savanorių riterių iš Vakarų Europos—Vokietijos, Prancūzijos ir Anglijos. Talkininkų tarpe yra buvęs Lancasterio kunigaikštis Derby, vėliau (1399-1413 m.) buvęs Anglijos karaliumi Henriku IV, Fridrichas, Saksonijos kurfiurstas ir kiti. Susirgus ordino magistrui, sutelktinei kariuomenei vadovavo ordino maršalas Engelhardas Rabe. Ordino kariuomenė buvo apsirūpinusi tais laikais moderniomis puolimo priemonėmis: taranais, akmenų mėtomaisiais pabūklais, judamaisiais bokštais, apsauginiais "stogais" (vok. schirmen), kuriais prisidengdami artinosi prie pilies ginamųjų sienų, patrankomis ir kt. Iš Prūsų kariuomenė plaukė laivais Nemunu, vėliau Nerimi iki pat Vilniaus. Prie Kauno prisijungė dar kalavijuočių ordino kariuomenės daliniai. Žygyje dalyvavo ir nemažas žemaičių kariuomenės būrys, vadovaujamas Vytauto, tuo metu kovojusio dėl savo tėviškės su Jogaila. Ties Kaunu įvyko mažų susirėmimų su Skirgailos kariuomene. 1390 metų rugsėjo 4 d. visa kariuomenė pasiekė Vilnių. Ordino maršalas Rabė sustojo prie Žemutinės pilies, Livonijos magistras prie "Miszeholi" (Maišiogalos?) kaimo Neries krante. Vilniuje tuo metu yra buvusios trys pilys, kurių viena vadinosi *Kreivąja*. Šioje pilyje buvo suspietę daugybė karių, kilmingųjų ir paprastųjų abiejų lyčių žmonių, susirinkusių pilies ginti ir joje ieškotis prieglaudos. Pilies gynybai vadovavo Jogailos brolis Karigaila, kuris buvo pasikrikštijęs Kazimieru. Įgula buvusi stipri, bet dar puolimui neprasidė-

5) *W. Zahorski*, Stare Wilno w rysunkach Smuglewicza 1912; *W. Studnicki*, Wilno z przed stu lat 1912.

6) Scriptores rerum Prussicarum II, 1863, 642, 657-659; III, 165 ir kt.; *A. Prochaska*, Codex epistolaris Vitoldi, Magnis Ducis Lithuaniae 1376-1430. Cracoviae 1882, 194-196, 1009-1010, 1033.

jus, kaip rašoma Jogailos skunde, savųjų išdavikų pilis viduje daugelyje vietų padegta. Gaisro metu žuvę daugybė žmonių. Prie šai, įsiveržę į pilį, ėmę žudyti žmones. Karigaila, bebėgąs į kitą žemiau esančią pilį buvęs sugautas, nuvestas pas ordino magistrą, nukirsdintas, o jo galva, užmauta ant ilgos ieties, nešiota pilyje bei rodyta kariams. Kitas Vilniaus pilis ordino kariuomenė buvo apsupusi net penkias savaites (iki spalio mėn. 7 d.), bet jų negalėjo paimti. Vokiečiai su visais savo talkininkais turėjo grįžti į Prūsus. Nuostolių abejose pusėse būta daug. Iš Vytauto pusės žuvo jo brolis Tautvilas (Kondradas).

Kur gi yra buvusi ta Kreivoji pilis? Ją lokalizuojant, susiduriama su dideliais sunkumais, nes ta pilis po 1390 metų sudeginimo nebeiškyla šaltiniuose išskyrus paminėtą 1409 metų Jogailos skundą ir 1416 metų bylą Konstancos susirinkime. Atrodo, kad ji po sunaikinimo nebebuvo atstatytą. Vygandas Marburgietis, aprašydamas 1394 metų žygį į Vilnių, tepamini 1390 metais sunaikintos pilies vietą *kalne* (in loco antiqui castri in monte).[7] Lenkų istoriografas Jonas Dlugošas temini dvi Vilniaus pilis: Kreivąją, 1390 metais sudegintą, ir Aukštutinę (superius), to žygio metu nepaimtą. Lietuvos metraštyje rašoma, kad Gediminas, Vilniaus įkūrėjas, pastatęs dvi pilis: vieną Žemutinę—Šventaragio slėnyje, antrą—Kreivajame kalne, dabar vadinamame Plikuoju (založil gorod odin na svinte roze nižnij, a drugoj na Krivoj gore, kotoruju nyne zovut Lysoju).[8] Taigi ir šios trumputės užuominos nedaug tepadeda Kreivąją pilį lokalizuoti. Todėl ir atskirų Vilniaus praeities tyrinėtojų nuomonės tuo klausimu nevienodos. Tad trumpai susipažinkime su jomis.

M. Balinskis Kreivąją pilį tapatina su Žemutine.[9] Šią nuomonę tenka iš anksto atmesti, nes Jogailos skunde aiškiai pasakyta, kad jo brolis Karigaila buvęs pagautas bebėgąs iš Kreivosios pilies į kitą žemiau esančią pilį (ad aliud inferius castrum).

Nemaža tyrinėtojų grupė laiko Vilniaus užuomazgos centru Bokštą, nedidelę pakilumą tarp Vilnios ir Bokšto gatvės. Čia, esą, buvus ir pati ankstyviausia Vilniaus pilis, siekianti dar priešgediminius laikus. Norima net Bokšto kalne išlikusius mūrinius požemius įjungti į senosios pilies sistemą.[10]

[7] Scriptores rerum Prussicarum, II, 65 t.

[8] Polnoje sobranije russkich letopisej, XVII, 1907, 261-262.

[9] *M. Balinski*, Historya miasta Wilna, I, 1836.

[10] *M. Limanowski*, Najstarze Wilno (Wilno i Ziemia Wileńska, I, 1930, 142); *W. Studnicki*, Wilno w rzędzie stolic Rzeczpospolitej (ten pat, I, 1930, 144); *W. Semkowicz*, Hanul i jego ród (Ateneum Wileńskie, VII, 1930, 3-4).

Tačiau visi tie tvirtinimai nėra paremti jokia įrodomąja medžiaga. Ši vieta nei topografiškai, nei strategiškai negalėjo vaidinti žymesnio vaidmens senojo Vilniaus istorijoje, nes ta pakiluma yra tolokai nuo ano meto miesto centro. Prieš II Pasaulinį karą čia nuodugniai ieškota kokių nors senosios sodybos pėdsakų, bet niekur jų neaptikta. Bokšto bei Subačiaus gatvių kampe esą požemiai (didelis pusiau apskritas barbakanas, išmūrytas iš akmenų ir stambių plytų, su ilgu koridorium) yra atsiradę ne anksčiau kaipXVI amžiaus pradžioje, maždaug tuo pačiu metu, kaip ir Subačiaus vartai, ir yra susiję su miesto ginamųjų sienų statyba.[11])

J. Fijalekas iškėlė mintį, kad visos trys Vilniaus pilys esančios buvusios Gedimino kalno rajone: Aukštutinė — Gedimino kalne, Žemutinė — atkalnėje (?!) ir Kreivoji — kalno papėdėje. Savo tvirtinimui jis remiasi 1387 metų Jogailos privilegija Vilniaus miestui, kur kalbama apie Vilniaus pilis kaip apie vieną vienetą.[12]) Ir J. Fijaleko teigimai nėra įtikėtini, nes visos trys pilys negalėjo sutilpti palyginti mažame plote. Ypač kelia abejonių pilies buvimas atkalnėje. Gedimino kalno šlaitai yra statūs, todėl bet kurioje jo atkalnėje tikrai nebuvo įmanoma pastatydinti pilies. Vienintelis nuolaidesnis Gedimino kalno šlaitas yra buvęs tik šiaurinėje dalyje. Jei ten būtų buvusi pastatyta medinė pilis, tai ji vis tiek turėjo būti susijusi su kitomis dviem pilimis. Užėmus kurią nors vieną pilį, lengviau atsidarytų kelias priešui įsibrauti ir į kitas pilis. Tiesa, Burgundijos riteris ir diplomatas Ghillebert de Lannoy (1386-1462), 1413-1414 metų žiemą apsilankęs Vilniuje, trumpai ir nelabai aiškiai aprašo vytautinę pilį. Esą, pilis stovinti labai aukštame smėlingame kalne, apsupta akmenimis, žemėmis ir mūru, o viduje visa pastatyta iš medžio; paminėtos sutvirtintos pilies sienos nuo kalno, esą, leidžiasi žemyn dviem šonais iki pat apačios, ir toje tvirtovėje esą daug namų; šioje pilyje ir tvirtovėje paprastai reziduojąs Vytautas.[13]) Čia mus kiek intriguoja tos dviem šonais žemyn besileidžiančios sienos iki pat apačios. Ar čia tos sienos jungė Aukštutinę pilį su Žemutine, ar tame aptvare yra buvusi 1390 metais sudeginta Kreivoji pilis, — be archeologinių kasinėjimų neįmanoma į tą klausimą atsakyti. Tai ateities tyrinėjimų uždavinys.

11) *J. Klos*, Wilno, 1931.

12) *J. Fijałek*, Opisy Wilna aż do połowy wieku XVII (Ateneum Wileńskie, 3-4, 1923, 31' tt).

13) *P. Klimas* Ghillebert de Lannoy. Dvi jo kelionės Lietuvon Vytauto Didžiojo laikais (Praeitis, II, 1933).

Pagaliau V. Holubavičius, remdamasis savo 1933 ir 1939 metų kasinėjimais Bekešo kalne, dešiniajame Vilnios krante, į pietų rytus nuo Trijų Kryžių, priešais Gedimino kalną, nori nukelti Kreivąją pilį į *Bekešo kalną*. Kasinėjimų metu čia susidurta su būdingomis XIII-XIV amžiaus sodybos liekanomis. Čia surasta kelių labai blogai išlikusių, sudegusių medinių pirkių liekanų su medinėmis grindimis ir krosnim kampuose, įvairių naminių ir laukinių gyvulių kaulų, suanglėjusių rugių ir kviečių, puodų šukių, ornamentuotų vingiais, spaudu bei įstrižainiais brūkšneliais, geležinių peilių, cilindrinių užraktų ir jų raktelių, dvinarės žirklės ir kt. Iš tų bandomojo pobūdžio kasinėjimų V. Holubavičius teigia, kad tik Bekešo kalne galėjusi stovėti Kreivoji pilis, nes ji buvusi netoli kitų dviejų pilių, kad ši vieta savo tereno savybėmis tikusi piliai statydintis, nes kalnas esąs pakilęs nuo Vilnios vandens lygio apie 50 metrų ir sunkiai prieinamas iš visų pusių.[14]) Tačiau, geriau įsižiūrėję į topografinę to kalno padėtį, matome, kad jis piliai, pagal ano meto strateginius reikalavimus, visai netiko. Daubos aplinkumoje nematyti jokių pylimų ir griovių liekanų. Tik nuo Vilnios pusės ta vieta yra buvusi gana saugi. Pagaliau kasinėjimų metu neaptikta nei sudegusios pilies liekanų, nei ginklų, išskyrus vieną strėlės antgalį. Iš visa ko atrodo, kad čia yra buvusi paprasta sodyba, kuri, greičiausiai, buvo sudeginta 1390 metais Kreivosios pilies užėmimo metu. Tokių sodybų būta ir tarp Bekešo bei Stalo kalnų. Tai liudija ir 1956 metų pavasarį atlikti bandomojo pobūdžio kasinėjimai vadinamajame Dainų slėnyje. 1955 metų rudenį, ruošiant vietą dainų šventėms Vilnios ir Neries santakoje, į šiaurę nuo Plikojo kalno, tarp jo ir Bekešo bei Stalo kalnų, imta ardyti senosios sodybos liekanos. Ardomosiose vietose atlikti tyrinėjimai yra davę įdomių rezultatų. Pasirodo, kad tas slėnis nuo Neries iš vakarų ir šiaurės vakarų pusės buvo apsaugotas pylimu. Slėnio gale esančiame skardyje susidurta su to pylimo pagrindu — akmenų grindiniu, kuris toje vietoje yra buvęs 11 metrų ilgio ir 2 metrų pločio. Kita pylimo dalis jau buvo visai sunaikinta. Apie 45 m. į pietus nuo pylimo likučių, pačioje Plikojo kalno

14) *W. Hołubowicz*, Gdzie stał trzeci zamek Wilna zburzony przez Konrada Wallenroda w 1390 r. (Kurier Wileński, 1939.IV.8.); ["], Krzywy Gród z XIV w. na Górze Bekieszowej w Wilnie (Wilno, I, 1939, 27-35); *V. Golubovič* i *E. Golubovič*, Krivoj Gorod — Vilno (Kratkije Soobščenija o dokladach i polevych issledovanijach Instituta Istorii Materialnoj Kultury, XI, 1945, 114-125).

Trijų Kryžių kalnas Vilniuje.
Čia netoliese turėjo būti Kreivoji pilis.

papėdėje, ištirtame 250 kv. m. plote aptikta sudegusios sodybos pėdsakų. Čia surastas keturkampis 4,8 X 4,7 m dydžio gyvenamasis pastatas, stovėjęs pietų rytų-šiaurės vakarų kryptimi. Pastatas neturėjo pamatų, rąstų vainikas klotas tiesiog ant žemės. Rąstai kampuose buvo surėsti (sukirsti). Kaip galima spręsti iš palei sienas surastų apdegusio molio gabalų, plyšiai tarp sienojų turėjo būti užtepti moliu. Pirkios grindys buvo iš plačių storų tašytų lentų (kai kurios jų yra buvusios iki 30 cm pločio), klotų išilgai namą taip pat ant žemės, be jokių skersinių sijų. Vakariniame pirkios kampe stovėjo krosnis, kurios pagrindą sudarė trys skersai grindų padėti apie 25 cm storio rąsteliai, o ant jų viršaus uždėtos 6-8 cm storio plačios tašytos pliauskos, kurių vienas galas buvo įremtas į sieną, kad tvirčiau laikytųsi. Šis medinis krosnies pagrindas užpiltas kelių centimetrų storio molio sluoksniu, o jo viršuje jau plūktas židinys. Viršutinė krosnies dalis nebeišlikusi. Po grindimis, prie pietų vakarinės sienos, yra buvęs apie 1,1 X 0,95 m dydžio ir apie 0,9 m gylio rūselis, kurio sienos išklotos plonomis lentelėmis. Pirkia sudegusi, teišlikęs apatinis vainikas. Prie pirkios yra buvusi dar nedidelė pašiūrė, kurios viduje rastas apie

40 cm skersmens statinėlės ar katilo dugnas. Apie 1,9 m nuo pirkios susidurta su nedidelio sudegusio tvartelio liekanomis. Tvartelyje rasti apdegę karvytės griaučiai. Kad apsaugotų sodybėlę nuo liūčių vandens, tarp Plikojo kalno ir sodybos iškastas griovys ir supiltas apie 70 cm aukščio pylimėlis. Nuėmus šios sodybos pastatų likučius, 60 cm gilumoje susidurta su dar ankstyvesnio pastato liekanomis, kurios paliktos netyrinėtos. Tiek pastatų viduje, tiek ir už jų ribų surasta įdomios medžiagos čia gyvenusių žmonių kultūrai pažinti. Daugumas radinių priskiriami XIII-XIV amžiui. Iš svarbesnių radinių pažymėtini: naminių ir laukinių gyvulių kaulai, žiestų puodų šukės (labai gimininga su Bekešo kalne aptiktomis), molinė sudaužyta lėkštė-vazelė (jos skersmuo 16,5 cm, gylis 2,6 cm, kojelės skersmuo 7,6 cm ir aukštis 5 cm), nedideli geležiniai peiliukai, cilindriniai ir keturkampiai užraktai, įvairios formos rakteliai, geležinis apvalainės formos skiltuvas, dvinarės žirklės, geležinis 10,5 cm ilgio šaukštas, 4,7 cm ilgio įtveriamasis strėlės antgalis keturkampe galvute, geležinis pentinas su žvaigždute ar rateliu per vidurį, nuo ugnies susiliejęs žalvarinio indo ar ąsos fragmentas, stambios žalvarinės lėkštės ar dubens dalis, žalvarinės meškerės kabliukas su maža užbarzdėle, akmeninis varpstelis, kaulinis XI-XIII amžiaus kiaušinis, suanglėjusių rugių, audinio, plaušinių virvių liekanų ir kt. A. Tautavičius sprendžia, kad ta sodyba bus sudegusi drauge su visu turtu, net su gyvulių tvartu, greičiausiai tada, kai buvo sudeginta ir Kreivoji pilis 1390 m. Jo manymu, ta Kreivoji pilis buvusi Pilkajame kalne, kurio viršuje yra išlikęs didelis pylimas. Bekešo kalnas ir dabartinis Dainų slėnis, greičiausiai, sudaręs Kreivosios pilies priešpilį, todėl ir sodybos iš šiaurės vakarų pusės buvusios apsaugotos pylimo.[15])

Kasinėjimai Bekešo kalne ir dabartinio Dainų slėnio dalyje rodo, kad priešais Gedimino kalną, antroje Vilnios pusėje, XIV amžiuje yra buvę sodybų, sudegusių, greičiausiai, vienu metu, gal būt, kartu su Kreivąja pilimi. Tose sodybose surastos kaip tik tam laikotarpiui būdingos geležinės strėlės liūdija, kad čia netoliese būta kovos. Plikajame kalne išlikęs didžiulis pylimas irodo, kad ten yra buvusi sustiprinta vietovė. Nuolaidus kalno paviršius ir galėjo duoti tai piliai Kreivosios vardą. Reikia tikėtis, kad būsimieji archeologiniai kasinėjimai galutinai išaiškins Kreivosios pilies paslaptis.

Jonas Puzinas

---

[15]) *A. Tautavičius*, Iš XIV a. Vilniaus gyventojų buities (Iš lietuvių kultūros istorijos, I, 1958, 94-103).

Melancholiškas, siauras ir uzdaras, pusės akmeninio mėnulio veido apšviestas pasaulis — Vlado Šlaito eilėraščių rinkinyje *Ant saulėgrąžos vamzdžio* (Didžiosios Britanijos Lietuvių S-ga, 1959). Pasaulis, kuriam poetas parodė beveik legendinę ištikimybę. Dešimtis metų nuo pirmojo rinkinio *Žmogiškų psalmių*, ir, paties poeto žodžiais, šitame pasaulyje buvo tik perkeisti daiktai. Perkeisti, su didesniu kruopštumu atrinkti, sutvarkyti. Ir lygiau, ir daug paprasčiau jis apie juos pasakoja.

Nes jeigu sakoma, kad poetas kalba, poetas dainuoja, tai V. Šlaitui, atrodo, tinkamiausias apibūdinimas būtų—pasakoja. Pirmu pažvelgimu, jo eilėraščių struktūra atrodo turinti aną ramų, seniai "kažko" praėjusio, daugelį kartų apmąstyto, nebesuinteresuoto pasakojimo būdą. Taip, tarytumei atstumas tarp poeto ir jo išgyvenimų, tarp jo pasaulio ir aplinkos būtų toks didelis, jog nebereikalautų nei vidinės įtampos, nei dinamikos. Ir viena, ir kita jis pasilieka sau, sužymėdamas tik faktus, su gamta gana šykščiais paaiškinimais. Ir taip eilėraščiai tampa fragmentais, kurie užfiksuoja tik išgyvenimo ir mąstymo išvadą, ir tai dažnai gana prozišku sakiniu. Tuomet atrodo, kad tokio fragmento išbaigimui ir trūksta poetiškojo išgyvenimo parodymo, poetiniu žodynu. Nes juk kalba neišsiemia vien atvaizdavimu esamojo, ji suprantama ir pasikeitimuose bei kontrastuose.

Liūdesys, kyląs iš praeinamumo pajautimo, ir abejojimas, kuris vien dėl to yra, kad jo vietoje niekas kitas nepajėgia įsipilietinti, abu per poetą stato sąlygas. Kažkam. Sąlygas, kurių didesnė dalis jau pačioje pradžioje yra atmestos.

Jei aš turėčiau aguonos grūdelį meilės
aš šiandien kitaip rašyčiau; (10 p.)

Jeigu jisai turėtų žmogaus pavidalą,
viską žudantis laikas
arba kriokiančio liūto,
mes išeitume prieš jį ir kovotumėm. (34 p.)

Jei aš tikėčiau į lietų,
kad lietus gali sielą nuplauti

aš išeičiau per lietų ir stovėčiau per kiaurą naktį ant lietaus ešafoto; (20 p.)

Jeigu—o tačiau taip nėra. Ir šituose išsisakymuose poetas atrodo pasyvus. bejėgis ir apspręstas. Atrodo. nes gal tai jo aš, pastatytas prieš įspūdžių ir išgyvenimų chaosą, skyla pamatęs nesąs centru, o teturįs mažą vaidmenį, pakraštyje visumos, kurioje viešpatauja ne vien jo įstatymai ir jo tiesa. Ir gal kaip tik dėlei šito pažinimo poeto aš nebėra viso ko išeities taškas. Jis tenori parodyti pažintąją tiesą, nepaženklindamas viso pasaulio savimi. Savimi, nuo gimimo iki mirties. "Groti sau tik vienam"—groti abejingai ir monotoniškai, pačiam pasitraukus į naktį. Naktis yra išsivadavimas iš aplinkos, yra poeto tikrovė. Naktis su didžiuoju kerėtoju mėnuliu—

kurs nepaišo veidų kitaip, kaip tiktai iš profilio,
nes mėnulis supranta
mūsų baisią būties tragediją,
nes jis žino, kad žemėj
pilno veido mes niekad nematėm ir nematysim; (43 p.)

Šitais žodžiais lyg ir būtų duotas atsakymas į anksčiau minėtus fragmentus. Tikėjimas šiais žodžiais pateisina signalizuojamus trumpus pranešimus, kuriuose net nesimato troškimo arba siekimo parodyti aną "pilną veidą". Tačiau tai, kas pasiekia skaitytoją, visuomet sudaro pusiausvyrą tarp įspūdžio ir mąstymo. Pusiausvyrą, kuri šiuo atveju nėra kompromisas. Nuoširdumas, neretai pereinąs į liaudišką primityvumą, ir visiškas atvirumas pačiam sau yra beveik neįtikėtini, vien dėlei savo tikrumo. Ir nevienam jie gali nuskambėti naiviai.

...ir tiktai vienas
Dievas žino nebent,
kaip man širdį vienamui skauda,
kaip man širdį vienamui skauda. (41 p.)

Bet aš abejoju, ir nėra niekur
mano širdžiai linksmumo. (32 p.)

ir taip gera žinot, kad labiau apgailėtino
nėr žmogaus visame pasaulyje. (22 p.)

Toks įsiklausymas į save ir tokia ištikimybė sau pačiam, kokius juos randame Vlado Šlaito poezijoje, palieka. Jo eilėraščiai palieka, nežiūrint ar jie skaitančiajam būtų svetimi,

perdaug paprasti ar netobuli savo išraiška. Jie palieka. Nes jie yra tikri. Tikri, kaip ir anas gyvenimas, kurį jie parodo. Gyvenimas, kurį patsai poetas reprezentuoja, ne atsitiktinai, ne valandų nuotaikoje, bet išaugusį jo pasaulyje, išplaukiantį iš jo pasaulio ir neatskiriamai susijusį su juo.

Ir jeigu vieniems Vlado Šlaito reprezentuojamasis gyvenimas bus nepriimtinas, tai kitiems jis bus jų pačių. Bus savas, tik neturėjęs lūpų, kuriomis galėtų prakalbėti.

Reprezentuoju gyvenimą
be bendravimo su žmonėmis ir be meilės.
Grūdas be grūdo,
meilė be meilės,
gyvenimas
be gyvenimo. (39 p.)

Už anuos tylinčiuosius prakalbėjo poetas, neužsiangažuodamas kalbėti už kitus, net nejausdamas tam pareigos ar pašaukimo, o tenorėdamas "groti savo tik vienišai širdžiai".

Zina Katiliškienė

LITERATŪRA PLOKŠTELĖMIS

Jau kuris laikas, kai plokštelės apima ne tik muzikinę, bet ir literatūrinę kūrybą. Šiuo metu literatūros kūrinių plokštelės ypač gausios. Užtenka, pavyzdžiui, atsiversti Schwanno ilgojo įgrojimo (LP) plokštelių katalogą, ir pamatysime, kad prekyvietėje yra beveik 100 ištisų dramų ir apie 300 poezijos bei prozos plokštelių, o kas mėnuo pasirodo maždaug 10 naujų. Tad šiandien jau galima įsigyti plokšteles, pradedant Sofoklo "Antigone" ir baigiant Becketto "Waiting for Godot", nuo Virgilijaus "Eneidos" iki Kerouaco "Readings on the Beat Generation"

Džiugu, kad ir mes pagaliau pradėjome naudotis šia didelių galimumų priemone: pernai Montrealio teatras davė inscenizuotą K. Borutos "Baltaragio malūną", o šiemet turėtų pasirodyti tos pačios grupės paruošta B. Sruogos "Milžino paunksmė". Tai duoda progos bent trumpai pasvarstyti tolimesnes galimybes, nes būtų liūdna, jeigu šios pirmosios plokštelės liktų ir paskutinės.

I

Vienas geriausiai tinkančių žanrų literatūrinei plokštelei yra drama. Aišku, drama plokštelėje nėra lygi dramai scenoje. Tačiau vis dėlto paskiri dramos formos elementai duoda tokių galimybių, kurių stokoja šiaip prozos plokštelei. Teatrinio kūrinio dialogo forma, dramatinė įtampa greičiau pasiekia klausytoją ir veikia platesnę jo emocijų skalę.

Tad ir dramatizuotas "Baltaragio malūnas" nėra atsitiktinumas. Tiesa, Montrealio grupė jau anksčiau buvo jį paruošusi dramatizuotam skaitymui—rečitaliui. Tad užteko tik tą versiją atitinkamai pertvarkyti ir perkelti į plokštelę. Vienok šis metodas kelia principinį klausimą: ar tikslu tokiais atvejais imtis ne dramatinio kūrinio ir versti jį į dramos formą, t. y. vieną žanrą pakeisti kitu? Sutinkam, kad "Baltaragio malūno" plokštelė, kaip ir ankstyvesnė scenos versija, atlikta palyginti gerai (ypač turint galvoje, kad tai pirmasis bandymas). Tad galima sakyti, kad tikslas (plokštelė) pateisino priemones (dramatizavimą). To, atrodo, lyg ir turėtų užtekti. Tačiau, kaip ten bebūtų, kūrinio išvertimas į kitą žanrą yra gana slidus procesas. Kiekvienas veikalas yra daugiau ar mažiau organiškai susietas su forma bei žanru, kuriuo jis išreikštas. Todėl ardyti šią sąsają nepatartina. Na, bet tai teoriniai svarstymai. Šiuo atveju svarbiausia tai, kad montrealiečių "Baltaragio malūnas" skamba.

Tačiau ateityje, norint duoti dramos plokštelę, dramos, bet ne šiaip prozos dramatizavimo, reikėtų ir imtis. (Džiugu, kad Montrealio teatras šiuo keliu jau ir eina. Tad, neprarandant simpatijų "Baltaragio malūnui", vis dėlto su didesniu entuziazmu laukiama "Milžino paunksmės"). Palikim kūrinį toje aprangoje, kuria jį autorius apvilko: romanas telieka romanu, novelė — novele ir t. t. Tai nėra pasisakymas prieš dramatizavimą ar inscenizavimą apskritai. Anaiptol. Tačiau šiuo atveju, turint galvoje, kad žengta tiktai pirmieji žingsniai ir nežinome, kaip toli įstengsime nueiti, vaikščioti aplinkiniais keliais nederėtų. Tuo labiau, kad mūsų dramos repertuaro, bent šiam reikalui, tuo tarpu visai užtenka ir, priešingai populiariai pažiūrai, jis ganėtinai svarus. Pradėjus su Sruoga, kitas logiškas autorius, aišku, yra V. Krėvė. Pavyzdžiui, būtų tiesiog neįtikėtina, jeigu liktų nepastebėtas "Skirgaila". Nesvarstant pavieniui kitų dramatinių Krėvės kūrinių, reikia vis dėlto išskirti Herodo dramą. Nors "paslėpta" "Dangaus ir žemės sūnuose", ji faktiškai sudaro vientisą dramą, kuri užima vieną iškiliausių vietų ne tik Krėvės kūryboje, bet ir apskritai visoje mūsų dramaturgijoje. Nesiekiant išskaičiuoti visų šiam reikalui tinkamų,

iki Antrojo Pasaulinio karo parašytų dramų (o juk Krėvė ir Sruoga neapima viso repertuaro), reikia dar pastebėti, kad neturėtų būti užmiršta ir pokarinė mūsų išeivijos drama, ku rioje taip pat galima šį tą pasirinkti. Pagaliau turėtų susilaukti dėmesio ir, sakysime, J. Grušo "Herkus Mantas".

Tačiau tuoj pat reikia atsiminti, kad ne kiekviena stipri drama tinka plokštelei. Apskritai, kiekvienas draminis kūrinys norimas perkelti į plokštelę, turi būti daugiau ar mažiau atitinkamai pritaikytas tiems reikalavimams, kuriuos kelia plokštelės specifika. Plokštelė — ne scena: joje neperduosi nei mizanscenų, nei kai kurių situacijų, o perdaug komplikuota veiksmo eiga daugeliu atvejų supainios klausytoją ir tokiu būdu sumažins jo estetinį pasitenkinimą. Tai reiškia, kad sceniška, gero teatrinio spektaklio drama plokštelei dažnai gali netikti, nes, pritaikant ją garsiniam-žodiniam perdavimui, tektų taip nutolti nuo originalo, kad rezultatas būtų nei velnias, nei gegutė. Todėl, renkantis dramatinį kūrinį plokštelei, pagrindinis dėmesys kreiptina ne į sceniškumą, bet į stilių, dialogą, charakterių psichologiją, žodžiu — į vidinius, bet ne į išorinius dramos elementus.

II

Dramos išskyrimas jokiu būdu nepaneigia kitų literatūros žanrų tinkamumo plokštelėms. Žodžio kūryba tam tikra prasme yra ir garso kūryba. Geras stilistas net ir prozoje dažnai siekia ritmo, skambumo. O poezijoje metras, ritmas, rimas bei sąskambis yra vieni svarbiausių elementų. Todėl toks žodis tekste yra tarsi negyvas, ir kartais tiesiog reikalaute reikalauja garsinės išraiškos. Tad gerai atlikta poezija ar proza dažnai duoda dar didesnio estetinio pasitenkinimo, negu spausdintasis tekstas. Ryškus to pavyzdys yra Dylano Thomo skaitomos jo paties poezijos plokštelės. Kas yra jas girdėjęs, neabejotinai pajuto, kiek prarado, pats skaitydamas tuos pačius eilėraščius knygoje. Kartais net susidaro įspūdis, jog tie eilėraščiai ir parašyti tam, kad juos girdėtum, bet ne pats skaitytum.

Tad, šalia dramos, plokštelės turėtų apimti ir poeziją bei prozą — noveles ir būdingesnes romanų bei apysakų ištraukas. Pasirinkimas čia didelis. Po atskirą plokštelę galėtų sudaryti vieno autoriaus kūryba, to paties žanro kelių rašytojų kūriniai, įvairaus pobūdžio antologijos ir t. t. Žodžiu, galimybės čia taip plačios ir savaime aiškios, jog smulkesnis jų išskaičiavimas nereikalingas. Atliktos gerų aktorių, tokios plokštelės būtų puikūs mūsų literatūros ir dailiojo skaitymo pavyzdžiai.

Pagaliau trečioji galimybė.

Neseniai teko per radiją iš plokštelės girdėti James Joyce prozos ištrauką. Jai pasibaigus, pranešėjas tarė, jog skaitęs pats Joyce.

Ar neįdomu būtų mūsų literatūros mėgėjams šiandien turėti, pavyzdžiui, paties Krėvės skaitomų savo kūrybos ištraukų plokštelę? Arba išgirsti temperamentingąjį Vaižgantą?

Praeis keli dešimtmečiai, ir dabar jau pusšimtį perkopę mūsų rašytojai bus kapuos, o šiandien dar jauni — seni. Tiesa, rašytojas, jeigu jis ko vertas, lieka savo kūryboje. Tačiau kodėl to net ir po mirties gyvo ryšio su skaitytoju nesutvirtinus tikrai gyvu žodžiu — autoriaus plokštele? Nenuostabu, kad pačių rašytojų, skaitančių savo kūrybą, plokštelės šiuo metu yra ypatingai gausios.

Tad turėtume ir mes šia galimybe pasinaudoti. Tik iš anksto privalome apsiprasti su mintim, kad labai retas kuris rašytojas yra kartu ir geras skaitytojas. Tačiau šiuo atveju svarbu ne kaip skaitoma, bet kas skaito. Tokia plokštelė traktuotina ne kaip dailiojo skaitymo pavyzdys, bet kaip gyvas tam tikras mūsų kultūrinio gyvenimo dokumentas. Antra vertus, turint rašytojui aktoriaus polinkį, jo atlikta savo kūrinių plokštelė bus dvigubas laimėjimas. Tiesa, labai galimas daiktas, kad atsiras rašytojų, kurių, dėl vienokių ar kitokių priežasčių, nei kuolu nepriversi įskaityti į plokštelę savo paties kūrinių. Vienok reikia manyti, kad tai bus greičiau išimtys, bet ne taisyklė. Kaip ten bebūtų, net ir nesileidžiant į per didelį optimizmą, galima tarti, kad bus įmanoma paruošti ne vieną tokią autorinę plokštelę, kurią rašytojo meninis lygis ir vardas visiškai pateisins.

Ne šio rašinio tikslas svarstyti, kaip būtų galima konkrečiai įgyvendinti tokių literatūrinių plokštelių galimybes. Reikia tikėtis, kad Montrealio teatras ir toliau tęs šauniai pradėtą darbą ir gal, nepasitenkindamas vien tik drama, praplės savo užsimojimus poezija ir proza. Pagaliau linkėtina į šią sritį įsijungti ir kitoms grupėms bei pavieniams aktoriams, nes juk montrealiečiai čia į kažkokį plokštelių monopolį nepretenduoja. O autorinėms plokštelėms iniciatyvą galėtų duoti šiuo atveju pati logiškiausia institucija — Lietuvių Rašytojų Draugija. Galų gale nesvarbu, kas imsis iniciatyvos; svarbu, kad šios galimybės būtų išnaudotos.

Aišku, nei spausdintojo žodžio, nei scenos plokštelė nepakeis. Tačiau ir nepakenks. Priešingai: turėsime naują ir svarią literatūros perdavimo priemonę, kuri, be to, gal daugiau priartins skaitytoją prie knygos, o žiūrovą — prie teatro.

K. Ostrauskas

LIETUVIŠKOJOJE VISUOMENĖJE

PASTABOS DĖL LIBERALINIŲ GRUPIŲ TREMTYJE

Tremtyje turime dvi pagrindines partijas, kurių programinės gairės ir praktika artimos liberalizmui. Šios politinės grupės yra Lietuvių Tautinis Sąjūdis ir Lietuvos Valstiečių Liaudininkų Sąjunga.

Liaudininkai savo liberalinę tradiciją, kuri prasidėjo su Lietuvos Demokratų Partijos įkūrimu 1902 metais, atsivežė iš Lietuvos, tautininkai ją turėjo susikurti tremtyje.

Įdomu pastebėti, jog tautininkai šiandien tam tikra prasme grįžta į tas pažiūras, nuo kurių jie pradėjo. Antanas Smetona, žymiausia tautininkų asmenybė, buvo taip pat vienas iš vadovaujančių Lietuvos Demokratų Partijos narių. Tačiau po Didžiojo Vilniaus Seimo jis ir grupė bendrandinčių iš partijos pasitraukė. Kurį laiką jis redagavo *Vilniaus Žinias*, o vėliau *Viltį* ir *Vairą*. Apie pastaruosius du laikraščius susibūrė lietuvių inteligentų būrys, vėliau sudarys tautininkų partijos branduolį. Prieš Pirmąjį Pasaulinį karą ši grupė buvo kartais neoficialiai vadinama tautininkų liberalų vardu. Tuo metu pagrindinis tarp jų ir Lietuvos Demokratų Partijos skirtumas buvo tas, kad Smetonos grupė buvo dešinesnių pažiūrų, ypač valstybės bei bažnyčios santykių ir žemės ūkio reformų atžvilgiu.

Po 1926 metų perversmo, kuriame kai kurie tautininkų vadai aktyviai dalyvavo, tautininkų partija valdžioje išsilaikė iki pirmosios bolševikų okupacijos. Perversminis režimas su liberalizmo principais labai mažai ką bendro turėjo, tačiau šiandien tautininkai vėl, kaip *Vairo* ir *Viltie*s laikais, ima rodyti liberalinių tendencijų.

Tremtyje tautininkai savo liberalinę kryptį pradėjo nuo Lietuvoje praktikuotų ir su liberalizmu nieko bendro neturinčių tendencijų pakeitimo: autoritarizmas ir valstybės bei bažnyčios funkcijų sutapdinimas buvo atmesti ir vieton jų pasisakyta už demokratiją bei bažnyčios nuo valstybės atskyrimą.

Šie politinės programos pakeitimai yra svarbūs, tačiau jie iš tautininkų dar nepadaro liberalų. Lygiai taip pat, kaip vien

iš Lietuvos atsivežta liberalizmo tradicija tremtyje dar nepadaro liaudininkų liberalais. Popieriuje ir Stalino konstitucija, kiek tai liečia pagrindinių piliečio teisių ir laisvių garantavimą, yra viena iš demokratiškiausių pasaulyje.

Tremtyje apie mūsų partijų liberalumą galima spręsti tik iš dabartinės jų veiklos. Liberalizmo turinys keičiasi pagal vietos ir laiko sąlygas, nes, laisvės problemoms kintant, kinta ir metodai laisvei iškovoti. Liberalizmas niekada nebuvo statiškas idėjų junginys, kuris, kaip pvz. dogmatinis marksizmas, yra sukurtas visiems laikams ir visoms situacijoms. Kas liberalams buvo aktualu prieš 25 metus Lietuvoje, šiandien tremtyje gali būti tik antraeilės reikšmės ir atvirkščiai.

Nors tai ir paradoksiškai skamba, tačiau liaudininkų atsivežta iš Lietuvos liberalizmo tradicija yra dalinė priežastis kai kurių organizacinių tendencijų, kurios vargiai galėtų būti suderinamos su liberalizmo principais. Gal tiksliau būtų pasakyti: ne pati tradicija, bet per didelis jos pamilimas. Dažnai liaudininkų tarpe galima išgirsti nuomonių, kurios pagrįstos įsitikinimu, jog jų organizacija turinti lietuviškojo liberalizmo monopolį. Jei Lietuvoje tik vieni liaudininkai atstovavo liberalizmui, tai ir tremtyje kitaip negali būti. Iš tokios pažiūros kyla nepasitikėjimas visomis politinėmis grupėmis, kurios liberalizmo "egzaminų" neišlaikė Lietuvoje. Gi jų bandymai išlaikyti "egzaminus" tremtyje liaudininkų dažnai atmetami kaip nenuoširdūs ir pagrįsti trumpalaikiais politiniais išskaičiavimais. Toks liberalizmo įvertinimas, matuojamas naudojant 25 metų senumo matus, yra priešingas liberalizmo principams ir jų dvasiai.

Vystant toliau tą patį paradoksą, galima pastebėti, jog tautininkai — liberalinės tradicijos iš Lietuvos neatsivežę — greičiausia, dėl to ir neturi daugelio liaudininkiškų problemų. Tačiau, kita vertus, tradicijos neturėjimas juos pastatė į tokią padėtį, kuri reikalavo daug įrodinėjimo tiems, kurie buvo skeptiški jų liberalizmu.

Lietuvoje tautininkai negalėjo būti liberalai, nes politikoje jie praktikavo autoritarizmą. Dėl to tremtyje jų liberalizmas ir yra daugiausia vertinamas demokratiškumo kriterijumi. Tie, kurie teigia, kad ir čia tautiininkai nėra liberalai, yra įsitikinę, kad jie tiek teorijoje, tiek praktikoje nėra atsisakę autoritarizmo principų.

Vienu tautininkų nedemokratiškumo požymiu dažnai minimas jų pasitraukimas iš Vliko. Tačiau, keliant šį kaltinimą, reiktų nepamiršti, kad Vlikas nėra demokratiniu būdu rinktas politinis organas, todėl į jį įstojimas ar iš jo pasitraukimas

nieko bendro su demokratija neturėtų turėti. Ryšium su tuo pasitraukimu, tautininkams dar prikišama, kad, būdami autoritarizmo šalininkai, jie nenorį arba tiesiog nemoką su kitomis politinėmis grupėmis bendradarbiauti. Tačiau čia vėl pamirštama, kad Alte, kuris kaip ir Vlikas, yra sudarytas partijų atstovavimo pagrindu, tautininkai nėra atsisakę tarpgrupinio bendradarbiavimo. Bet nei Vlikas, nei Altas negali būti geri politinių grupių demokratiškumo rodikliai, nes abu organai nėra tiesioginiai ir visuotinai renkami. Pati demokratiškiausia bendrinė užsienio lietuvių organizacija yra Pasaulio Lietuvių Bendruomenė. Čia svarbesnieji organai renkami visuotiniu, tiesioginiu, lygiu ir slaptu balsavimu, kuris yra demokratiškiausias metodas reprezentaciniams organams sudaryti. Dėl šios priežasties, Bendruomenėje, o ne Vlike ar Alte, galima geriau nustatyti, ar partijos laikosi demokratinių principų. Tautininkų veikla čia buvo pozityvi ir produktyvi. Jei jų liberalizmo "egzaminas" tik Bendruomenėje turėjo būti laikytas, tai jie jį išlaikė su pagyrimu, ko nebūtų galima pasakyti apie visas likusias mūsų partijas.

Daugiau teorinis tautininkų pasisakymas už demokratinę santvarką gali būti randamas jų spaudoje. Iš jos atrodo, kad daugumas tautininkų veikėjų yra linkę į vadinamąją anglosaksiškąją, arba stipraus egzekutyvo, demokratijos formą. Ryšium su tuo, negalima nepastebėti, kad toje pačioje spaudoje retkarčiais galima atrasti tokį nepriklausomosios Lietuvos politinių įvykių interpretavimą, kuris maža ką bendro teturi su demokratiniais principais ir jų dvasia. Taip pat kai kuriose vietovėse tautininkų rengiami 1926 metų gruodžio 17 dienos sukilimo minėjimai tikrai neprisideda prie demokratinės idėjos sutvirtinimo jų organizacijoje. Bet kita vertus, negalima pamiršti, kad tautininkai, išėję iš Vliko, buvo jau labai negailestingai puolami už Lietuvoje padarytas politines nuodėmes, kas — visai suprantama — jų tarpe sukėlė reakciją, dar ir dabar pasireiškiančią perversmo minėjimais bei nelabai objektyviais istoriniais straipsniais. Tačiau jei viena pusė bandė į viską, kas įvyko tautininkų valdymo laikais, žiūrėti neigiamai, tai nėra nuostabu, kad tautininkai į tą patį laikotarpį pradėjo žiūrėti tik teigiamai. Pagaliau reikia pripažinti, kad dar ir šiandien tautininkų tarpe yra asmenų, kurie apie demokratiją ir bendrai liberalizmą nieko nenori girdėti. Bet jų skaičius nėra didelis ir panašios nuomonės neranda atgarsio jaunesniosios kartos tarpe.

Bet geriausiai liberalizmo egzaminą tautininkai išlaikė savo organizacijų veikloje, kuri buvo pozityvi, dinamiška ir ori-

ginali. Jie tremtyje intensyviai ieškojo naujų veiklos galimybių. Tai buvo pastebima organizacinių struktūrų keitime, gausiuose suvažiavimuose, atnaujintoje spaudoje ir t. t. Tautininkai iš visų partijų sėkmingiausiai susijungė į vieną organizaciją su bendraminčiais, kurie į Ameriką atvažiavo prieš antrąjį pasaulinį karą. Be to, informacinėje ir propagandinėje veikloje amerikiečių tarpe bei Lietuvos žinių rinkime ir kodifikacijoje jie taip pat yra pasiekę pozityvių rezultatų. Šia proga reikia nepamiršti, kad dinamiškumas, pozityvumas ir originalumas yra kertiniai liberalų veiklos akmenys. Tačiau labiausiai artimas liberalizmo principams buvo tautininkų nusistatymas pasisakyti prieš tai, kas tremties gyvenime buvo pasenę, nesiderino su laiko reikalavimais ar apskritai varžė suintensyvintos ir praplėstos lituanistines veiklos galimybes.[1])

Gal tik pernelig stipri meilė Diplomatijos Šefui, kuri dažnai išvirsdavo į didelį pasipiktinimą, išgirdus nors ir švelniausią tos institucijos kritiką, bei jau jokiu būdu nesugebėjimas Vlike įmatyti nors mažiausio trupinėlio pozityvios akcijos, jų šiaip pragmatiškas pažiūras nudažydavo nereikalingu dogmatiškumu, kuris labai retai turi ką bendro su liberalizmu. Prie šių dogmatinių pasireiškimų dar galima priskirti kai kurių tautininkų nesugebėjimą ar nenorėjimą matyti skirtumo tarp demokratinių socialistų ir komunistų. Bet šie poreiškiai buvo išimties, o ne bendros praktikos pobūdžio.

Liaudininkų organizacinė veikla tremtyje tebuvo mažiau originali ir dinamiška. Tai iš dalies paaiškintina tuo, kad liaudininkams nepavyko pilnai savo veiklos suderinti su anksčiau į Ameriką atvažiavusiais arba Amerikoje gimusiais bendraminčiais. Be to, 1944 metais liaudininkų daug mažiau negu tautininkų tepasitraukė iš Lietuvos: didelė dalis liaudininkų partijos narių buvo ūkininkai, kuriems visada sunkiausia apleisti savo gimtąją žemę.

Tačiau bene svarbiausios liaudininkų veiklos negalavimų priežastys yra psichologinės. Tremtyje jie tikėjosi būti vieninteliai liberalizmo atstovai. Bet ilgainiui tautininkai liaudininkų liberalizmo monopolį ne tik kad sugriovė, bet ir sėkmingai

[1]) Gaila, kad paskutiniu metu tautininkuose galima pastebėti reiškinių, kurie rodo, kad ir juose pozityvi veikla yra vis daugiau nustelbiama mūsų visuomenę nuodijančių praeities sąskaitų suvedinėjimų bei pernelig didelio asmeninių ambicijų toleravimo.

liaudininkus izoliavo nuo mažesnių liberalinių grupių. Ir, kas svarbiausia, dėl viso šito kalčiausias yra pačių liaudininkų dogmatiškumas, kuris pasireiškė užsispyrimu nepripažinti liberalais tų, kurie savo liberalinės tradicijos neatsivežė iš Lietuvos.[2] Šiuo metu Lietuvos Nepriklausomybės Talkoje tautininkai yra subūrę tokias liberalinio nusistatymo grupes, kaip Laisvės Kovotojus, kurių tarpe seniau buvusi gana žymi liaudininkų įtaka dabar yra visiškai išnykusi.

Lietuviškojo liberalizmo teorijos nagrinėjime bei sistematinime liaudininkai buvo produktingesni negu tautininkai. Tai natūralu, atsimenant, kad pirmieji turi seną liberalizmo tradiciją, gi antrieji šia prasme tėra tremties vaikai. Liaudininkų teorinis pasireiškimas vyko daugiausia per Dr. Kazio Griniaus Fondo išleistas knygas bei atskirus *Varpo* numerius. Tačiau abi grupės šioje srityje galėjo daug daugiau padaryti. Šį teigimą geriausiai pailiustruoja faktas, kad pirmąją lietuvių kalboje knygą, kuri buvo skirta vien liberalizmui, išleido ne liaudininkai ir ne tautininkai, bet Santaros-Šviesos federacija.

Baigiant reikia pabrėžti, jog tremtyje liberalizmo idėjos lietuvių tarpe turėjo kur kas didesnio pasisekimo negu Lietuvoje. Tai pastebima daugelyje reiškinių, kurių svarbiausias yra tautininkų perėjimas į liberalų pusę. Tų reiškinių priežastys įvairios ir gausios, bet pačios svarbiausios, be abejo, tėra dvi. Viena jų tai ant savo kailio komunistinio totalizmo pažinimas. Totalizmo, kuris šiandien yra tiksliausias ir toliausiai pažengęs įsikūnijimas viso to, kas tiesioginiai priešinga liberalizmo principams. Antra prežastis tai laimingas sutapimas, kad tremtyje daugelis lietuvių apsigyveno kaip tyčia tuose kraštuose, kuriuose liberalizmo tradicija yra seniausia ir plačiausiai praktikuojama.

J. Šmulkštys

---

[2] Šitoks nusistatymas, aišku, liaudininkų negalėjo padaryti labai populiariais ir jaunojoje kartoje, kuri jokių politinių tradicijų iš Lietuvos negalėjo atsivežti.

Bronys Raila. *Tamsiausia prieš aušrą.* Straipsniai lietuvių politikos, visuomenės, idėjų klausimais 1946 - 1958. 448 psl. Išleido "Srovė" Čikagoje 1960 metais, spausdino Vlado Vijeikio spaustuvė. Viršelis Ritos Žukaitės.

"Reikalas čia eina nei apie grynojo mokslo, nei apie grynojo meno veikalą, bet gal bus arčiausia prie tiesos tai pavadinus kiek miglotu terminu - "Žurnalistinė kūryba". Tai yra, - bent aš taip svajočiau, jog tai turėtų būti, - mūsų gyvenimo veidrodis. Ne viso, nes jis per sudėtingas ir per didelis, bet jo dalies, jo tam tikrų būdingų iškarpų, nuotaikų, minčių, idėjų ir išgyvenimų atspindys, kaip *jis yra reiškęsis ir bėgęs per vieno atskiro, mėgusio nepriklausomai mąstyti žmogaus smegenis ir širdį.* . . Klausimai ir rūpesčiai, kančios, svajojimai ir tikėjimai, veiksmai ir smarkios, kartais kandžios diskusijos, kurios dėl jų kildavo, čia sutelktos į vieną vietą kažkaip dar daugiau išryškėja ir, kaip man atrodo, sudaro mūsų visų išgyvento laikotarpio savo rūšies politinį, visuomeninį, kultūrinį ir dvasinį dokumentą. . ."

Šiais esmę nusakyti bandančiais žodžiais Bronys Raila pristato skaitančiajai visuomenei pirmąjį savo straipsnių rinkinio tomą. Pateikdamas, pratarmėj cituotąjį pareiškimą, autorius neabejotinai atima iš recenzentų burių dalį joms išsiplėsti reikalingo vėjo. Vargu ar bus įmanoma šiam B. Railos kūdikiui surasti kitokią prasmę ir vietą lietuviškoje bibliotekoje, negu paties autoriaus jai skirtąją.

Oficiali, mokyklose dėstoma istorija be laikotarpį atsispindinčios žurnalistikos bei publicistikos rinkinių, be memuarinės literatūros ir panašių bendraamžių pasisakymų visad tebus griaučiai, tik bręžinys, neįgijęs reljefingumo, netapęs lyg apčiuopemu kūnu. Šia prasme pirmoji B. Railos žurnalistinio darbo knyga ateina tuo pačiu keliu, kuriuo į mus atėjo V. Kudirkos, Vaižganto, A. Smetonos ir kiti spaudos darbai anksčiau ir M. Biržiškos *Lietuvių tautos kelias*, K. Griniaus, S. Kairio, K. Bielinio ir kita atsiminimų literatūra, parašyta jau emigracijoje. Formos skirtumai čia nėra esminiai. Išskaičiuotieji vardai ir jų atstovaujami leidiniai (tik trumpinimo sumetimais nepaminėjus dar didesnės dalies tos pačios prasmės vardų) liks kiekvienam, kuriam praeities pažinimo nėra vien įvykių įkalimas atmintin chronologine eile, pagrindiniu šaltiniu pažinti praėjusiems daykams tiek, kiek manome pažįstą savąją dabartį.

Žinoma, tokia nuomonė nepašalina nei kokybės nei objektyvumo klausimo. Šia prasme vertinimai gali būti labai įvairūs. Kokybės prasme, tur būt, niekas nė nebandė greta pastatyti pvz. K. Griniaus ir S. Kairio atsiminimų. Tačiau jei memuarinėje literatūroje, kuri pas mus kiek gausesnė, kokybiniai palyginimai lengvesni, tai žanre, kurį pats B. Raila pavadino "žurnalistine kūryba", po daugiau kaip 20 metų tylos *Tamsiausia prieš aušrą* šiandien varžovo neturi. Tai sakydami, galvoje turime žurnalistikos ar publicistikos rinkinius, kurių iš kitų mūsų spaudos darbo dalyvių plunksnų dar neturime. Ir apskritai: jei laikysime "žurnalistine kūryba" drąsaus, nebūtinai disertacijų stiliaus pasisakymą aktualiaisiais žmogaus ir visuomenės reikalais bei klausimais, jei nereikalausime iš žurnalisto vien profesoriškos rimties, bet tikėsimės ir atviro, nuoširdaus, nemaskuoto žmogiškojo temperamento prasiveržimo; jei norėsime, kad periodinė spauda nebūtų vien sausi telegramų agentūrų pranešimai, bet žmogaus gyvenimo su visais jį judinančiais ar jaudinančiais dalykais atspindys, - tai B. Raila su savo rinkinio pirmąja knyga dar kartą kondensuota forma pabrėžė, jog jo pavardės "žurnalistinėje kūryboje" neįmanoma nei nutylėti, nei apeiti.

Be abejo, atsiras nuomonių, kad tas atspindys kyląs iš iškreiptą vaizdą rodančio veidrodžio. Tokie priekaištai nėra aplenkę nei vieno žurnalistikos rinkinio ar memuarinės literatūros leidinio. Galų gale ir B. Raila pats pažymi, jog " . . . atspindys, kaip jis yra reiškiąsis ir bėgęs per vieno atskiro, mėgusio nepriklausomai mąstyti žmogaus smegenis ir širdį. . . ", yra vienas jo darbo matų. Gi Pitigrilli žodžiais tariant, dalykai dažniausia nėra tokie, kaip jie atrodo. B. Raila savo žurnalistinio darbo rinkiniu nepretenduoja į absoliutų objektyvumą, bet pateikia dalykus taip, kaip jie jam atrodo. Atydžiai perskaičius knygą, neteko pastebėti prasilenkimo su eiliniais, nuogais, neginčijamais faktais, kiek tokių gyvenime apskritai yra, bet subjektyvi, komentaru ar polemika išreikšta B. Railos matomoji tiesa protingam žmogui, jei jis B. Railos samprotavimų neakceptuoja, galėtų būti paskatinimas ieškotis kito komentaro kituose publicistikos rinkiniuose, kai tik jų sulauksime. Šia linkme *Tamsiausia prieš aušrą* yra provokacija teigiamiausia šios sąvokos prasme.

Pirmoji B. Railos straipsnių rinkinio knyga skaitoma lengvai ir įdomiai. Autoriaus temperamentas, sąmojus, dažnai net aštrus sarkazmas iki vulgarumo, bet suporuotas ir su nereta lakia mintimi bei jaučiamu nuoširdžiu aptariamų da-

lykų pergyvenimų galės gal vieniems sukelti norą rankomis suploti, kitiems - kumščius sugniaužti, bet vargu ar kam paliks nuobodulį. Žinoma, tai galioja tik tuo atveju, jei domimasi mūsų politiniais bei visuomeniniais reikalais, kurių temoms ir yra skirta ši pirmoji knyga.

Ar reikėtų į šią knygą atkreipti dėmesį mūsų akademiniam jaunimui, inteligentijai? Į tokį klausimą norėtųsi atsakyti aiškiu - taip. Žinoma, rinkinio straipsniai svyruoja savo potencialu. Gal būt, eilė mūsų vidaus politinių įvykių nebekelia niekam įdomumo ir jaunimui tėra tik neaktualios temos, ypač kai nebelieka pakankamai laiko nei šios dienos reikalams. Gal būt, aštrios polemikos straipsniai gali atbaidyti visas švelnias sielas ir suteikti progos kaltinti B. Railą neintelektuališkumu, užmirštant, kad pvz. ir V. Kavolis kadaise vykusioje polemikoje su kun. Yla neatrodo tas pats V. Kavolis, kitų analitinių straipsnių autorius, nes polemika turi irgi savo imanentines sąlygas, nelygias izoliacijoje be oponento rašomo traktato sąlygoms. Tačiau, jei net dėl lietuviško gyvenimo pilnumo pažinimo nebebūtų noro skaityti apie kadaise buvusį mūsų vidaus politinio gyvenimo "inferno", tai recenzuojamojoje knygoje yra apsčiai dalykų (pirmojoje dalyje ir rezistencinių klausimų temomis), kuriose B. Raila nėra polemiškas mūsų tarpusavių rietenų prasme, bet "žurnalistinės kūrybos" rėmuose pergyvena tai, kas lietuviui buvo, yra ir liks aktualu, jeigu tik jis nėra paskendęs iliuzijoje, kad Amerikoje rado šiltadaržį, amžiams apsaugantį nuo aštraus pasaulinių įvykių klimato. Turime galvoje tuos rinkinio straipsnius, kuriuose B. Raila yra pasiekęs aukščiausią formatą, su Tėvynės netekuso žmogaus toli pramatančiu rūpesčiu kalbėdamas apie dalykus, nuo kurių ir patekimas Amerikon mūsų galutinai neišvadavo.

Rimtas knygos trūkumas yra visiškai nereikalingas dėjimas satyrinių eilėraštukų, kuriuos autorius anksčiau anonimiškai spausdino. Gal tai žurnalistinė duoklė prasčiausiam skoniui, kurio yra pakankamai plačiose skaitytojų masėse; tačiau, ir labai liberališkai suprantant žurnalizmo esmę bei prasmę, "bublički" perfrazavimas yra, tur būt, dar žemiau tos ribos, iki kurios žurnalistas kartais turi nusileisti, idant skaitytojas nebūtų atbaidytas "profesoriškumo".

Antras, bet jau ne dėl autoriaus kaltės trūkumas, yra gerokai blogas ir nekruopštus spaudos darbas. Bet tai tebūnie tik formalus konstatavimas, nes nėra žinoma, kokiomis materialinėmis sąlygomis teko knygą išleisti.

Mūsų politinio bei visuomeninio gyvenimo iliustracijai B. Raila savo pirmuoju tomu padarė naudingą darbą ir suglausta forma vėl daugiau kaip po 20 metų pradėjo užpildinėti spragą, kuri bene nuo A. Smetonos publicistikos rinkinio pasirodymo laikų buvo pasidariusi jau ypatingai didelė. Jei ši B. Railos "provokacija" iššauktų pasekėjų, jo rinkinio pirmosios knygos reikšmė viršytų net savo svorį.

K. D.

ATSIŲSTA PAMINĖTI

Stepas Zobarskas, ed. *Selected Lithuanian Short Stories.* Second, revised and enlarged edition. New York, Voyages Press, 1960.

Film Culture, Nr. 21, Summer 1960.

Į laisvę, Nr. 21 (58) ir Nr. 22 (59).

Knygų lentyna, Nr. 2 (116), Nr. 3 (117) ir Nr. 4 (118).

Lituanus, Vol. VI, No. 1 ir Vol. VI, No. 2.

Studentų gairės, Nr. 2 (3).

Užuolanka, Nr. 3 (31).

DISERTACIJŲ SANTRAUKOS

Peter Paul Jonitis, Ph. D.
University of Pennsylvania, 1951

THE ACCULTURATION OF THE LITHUANIANS OF CHESTER, PENNSYLVANIA, 536 psl.

"Ši Česterio lietuvius imigrantus nagrinėjanti studija buvo bandymas įrodyti, kad dėl nuolatinio akultūracijos vyksmo kaimiškos lietuvių šeimos struktūra ir funkcijos žymiai pakito palyginti su tomis, kurios buvo Lietuvoje" (493 psl.).

Pirmoje studijos dalyje, naudojantis tautotyrine literatūra ir apklausinėtųjų Česterio lietuvių atsiminimais, pavaizduojamas 1900-14 m. periodo lietuvių kaimo šeimos gyvenimas. Šeima piešiama a priori prileistos nekintančios ir varge paskendusios tradicinės bendruomenės kontekste. Žmonių elgesys vaizduojamas buvęs beveik visiškai standartizuotas; nukrypimai ir individualaus spontaniškumo reiškiniai nesvarstomi. (Ne viską šioje dalyje galima nekritiškai priimti. Pastebėtina, kad, cituojant lietuviškus posakius, nepakankamai laikomasi rašybos reikalavimų).

Antroje dalyje, daugiausia remiantis 50 Česterio lietuvių, senųjų emigrantų, anketiniu apklausinėjimu, įvykdytu 1948-49 m., imigrantų šeima lyginama su tradicine kaimo šeima. Imigrantų šeima panašėja į amerikiečių miestišką žemutinės klasės šeimą, bet jos struktūros ir funkcijų dar nėra galutina įgijusi. Antrosios kartos, imigrantų vaikų, šeima jau visa panąši į amerikietiškąją, išskiriant patriarchalizmo liekanas vyro ir žmonos santykiuose, labiau fizines vaikų baudimo priemones ir (mažėjantį) apetitą kai kuriems lietuviškiems valgiams. Antrosios kartos lietuviai Česteryje, kur lietuvių kolonija labai negausi, kiek dažniau tuokiasi su nelietuvių negu lietuvių kilmės amerikiečiais; kur kas labiau vengiama nekatalikų negu nelietuvių šeimos partnerių.

Apie antrąją kartą pastebima, kad "retai galima rasti šios kartos narį, kuris gerai kalba tėvų kalba, ir dar rečiau sutinkamas toks, kuris šiuo sugebėjimu didžiuojasi. Daugumas šios generacijos narių gėdinasi prisipažinti esą lietuvių kilmės" (286 psl.). Česteryje "nebuvo rasta nei vieno šios generacijos nario, kuris domėtųsi lietuvių kultūros išlaikymu" (485 psl.). Tėvų žemutinės klasės padėtis, nelankstus tradicinių formų laikymasis ir iš šių ypatybių kyląs nesugebėjimas tarpininkauti tarp lietuvių tradicijų ir amerikiečių bendruomenės skatina tėvų-vaikų konfliktą ir antrosios generacijos bėgimą nuo lietuvybės. Antrosios kartos tėvai, atrodo, nėra pajėgę vaikams perduoti nieko lietuviško, kas turėtų etinės vertės modernioje pramoninėje bendruomenėje. Amerikiečiams irgi nesugebama perduoti lietuvių kultūros elementų (489 psl.).

Autorius pabrėžia sunkumus, vykdant anketines studijas Amerikos lietuvių tarpe: „beveik niekas netikįs tokios studijos prasmingumu, juokiąsi iš jį vykdančiojo arba įtarinėją jį esant FBI, mokesčių įstaigos ar klebono agentą. Vyrai nesutinką, kad, jiems nedalyvaujant, jų žmonos būtų klausiamos seksualinį elgesį liečiančių klausimų. Iš 32 žmonų trisdešimt tokių klausimų apskritai nesutikę atsakyti.

Antanas Klimas, Ph. D.
University of Pennsylvania, 1956
PRIMITIVE GERMANIC *KUNINGAZ *AND ITS SPREAD,*
110 *psl.*

Pagrindinis šitos studijos uždavinys yra surasti germaniškojo *k u n i n g a z, *k u n u n g a z reikšmė. Tuo tikslu reikia surasti pagrindinę reikšmę germaniškųjų sufiksų — i n g a z ir — u n g a z. Tam reikalui čia yra paduoti ir aptariami visi formantai su — i n g a z ir — u n g a z gotų, sen. vokiečių aukštaičių, sen. saksų ir sen. anglų kalbose. Sen. islandiečių svarbiausi pavyzdžiai taip pat paduodami ir trumpai aptariami. Po to išvedama pagrindinė šių sufiksų reikšmė ir nustatoma pirminė *k u n i n g a z reikšmė.

Germ. *k u n i n g a z paplitimas yra nagrinėjamas dviem požiūriais, t.y., jo paplitimas germanų kalbose, taip pat ir suomių, slavų ir baltų kalbose.

Gotų kalboje turime išlikusius dokumentuose tiktai du

žodžius su sufiksu — i g g. Formų su — u g g gotų kalbos dokumentuose nėra likę. Sen. vok. aukšt. kalba turi daug daugiau formantų su — i n g a z. Panaši padėtis ir sen. saksų ir sen. anglų kalbose. Visos jos turi taip pat po kelis žodžius su — u n g a z. Sen. islandiečių kalboje yra daug žodžių su — i n g ir — u n g —, kurių daugelis yra susiformavę vėlokai.

Studijoje parodoma, kad nebuvo reikšmės skirtumo tarp germ. — i n g a z ir — u n g a z, nors — i n g a z formos dažniau pasitaiko.

Germaniškiems sufiksams yra nustatyta ši reikšmė — pridėti prie daiktavardinio žodžio, sufiksai — i n g a z ir u n g a z formavo: a) vyriškos giminės daiktavardį su šiokia reikšme: "kas kur nors priklauso, iš tos rūšies", taigi "kas nors, kas turi ypatybių. . ."; b) patroniminį daiktavardį: "kas iš ko kilęs", 'sūnus. . .".

Germ. *k u n i n g a z priklauso pirmajai grupei. Jis buvo sudarytas iš germ. *k u n j a "giminė, šeima" ir pirminė jo reikšmė buvo: "priklausąs šeimai, giminei; šeimos, giminės narys".

Šis "giminės vyras" būdavo išrenkamas giminės vyresniuoju. Žodis *k u n i n g a z perėjo šiuos semantinius pakitimus: "vyras iš giminės, šeimos, vėliau: "vyras iš galingos giminės, šeimos", paskui: "vyras iš galingos giminės, išrinktas giminės vyresniuoju", dar vėliau "vyresnysis", paskui 'valdantysis", pagaliau "valdovas, karalius".

Karališkosios valdžios įvedimas' germanuose buvo iškeltas socialinės ir politinės padėties. * k u n i n g a z visai nėra sakralinės kilmės.

Suomiai pasiskolino germ. * k u n i n g a z iš ankstyvųjų gotų arba iš kitos germanų giminės, kur dar buvo kalbama senąja germanų kalba. Skolintąsi maždaug dabartinėje Rytprūsių srityje apie 500 pr. Kr. — 100 po Kr.

Slavai pasiskolino šį žodį iš kurios nors kontinentinės germanų giminės apie 600 po Kr.

Prūsai gavo savo k o n a g i s "karalius" iš kryžiuočių pirmoje XIII a. pusėje.

Liet. k u n i g a s "kunigas" buvo paskolintas iš Livonijos vokiečių tuojau po 1200 po Kr. Liet. k u n i n g a z, taip dažnai cituojamas germaniškuoju skoliniu lietuvių kalboje, pasirodo liet. kalbos raštuose tiktai XIX a. Tai yra tik vėlyvesnis terminis susiformavimas.

Latvių k u n g s "ponas" taip pat yra paskolintas iš Livonijos vokiečių tuojau po 1200 po Kr. Jis taip pat vid. vok. aukšt. skolinys.

Ilona Gražytė, Ph. D
Universite de Montreal, 1960

ARTHUR KOESTLER AS A NOVELIST, 233 psl.

Disertacija turi du pagrindinius uždavinius. Vienas apibrėžti politinio romano vietą XX a. literatūroje. Šios eros žmogus nebeturi pasirinkimo likti indiferentus konfliktams, ardantiems visuomenę, kurioje jis gyvena. Politinis romanas kristalizuoja šiuos konfliktus. Jo autorius stovi griežtai priešingoje pozicijoje negu "menas menui" principu besivadovaująs autorius. Labai dažnai jis pats yra aktyviai dalyvavęs kovoje už kurią nors utopiją ir tik vėliau pamatęs tikrąjį jos veidą. Jo romanai dažnai yra pranešimai iš ideologinio kovos lauko jo istoriniame ar pasąmonės gyvenime. Jie sudaro įspūdį, kad autorius į skaitytoją kalba visados pakeltu balsu, be atsikvėpimo, kartais melodramatiškai. Techniškai jie silpnesni už autoriaus esteto kūrinius.

Anglų literatūroje į įdėjinį romaną žiūrima su dideliais rezervais. Nuo jo išsivystymo pradžios iki dabarties anglų romano ryškiausias bruožas yra stipri charekterizacija. O politiniame romane idėjos dažnai gyvesnės už žmones, kuriuose jos atsispindi. Anglų kritikai ir skaitančioji publika nemėgsta ideologinio aiškinimosi ir ypač nemėgsta Kasandros balso. Dėl šios priežasties Koestleris beveik visuomet vertinamas kaip publicistas, o ne kaip romanų rašytojas.

Antrasis šios tezės uždavinys atkreipti dėmesį į Koestlerio romanus (*The Gladiators, Darkness at Noon, Arrival and Departure, Thieves in the Night, The Age of Longing*). Šie romanai analizuojami ir įvairiais atžvilgiais lyginami su Silone ir Malraux veikalais.

Tezė supažindina skaitytoją su Koestlerio gyvenimu, remiantis daugiausia jo autobiografinėmis knygomis, kurių žymiausios *Arrow in the Blue* ir *The Invisible Writing*. Šio rašytojo, kuris yra buvęs (jaunystėje) materialistas deterministas, sionistas, nesionistas, komunistas, antikomunistas ir amžinas utopijų ieškotojas, gyvenimas yra pagrindinis raktas į jo romanus.

Didesnioji tezės dalis paskirta Koestlerio žmogaus — jo romanų herojaus analizei. Herojai, kaip ir jų kūrėjas, tarnauja idėjai ir tampa tos idėjos išduoti. Jų asmenybėse matoma kova išsaugoti žmogaus kaip individo vertybę, kuri mūsų dienomis virsta anachronizmu, ir bandymas išlaikyti balansą

tarp vidujinio ir žmonių pasaulio, kuris dažnai nuveda į neurozių ir kompleksų džiungles. Herojaus antitezė — naujasis komunizmo išaugintas žmogus, kuriam Koestleris yra davęs "Neanderthaler" vardą. Neanderthaler neturi šaknų Vakarų kultūroje ir tradicijoje, jo paskirtis nuplėšti vieną žmonijos odą ir prigydyti jai naują veidą.

Tezėje įvertinamos Koestlerio moralinės vertybės, būdingos mūsų amžiui. Praeitojo šimtmečio romano herojai turėjo savo nišą visuomenėje ir vertybių skalę, dažnai dirbtinę ir klaidingą, bet griežtai nustatytą. Pasaulis, kuriame jie gyveno, turėjo aiškią žmogaus vietos visuomenėje idėją. Jie kovojo su šia idėja, buvo jos sunaikinami arba ją nugalėjo. Šiandien, kai herojų kovos nukeliamos daugiausia į pasąmonės labirintus, vertybių skalė dažnai sudūžta. Šios kovos komplikuotesnės negu tradicinės kovos su klasių skirtumais, despotiškais tėvais ar tėvynės priešais. Koestlerio filosofijai nėra lengva duoti vardą, bet jei tokį reikėtų duoti, geriausiai tiktų "desperatiškas humanizmas".

Tezėje analizuojamos Koestlerio stilistinės priemonės, žurnalizmo įtaka romanui, didžiausias šių romanų trūkumas — per didelė schematizacija ir Koestlerio gabumas sukurti atmosferą ir nuotaiką romanuose, kurių panorama labai įvairi: Spartako vedamas vergų sukilimas 73 m. pr. Kristų, komunistų kalėjimas, Izraelio "kibbutzim", Paryžius 1955 m. dekadoje.

Tezė baigiama apžvalga reakcijos, kurią sukėlė Koestlerio romanai kritikų ir skaitytojų tarpe. Koestlerio reputacija yra ilgainiui kitėjusi. Yra buvę, kada ir Vakarų pasaulis jam davė išdaviko vardą, ir atėjo laikas, kada jam pripažintas pranašo vardas. Beveik niekas nelieka indiferentus Koestlerio romanams: jie pasitinkami su pykčiu ar entuziazmu. Jų įtaką visuomenei parodo reikšmingas faktas, kad Koestlerio knygos buvo viešai deginamos ir nacistinio, ir komunistinio režimo. Būti sudegintam du kartus, dar esant gyvųjų tarpe, yra neeilinė rašytojo privilegija.

Redaguoja: dr. Vytautas Kavolis.
The Defiance College, Defiance, Ohio.
Techninis redaktorius: Vytautas Vepštas.
Redakcijos bendradarbiai: Algimantas Banelis, Jonas Bilėnas, dr. Vytautas Doniela, Karolis Drunga, dr. Marija Gimbutienė, Jurgis Jaks-Tyris, Zina Katiliškienė, Vincas Rastenis, Alina Staknienė, Julius Šmulkštys, Jonas Švedas, Vincas Trumpa.
Dailės priežiūra: dail. Vytautas O. Virkau.
Šio numerio kalbą peržvelgė: dr. Petras Jonikas.
Šio numerio techniniai bendradarbiai: Aldona Bendikaitė, Gabrielius Gedvila, Vanda Gegevičiūtė, Dr. V. Kaupas, Giedrė Labanauskaitė, Julius Lintakas, Nijolė Šmulkštienė, Julius Šmulkštys, Liudas Šmulkštys, Henrieta Vepštienė, Irena Virkau.
Administruoja: Ramojus Vaitys,
926 Hinman Ave.
Evanston, Ill.
Kaina: šio numerio — 1.50 dol. Keturių numerių prenumerata — 4 dol., Garbės Prenumerata — 10 dol.
Leidžia: Metmenų Bendrovė.
Laikydamiesi liberalios politikos, leidėjai ir redaktoriai iš bendradarbių nereikalauja vien tokių minčių, su kuriomis pirmieji visada sutiktų.
Spausdina: M. Morkūno spaustuvė, 6051 So. Ashland Ave. Chicago, Ill.

ALp(LKA)1742
1960, Nr.3

91.183.94